T.C

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

FELSEFE TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DARWİNİZM'DE DOĞA VE İNSAN ANLAYIŞI

Özlem İRBAN

2501191752

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Ahmet Erhan ŞEKERCİ

İSTANBUL-2022

ÖZ

DARWİNİZME DOĞA VE İNSAN

ÖZLEM İRBAN

İnsan ve doğa kavramları binlerce yıldan buyana felsefi düşüncenin önemli meselelerinden biri olmuştur. En temelde evrende insanın varlığını anlamlandırma ve doğa ile ilişkisi, insanoğlunun cevaplamaya çalıştığı sorulardandır. Bugüne değin elbette çözüme dair çabalar ortaya konmuştur. Zira her dönemin kendi değer paradigmaları içinde bu çaba kıymetli görülebilmektedir.

Tarihsel süreç içinde bilimsel gelişmelerde istifade etmek suretiyle öncelikle doğa kavramını incelemeye çalıştık. Antik Yunan dünyasında canlı ve bir ruh sahibi olduğu düşünülen doğanın, gelişen bilim anlayışı ile geçirdiği değişimi göstermek istedik. Rönesans ile beraber hakim bilgi paradigmasında yaşanan dönüşüm, doğa ve insan yaklaşımlarıyla birlikte anlam değişikliğine uğradığı söylenebilir. Netice itibariyle hiçbir teori kendi döneminin sosyal ve kültürel ikliminden bağımsız düşünülmemelidir.

Bu çalışma tarihsel birikimi göz ardı etmeden ve bu birikimden faydalanmak suretiyle insan ve doğa kavramını konu edindi. Ancak belli belli dönemlerin hakim görüşlerinin etkisini de ilave ederek, Darwin'in evrim teorisi üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu tezin amacı insan ve doğa kavramlarını tarihsel süreçte geçirdiği serüveni incelemek ve en son evrim teorisiyle nasıl bir değişime uğradıklarını ortaya koyma çabasıdır.

Darwin'in teorisi kendi dönemi göz önünde bulundurulduğunda bir sürpriz olmaktan öte gelinen bilimsel çalışmaların bir sonucu olarak düşünülebilir. Kadim düşüncenin kıymetli, irade ve bilinç sahibi olan insan anlayışı, mezkûr kuram ile evrendeki diğer bir canlı türleriyle aynı konuma/düzleme indirgenmiştir. İnsana özgü olan akıl, duygu ve tüm zihinsel süreçler biyolojik yapının süreç içinde işleyiş mekanizmalarından başka bir şey değildir. İnsanoğlunun doğaya yaklaşımı bilimsel gelişmeler ile değişikliğe uğramış ve insan kavramı da bu doğanın bir parçası olarak karşımızda durmaktadır. Tez çerçevesince, tarihsel olarak doğanın ve insanın

Darwin’in teorisine kadar olan süre zarfında yaşadığı değişimleri ve bilimsel katkıları ele almaya çalıştık. Gelinen noktada gerçekleşen değişimleri nesnel bir bakış açısıyla ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kavramlar: Doğa, İnsan, Evrim Teorisi, Charles Darwin, Mekanik, Tür, Doğal Seçilim.

ABSTRACT

NATURE AND HUMAN IN DARWİNİSM
ÖZLEM İRBAN

The concepts of human and nature have been one of the important issues of philosophical thought for thousands of years. Basically, explain the meaning of human existence in the universe and its relationship with nature are questions that human beings look for answer. To date, of course, efforts have been made for a solution. Yet, within the value paradigms of each period, this effort can be seen as valuable.

By making use of scientific developments in the historical process, we first tried to examine the concept of nature. We wanted to show the transformation of nature, which was thought to be alive and possessing a soul in the ancient Greek world, with the developing understanding of science. It can be said that the transformation experienced in the dominant knowledge paradigm with the Renaissance has undergone a change in meaning with the approaches to nature and human beings. As a result, no theory should be considered independent of the social and cultural climate of its time.

This study focused on the concept of human and nature without ignoring the historical background and making use of this accumulation. However, by adding the influence of the dominant views of certain periods, an evaluation was made on Darwin's theory of evolution. The aim of this thesis is to examine the adventure of human and nature concepts in the historical process and to reveal how they have changed with the latest evolution theory.

Darwin's theory can be considered as a result of scientific studies, rather than being a surprise considering his own time. The ancient thought's precious understanding of man, who has will and consciousness, has been reduced to the same position/plane with other living species in the universe with the aforementioned theory. The mind, emotion and all mental processes that are unique to humans are nothing but the functioning mechanisms of the biological structure in the process. Man's approach to

nature has changed with scientific developments and the concept of human stands in front of us as a part of this nature.

Within the framework of the thesis, we tried to deal with the historical changes and scientific contributions of nature and human beings until Darwin's theory. At this point, we are going to try to reveal the changes that have taken place from an objective point of view.

Key Concepts: Nature, Human, Theory of Evolution, Charles Darwin, Mechanics, Species, Natural Selection.

ÖNSÖZ

Çağdaş dönem açısından bakıldığında felsefi ve bilimsel bir teori olarak evrim teorisi, ilk kez ortaya çıktığından buyana denilebilir ki din ile olan münasebeti hiçbir zaman azalmamıştır. Bilimsel veyahut dini kesimler kendi ideolojileri bakımdan bu teoriyi değerlendirmiş ve ona göre bir yorum ortaya koymuşlardır. Meseleye sağlıklı olacağını düşündüğümüz yaklaşım ise teorinin kendi bağlamından bir şey kaybetmeden, o dönemin sosyal, bilimsel hatta kültürel etmenleri de hesaba katarak bir değerlendirme sunma gayretidir. Evrim teorisi tek başına ele alındığı vakit, herkesin kendi mecrasından, anlam ve değer dünyasında yer edinen bir bakışa sahip teori olma özelliği taşımaktadır.

Tezin oluşma ve değerlendirme aşamasında herhangi bir yönelimde taraf olmaktan sakınmaya çalışılmıştır. Malum olunur ki, evrim teorisi hem kendisinden önce hem de kendisinden sonra bilim adamları ve düşünürler tarafından ele alınmıştır. Burada ise yapılmak istenen, evrim teorisini yalnızca Darwin bağlamında değerlendirmektir. Darwin'in yaşadığı dönemi dikkate almak suretiyle, istifade ettiği bilimsel mirası da göz önünde bulundurarak bu tez oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda tez dönemi boyunca desteklerini benden esirgemeyen pek çok kimse mevcuttur. Öncelikle engin birikimlerinden istifade ettiğim ve her zaman yanımda olan sayın Ahmet Erhan Şekerci Hocam'a, diğer yandan böyle bir çalışmaya başlamama sebep olan sayın Eyüp Süzgün Hocam'a, tıkandığım noktalarda yardımcı olan kıymetli dostum Meryem Özdemir'e, metni okuma zahmetine giren yine kıymetli arkadaşlarım Rumeysa Karadeniz Ertürk'e ve Zeynep Karadeniz'e ayrıca her zaman sabırla beni dinleyen ve desteklerini esirgemeyen aileme ve özellikle motivasyonumu diri tutan biricik babama teşekkür ediyorum.

Özlem İRBAN

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

b.k.z. : Bakınız

öl. : Ölüm tarihi

v.d. : Ve diğerleri

s. : Sayfa

Çev. : Çeviren

ed. : Editör

der. Derleyen

c. Cilt

GİRİŞ

Düşünen, eylemde bulunan ve değer oluşturan bir varlık olarak insan, bu dünyada medeniyet olgusunun en başat unsurudur. Tarih boyunca kendini ve etrafındakileri anlama çabası içinde varlığını her geçen gün daha da belirgin hale getiren bu varlık/insan, modern/leşme kavramıyla birlikte önemli bir noktaya ulaşmıştır. O artık sadece kendini anlama çalışan bir varlık değildir. Artık insan aynı zamanda değer üreten bir varlıktır. O kendisi ve dışındakilere dair bilgi ve tecrübe kazanıp, bunları felsefî, teolojik ve sosyolojik vb. düşünsel perspektiflerle yorumlayabilen, bilimsel izahlar ortaya koymaya çalışan birisidir. Günümüze değin, insanoğlunun varlığına dair anlam ve onun dış dünya ile olan ilişkisine dair bilgi, daha çok dini bir çerçeveyle izah edildiği gibi, dinden bağımsız bir şekilde de izah edilmeye çalışılmıştır. Bu nedenledir ki, kendine ait bir köken arayışı ve dünyadaki konumu ile beraber eşya ile de olan ilişkisi çağlar boyunca sorgulanmıştır.

İnsanoğlunun doğa ile olan ilişkisi başlangıçta onu anlama ve uyum gösterme üzerine kurulu olmuştur. Ancak zamanla teknik açıdan gelişen insanoğlu, doğaya uyumun yanında onu daha etkili kullanmaya başlamıştır. Nitekim bu olguya binaen, insan genellikle doğaya üstün bir varlık olarak nitelenirken, aynı zamanda onun parçası olan bir canlı olarak da tavsif edilmiştir.

İnsanın, doğa karşısında ve canlılar arasında olan üstünlüğüne dair kabul gören kanı, son derece mükemmel ve tatmin edici bir fikir olarak görülebilir. Ancak bu tavır kimi çevrelerce bilimsel bir yaklaşımdan son derece uzak olarak nitelendirilmiştir.[1] Yaşanan bilimsel gelişmelere bağlı olarak, klasik kabuller değişmeye ve insanoğlunun kökenine dair soruların cevaplarını, dinden bağımsız bir şekilde arama gayretine dönüşmüştür.

Klasik doğa düşüncesinde tabiat, bir sanat harikası olarak görülmekteydi. Evrenin sabit olarak kabul edildiği bu düzende, doğayı da yücelten bir kutsallık atfedilmişti. İlk zamanlar insan ve doğa ilişkisi de tam bu zaviyeden inşa edilmeye

---

[1] Cemal Yıldırım, **Evrim Kuramı ve Bağnazlık**, İstanbul, Bilim ve Gelecek Kitaplığı Yayınları, 2007. s.100.

çalışılmıştı. Tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler, sosyolojik ve toplumsal değişimlerle beraber bu anlayış da zamanla önemli bir değişime uğramıştır. Doğa artık karmaşık süreçler ağında incelemenin nesnesi olurken, insanoğlunun da ona hakim olma çabası içine girdiği görülmektedir. Bu çabanın en etkili olduğu zaman dilimlerinden biri de, doğa bilimlerinin bağımsızlaşıp gelişmeye başladığı on yedinci yüzyılla yaşanan ivmedir. Nitekim bu yüzyılı takip eden süreçte yaşanan endüstriyel gelişim ve üretim aşamasıyla insan ve doğa ilişkisini bambaşka bir anlam dünyasına taşınmıştır. Buna bağlı olarak da insanın anlamı yeniden sorulmaya/sorgulanmaya başlamıştır. Kuşkusuz bu sorgulamaların en dikkat çekicilerinden birisi de Darwin'in (öl.1882) evrim teorisiyle olmuştur. Denilebilir ki, on dokuzuncu yüzyıl için Darwin bir sürpriz değil, yaşanan bilimsel gelişmelerin etkisiyle oluşan bir sonuçtur. Darwinizm de bu sürecin doğal sonuçlarından biri olarak bilim ve düşünce dünyasında yerini almıştır. Buna bağlı insan ve doğa anlayışı da devrimsel bir değişim geçirmişti. Nitekim Darwin'e göre canlı varlıklar, çeşitli mekanik süreçlerin birleşimiyle bir araya gelmiş, cansız ve ruhsuz birlikteliğin bir bütünü olarak ele alınmıştı.[2] Bu da insanın seçilmişliği ve tabiata hükmedici üstün konumunu ontik ve epistemik açıdan sarsıcı bir neticenin ilk bilimsel ifadesiydi.

On yedinci yüzyılda yaşanan bilimsel gelişmeler, halihazırda kabul gören teolojik ve metafizik insan ve alem algılamasının zayıflamasına ve buna bağlı olarak üstün ve ayrıcalıklı bir varlık olarak görülen insanın ontik ve epistemik olarak sorgulanmasına neden olmuştu. Nitekim zamanla hayli geniş ve etkili olan bu bilimsel birikim ve buna bağlı ampirik sonuçlar Darwin'in teorisinin doğuşuna ve bizatihi Darwin'in zihin dünyasının şekillenmesine ciddi katkılar sağlamıştır. Darwin'in ortaya koyduğu teorinin aslında yapılan tüm çalışmaların bir nihayeti olarak kabul etmek de mümkündür. Darwin, *İnsanın Türeyişi*[3] adlı eserinde daha basit canlıdan insan formuna geçişi ele almış, neticesinde doğanın bir parçası olarak insanın konumunu doğa karşısında değiştirmiştir.

Doğayı ve canlılar dünyasını tarihsel süreç içinde bir değerlendirmeye tabi tutan evrim kuramı, eski kanıların değişmesine, metafizik bakışın terkedilmesine ve

[2] Jeremy Rifkin, **Darwin'in Çöküşü,** çev. Ali Köse, İstanbul: Ufuk Kitapları Yayınları, 1984, s.65.
[3] Charles Darwin, **İnsanın Türeyişi,** çev. Öner Ünalan, İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2014.

nitekim diyalektik materyalizme evrilen ve doğayı bu şekilde açıklamaya örnek teşkil etmiştir. Darwin'in çağdaşı Friedrich Engels (öl. 1895) "türlerin farklılaşması yoluyla organik evrimi, akılcı diyalektiğin en çarpıcı testi" olarak göstermiştir. Engels doğadaki tüm süreçlerin metafizik olarak değil diyalektik olduğunu ileri sürmüş, ayrıca sürecin değişim göstererek ve bu değişimin de sürekli olduğunu belirtmiştir. Değişim bu bağlamda tarihsel bir evrim içinde maddi gerekçelerle gerçekleşmektedir.[4]

Darwin ile devrimsel bir değişim yaşanmıştır. Doğa yasalarına bakışta idealizmin etkisi zayıflamış ve tarihsel süreç içinde ele alınmaya başlanmıştır. Yeni bir bakış açısının imlediği bu devrimsel değişimde artık doğadaki değişim ve dönüşüm daha çok materyalist bir bakış açısıyla temellendirilmeye çalışılmıştır. Nitekim insanın kökenine dair yapılan kabul görmüş kadim izahlardan bağımsız olarak Darwin, insanı diğer canlı türleri ile ele almış ve onu evrim sürecinin bir parçası haline sokmuştur.[5]

Darwin'le beraber klasik doğa ve insan tasavvurları evrimci bakış açısıyla yüzleşmiş ve yeni bir bakış açısı ortaya çıkmıştır. Aslında evrim teorisiyle meydana gelen gelişmeler ve buna bağlı tüm değerlendirmeler, uzun süredir yaşanan bilimsel ve düşünsel gelişmelerin de bir sonucu olarak görülebilir. Nitekim bilimsel gelişmeler, sonrasında yaşanan sanayi devrimi ve özellikle buhar makinası gibi icatların hayatımıza olan doğrudan katkıları olmuştu. Buna bağlı olarak da endüstrideki gelişmeler insanın tabiattaki yerini, ortaya çıkan düzen içinde yeniden açıklama imkanı vermişti. Metafizik ya da teolojik bir nedensellikten farklı olarak, doğaya ve nesneler dünyasına olan bakış, bilimsel bir neden-sonuç ilişkisi içinde değerlendirilmiş, doğa üstü izahtan ayrı bir yaklaşım benimsenmiştir.

Evrim teorisine bağlı olarak canlı organizmalar, tabiatta birbiriyle ilişki ve uyum içinde yaşayan bir makinanın parçaları gibi düşünülmüştür. Klasik doğa tasavvurundan miras olan, kutsallık atfedilen varlığın yerini daha çok cansız ve ruhsuz bir şekilde açıklanmaya çalışıldığı bir yapı inşa edilmiştir. Bu algının ortaya koyduğu doğa tasavvuru aynı zamanda insana bakışı da derinden bir değişime uğratmıştır.[6]

---

[4] Iraz Akış, "Darwin'in Evrim Kuramının Bilimsel Dünya Görüşünün Doğuşuna Katkısı", **Madde Diyalektik ve Toplum Dergisi,** İstanbul, cilt 1, 2018,
sayı 4, s.296.
[5] Akış, **a.g.m**. s.297.
[6] Rifkin. **a.g.e**. s.66.

Darwin'i takip eden yüzyılda yaşayan biyolog Edward O. Wilson, (öl. 2021) için evrim teorisi, yaşama dair aradığımız soruların tüm cevaplarını da ortaya koymaktaydı. Ona göre teori, aynı zamanda insanın bu evrende özel bir yerinin olmadığını da göstermekteydi. Tarihsel süreç içinde yaşanan gelişmeler, Darwin'i haklı kılmış ve ardından pek çok ilerleme **kaydedilmiştir**.[7] Wilson'a göre insanoğlu, evrim teorisine göre, rastlantısal değişimlerle beraber ve doğal seçilimin bir neticesinde **ortaya çıkmıştır**. İnsan türü tıpkı diğer türlerin ortaya çıkması gibi, eski dünya primat soyundan (gibongiller, insansı maymunlar) değişerek ilerleyen **değişimlerinin** sonucunda oluşmasından ibarettir.[8]

Evrim teorisi Darwin'den sonra hem biyolojik hem de felsefi bağlamda ele alınmaya devam ederek, gittikçe geniş bir tartışma alanı oluşturmuştur. Dönüşümcülük adı verilen, yani türlerin ortak bir atadan gelmesi, Heny Bergson (öl.1941) ve Pierre Teihard de Chardin (öl.1955) başta olmak üzere bazı kimselerce farklı yorumlanmıştır. Ancak evrim teorisi Darwinci ya da Yeni Lamarckçı yorumlarıyla doğa bilimcilerin incelemeleri neticesinde, bazı kompleks verilerin bilimsel bağlamda ortaya konulmasında tek bir yorum olarak öne sürülmüştür.[9]

Evrim teorisi kendi bağlamında belki de hiçbir teorinin giremediği kadar felsefe ve teoloji içerisine girmiş ve söz hakkı aldığı görülmüştür. Kimilerine göre Darwin'in bu teorisi, doğa ve tüm canlılar dünyası için, gelişen bilimsel bilgiler doğrultusunda yapılacak olan açıklamaları daha da kolaylaştırmış oldu. Bu bağlamda artık doğa üstü bir güç ve metafiziksel bir bakış açısının canlılar dünyası hakkında söyleyecek bir sözü kalmayacaktı. Tanrı da bir yandan mutlak iyi ama mutlak bir güç olarak görülmeyecekti.[10]

Evrimci bir dünya görüşü, insan türünün üstünlüğünü ve eşsizliğini öne sürenler için kabul edilmesi zor bir bilgiydi. Zira insan türü artık diğer canlı türlerinden farksız olarak biyolojide olağan yerini almaktaydı.[11] On dokuzuncu yüzyıl için evrim

---

[7] Edward O. Wilson, **İnsan Varlığının Anlamı**, çev. Zeynep Sezer İstanbul, Olvido Yayınları, 2017.s.12.
[8] Wilson. **a.g.e.** s.136.
[9] Patrick Tort, **Darwin ve Darwincilik,** çev. İsmail Yergüz Ankara, Dost Yayınları, 2005 s.105.
[10] C. G. Hunter, **Darwin'in Tanrısı,** çev. Orhan Düz, İstanbul: Gelenek Yayınları, 2003, s.195.
[11] Kenan Ateş, **Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi** İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2009, s.26.

teorisi yeni ve bir ilk değildi; doğa ve toplum bilimlerinde uygulanan şeyin kendisi, canlılar dünyasında da uygulanmaya başlamıştı. Teoriyi hazırlayan koşullar olgunlaşmış ve temel dinamikleri oluşmuştu.[12]

Böylesine önemli ve dikkat çekici bir kişinin ortaya koyduğu teorinin oluşturduğu düşünsel zemin ve birikimi de esas alarak, biz bu çalışmamızda teoriye ismini veren Darwin'in doğa ve insan anlayışını konu olarak belirledik. Bu bağlamda tezimizde, Darwin'in evrim teorisi bağlamında, on dokuzuncu yüzyılda yaşanan doğa ve insan kavramının geçirdiği süreç, hem genel ve hem de düşünür özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Akleden ve bilinçli eylemde bulunan tek varlık olan insanın, gelişen bilimlere ve evrime göre yeniden ontik bir değişimin nesnesi olarak görüldüğü bu bakış açısının içindeki yerin tespiti oldukça önemlidir. Ancak bunun yapılması tarihsel birikimin de hatırlanmasını gerektirmektedir. Yine Darwinci evrimle karşımıza çıkan söylemin, tüm evrimsel süreci içermediğini bilmekte fayda vardır. Nitekim çalışmamızda konu edindiğimiz Darwin özelindeki evrim ve insan anlayışı, düşünürün çok ötesinde tarihsel ve düşünsel bir geçmişe sahip olduğu gerçeği yadsınamaz bir hakikattir. Öyle ki, hem felsefi gelenekte, hem de dini metinlerde bu gerçeklikle karşılaşmaktayız. Çalışmamızda görüleceği üzere hem tarihsel birikim hem de dini metinlerde karşımıza çıkan hususlar, konu başlıklarımızda özel bir şekilde, tez hacmine göre ele alınmaya çalışılmıştır.

Bu metnin inceleme konusu bir bütün olarak evrim teorisi değildir. Daha çok Darwin'in ve teorisinin tarih sahnesinde yerini aldığı on dokuzuncu yüzyıl bağlamında bir değerlendirme sunmaktır. Zira söz konusu evrim teorisi, metinde de gösterileceği gibi, düşünürün kendi fikirlerinin yanında hem kendisinden önce hem de kendisinden sonra, önemli sayıda düşünür tarafından da ele alınmış ve konu üzerinde fikirler ortaya konmuştur. Bizim bu tezimizde üzerinde durmaya çalıştığımız şey ise, Darwin'in bilinçli bir şekilde olmasa da teorisinin neticesinde doğa ve insan kavramına getirdiği yeni yaklaşım tarzını ele almak olacaktır. Ancak teorinin bazı çevrelerce kendi sistemlerine bir dayanak ve temellendirme olarak da kullanıldığını unutmamak gerekmektedir. Kendini bir agnostik olarak tanımlayan Darwin'in, eserleri bağlamında

---

[12] Ateş, **a.g.e.** s.24.

ele aldığında hem tez konumuza esas olan doğa ve insan anlayışı, hem de diğer konularda belirlenmiş bir felsefi ve dini kaygı gütmeden eserlerini/fikirlerini oluşturduğunu görmekteyiz.[13]

Çalışmamızda evrim teorisinden ve Darwin'den önce, temel kavram olarak seçilen doğa ve insan kavram ve yaklaşımları ele alındı. Zira Darwin'in canlılar dünyasında gerçekleştirdiği "devrim"i doğa ve insan üzerinden temellendirilme çabası içinde olduğu görülmektedir. Doğaya tarihsel süreç içinde yüklemlenen değer ve kavram çizgileri, insana atfedilen değerin ontolojik açıdan değişimini de temsil etmektedir. Antik Yunan düşüncesinden modern döneme kadar olan süre içinde, doğa düşüncesinde gerçekleşen anlamsal değişim ve gelişim izah edilmeye çalışılacaktır. Doğanın insandan bağımsız bir fenomen olarak görülemeyeceğinden ötürü, insan kavramı da yine Antik Yunan'dan başlayarak modern döneme değin kısaca ele alınmıştır. Ancak nihayetinde yapmaya çalıştığımız şey tarihsel sürecin bir halkası olan ama etki bağlamında oldukça dikkat çekici olan Darwin'in bakış açısının insan ve doğa kavramlarına yaptığı etki ve gelişimi ortaya koymaktır.

Tezimizin ilk bölümünde, doğanın belirli dönemlerde nasıl ele alındığı, kutsal bir yer olarak gökyüzünün ve hareketlerinin insan bilgisinde nereye/neye karşılık geldiği ele alındı. Yunan dünyasında Presokratik dönemde, canlı ve ruha sahip bir doğa algısının, insan bilgisinin gelişimine bağlı olarak nesneler dünyasındaki dönüşümünü ve anlamını ortaya koymaya çalıştık. Özellikle de, Rönesans ile başlayan dini ve bilimsel bilginin ayrımlaştığı dönemleri ve on altıncı yüzyıl ile daha da belirginleşen kutsal metinden bağımsız bilgiye verilen değerin doğa ve insan algısındaki değişimlerini ele aldık. Tüm bu süreç incelemesinin nihayetinde ise Darwin'in ve teorisinin değişen ve gelişen insan ve doğa algılarında nasıl bir etki ve ivme kazandırdığını göstermeye çalıştık.

Çalışmanın ikinci bölümünü, konumuzun diğer bir kavramı olan insan mefhumuna ayırdık. Burada bizatihi insanı ve kavramsal yapısına dair anlayış ve kabullerin, doğa kavramının yaşadığı değişim ve gelişimlerden bağımsız olmadığını

[13] Ayrıntılı bilgi için bkz. Charles Darwin, **Otobiyografi Charles Darwin,** Ed. Nora Barlow, çev. Serda Brauns, İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017.

göstermeye çalıştık. Ayrıca birikim olarak oldukça önemli olan dini literatürü de bu bölümde ele aldık. Özellikle de bazı felsefi ve sosyolojik değişim ve gelişimlere bağlı olarak, insan kavramının geçirdiği değişimin anlamını da belirlemeye çalıştık.

Son bölümde ise, Darwin'i önceleyen dönemde ortaya çıkan evrim anlayışlarını kısaca ele alarak sonrasında Darwin'in konuya dair yaklaşımını ortaya koyduk. Darwin'in teorisini oluştururken kimlerden etkilendiği, felsefi ve biyolojik olarak dayandırdığı temel dinamiklerin nasıl oluştuğu, yine son bölümün konusunu oluşturmaktadır. Yine bu kısımda, insana dair ontik düzlemde yaşanan değişime farklı bir bakış ve uzlaşmacı bir tavır sergileyen teist Müslüman ve Hıristiyan düşünürlerinde konuya bakışına değinilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNEMSEL ÇERÇEVE VE DOĞA FELSEFESİ

Darwin'in evrim teorisi bağlamında doğa ve insan kavramlarına getirdiği açıklamaların anlam kazanması için daha önce ilgili kavramların da ele alınması gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle bu kısımda doğa ve insan kavramları ele alınacaktır. Sonraki kısımda ise evrim teorisi için, doğa ve insan kavramlarının geçirdiği değişim bağlı olarak teori üzerinde durulacaktır.

Felsefe tarihi içerisinde genel bir tanımlamanın bir parçası olarak "doğa" kelimesi, maddi dünyanın bütün bir haline, insan bilincinin dışında kalan varlığa, sürekli bir devinim ve değişim gösteren, ayrıca insanı kuşatan evrene karşılık gelmektedir.[14] Tarih boyunca doğaya dair birbirinden farklı açıklamalar ve kabuller vardır. Her açıklama kendi döneminin özelliklerini yansıtmakta ve bilimsel kabullerini bizlere sunmaktadır. Doğa kavramına ait tasavvurlar dönemsel olarak birbirinden farklılık gösterebilir. Ancak bu, ilerlemeci bir tarih anlayışı gibi doğa düşüncesinin ve kavramlarının da bir ilerleme kaydettiği ya da birbirinden bağımsız bir kapalı sistem olduğu anlamına gelmemelidir. [15] Nitekim tarihsel süreçte doğa kavramı, kendini tek yanlı olarak değil de daha ziyade katmanlı bir yapı olarak ortaya çıkarır. Doğa tasavvurlarının değişiminde rol oynayan etmenler, bazen iktisadi güç, bazen ise sosyal ve kültürlerin etkileşimden oluştuğu görülmektedir.

Bilimsel gelişmelere bağlı olarak dünyaya dair kavrayışımız ve doğa tanımı da değişmektedir. Bu açıdan iki farklı anlamdan söz edilebilir. İlk olarak türe ait özelliği vurgulayan, ona içkin olan, aynı türde değişim göstermeyen anlamı; ikincisi ise bütün bir şekilde dünyayı tanımlamak için kullanılan anlamdır. Daha ziyade bizim için üzerinde durulması gereken anlam ikinci anlamdır. Doğanın bir bütün halinde belirli yasalarla ve düzen içinde işleyişi ile kendisini bize araştırma konusu kılmıştır. Zorunlu yasalarca yönetilen, uzay ve zamanda yer alan doğa, maddi dünyaya karşılık gelmektedir. Sebep-sonuç ilişkisi içinde olaylara bakış açımız, bizleri doğa üzerinde gerçekleşen değişimlerin nedenine dair sorgulamaya yöneltir.

Antik Yunan dünyası doğaya dair incelemede, şeylerin ne olduğunu değil, doğanın bizzat kendisini o bütünün neyden var olduğunu bulma çabası içindeydi.

---

[14] Abdülbaki Güçlü, Erkan Uzun, Serkan Uzun, Ümit Hüsrev Yolsal, **Felsefe Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2002, s. 405.

[15] İshak Arslan**, Çağdaş Doğa Düşüncesi**, İstanbul, Küre Yayınları, 2011, s.26.

Antik Yunan'da M.Ö. dördüncü yüzyıl felsefe faaliyetinin başladığı tarih olmasının yanında, ayrıca yapılan felsefeye de, ilk felsefe ya da doğa felsefesi adının verildiği görülmektedir. Presokratik dönemde doğa kelimesi, bugünkü kullanımı ile birlikte doğa felsefesi olarak adlandırılmıştır. Daha ziyade kendilerini bir natüralist ya da fizikçi olarak niteleyen doğa filozofları, evrendeki çokluğun gerisinde bir özün olduğunu düşünerek hareket etmişlerdir. Doğa felsefesi, varlığı evrende oluşa gelen ve hareket sahibi olan bir organizmanın tümü için kullanılan bir kavramdır.

Aristoteles (öl. M.Ö. 322) için doğa kavramı, varlığın tamamını kapsayan ay-altı dünyasının bileşkelerinin fizik ilkesince araştırılmasıdır.[16] Ona göre evren, kendi kendine hareketini sağlayan, canlı olan, ruh taşıyan, bir amacı olan büyük bir organizmadır. [17] Aristoteles için doğa, üzerinde deney ve gözlem yapılarak incelenebilen bir şeydir. Zira bu şekilde canlılar alemi araştırma konusu olmuştur.

Tarihsel süreçte fikirlerin yoğunlaştığı, olgunlaştığı ve sonlandığı dönemler olabilir. Bir dönemin cevaplarının sonlanıp, değişen yeni sorularla beraber eski sistem düzeneği artık yetersiz kalabilmektedir. Tarih içinde değişen doğa tasavvurları içinde aynı şey söz konusudur. Presokratik dönemde kabul edilen canlı ve akıl sahibi olan doğa, Aristoteles ile birlikte matematiksel bir izaha kavuşturulmuştur. Ardından gelen Batlamyus'un (öl. 170) kozmolojisi ile yeni bir sistem geliştirme çabası, Rönesans ile beraber evrenin mekanik modellemesi olarak görülmektedir. Çağdaş dönem de ise, insanında doğanın bir parçası kabul edilerek aynı ontolojik düzlemde incelenmiştir.

Batı düşüncesinde ortaya çıkan doğa tasavvurlarının bazı ayrıcı vasıflarından söz edilebilir. Kesin olarak belirlemek zor olsa da, on yedinci yüzyılda köklü bir dönüşüm gerçekleştiği üzerinde güçlü iddialar bulunmaktadır. Buna göre, doğa tasavvurlarının genel olarak iki ayaklı bir eksen etrafında şekillenmiştir. Bunlardan birincisi, doğanın kesin olarak tüm metafizik etmenlerden bağımsız bir biçimde kendi başına mutlak olarak var olabileceği düşüncesidir. İkincisi ise, doğanın duyular karşısındaki gerçekliğinin tam olarak yadsınışıdır.[18] Bu bölümde doğa kavramını

---

[16] Arslan, **a.g.e.,** s.41.
[17] Arslan, **a.g.e.,** s.41-43.
[18] Arslan, **a.g.e,** s.49.

burada dört kısımda ele alacağız. Bunlar; Presokratik dönem, Rönesans dönemi ve Modern dönem ve Çağdaş dönemdir.

1. Presokratik Dönem

Natüralistler ya da fizikçiler olarak bilinen ilk doğa filozofları, doğada var olan şeylerin görünüşlerinin ardındaki asıl kaynağı arama çabası içindedirler. Presokratik dönemde filozoflar, görülen bu çokluğun ardında ondan türeyen veyahut var olan bir birliğe vurgu yaparlar. Onlar için, doğanın tanımı yine doğanın içinden geliştirilerek bulunabilirdi.[19]Değişenin ve hareket halinde olanın ardında değişmez bir ilkenin var olabileceği düşünülüyordu; ancak bu ilke onların varlık sebebi olabilir ve sürekliliği de sağlayabilirdi.

Doğa nedir? Şeyler neyden meydana gelmiştir? Hareketin ve canlılığın sebebi nedir? Tarzında soru soran doğa filozofları İyonyalı Thales (öl. M.Ö. 548), Aneksimenes (öl. M.Ö. 525) ve Aneksimandros'tur (öl. M.Ö. 546). Her birinin elbette ayrıcı özelliklerinin bulunmasının yanında, genel kabul olarak bazı ortak düşünceleri vardır. Bu filozofların her birinde, evrene ve varlığa dair doğaüstü güçlere ve mitlere başvurmaksızın doğayı açıklamaya çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca kendileri herhangi bir çıkar ve fayda gözetmeksizin salt felsefe ile meşgul olmuşlardır. Aristoteles'e göre bu üç filozof da, şeylerin yalnızca maddi nedeni üzerinde yoğunlaşmışlardır ve bu sayede gerçekten var olan şeyin nedenini bu şekilde bulabileceklerini öne sürmüşlerdir.[20] Onlar, üretilen bilginin sınırlarını sorgulamadan salt bir şekilde evrenin kökenine dair bir araştırma içine girmişleridi. Bu bağlamda İyonya'daki felsefi yöntem, metodolojik açıdan bakıldığında dogmatist olarak değerlendirilebilir. [21]

İyonya filozoflarının kendilerinden bağımsız dış dünya hakkında sordukları en temel sorular şunlardı: Evrensel olan ilk tözün belirgin bir resmi ortaya konulabilir mi?

[19] Ahmet Cevizci**, Felsefe Tarihi**, İstanbul, Say Yayınları, 2018, s. 37.
[20] Cevizci, **a.g.e.,** s. 38.
[21] Eduard Zeller, **Grek Felsefesi Tarihi,** çev. Ahmet Aydoğan İstanbul, İz Yayınları, 2001, s.51.

Bu ilk tözden doğa dünyasının oluşumu nasıl izah edilebilir?[22] Bu ve buna benzer soruların cevaplanıp cevaplanamaması bir yana, kendi içinde tutarlı olması her yönüyle değerlidir.

Neyin gerçekten var olabildiğini araştıran Thales, bu çokluk aleminde meydana gelen dönüşümün ilk başlatıcısı, arkhesi olarak su'yu görmüştür.[23] Su tüm varlığın özü, ilkesi, doğası ve nedeni olmaktadır. Buna göre dünya suyun üzerinde yüzmektedir.[24] Zira hiçbir düşünce kendi kozmogonisinden ve düşünce bağlamından bağımsız ele alınamamaktadır. Buna göre, Thales'in eski Arya efsanesinin o dönemde bilim diline dönüştürülmesiyle ilişki kurduğu söylenebilir. Efsaneye göre, dünyayı bereketli kılan, canlı her şeyin babası olan göksel Okeanos ya da fırtına bulutu bu efsanenin özüdür. Böylece Thales için de bu bağlamda evrenin değişmeyen ve onun özünde olan şey de sudur.[25] Öğrencisi olan Aneksimandros'a baktığımızda, su kadar net bir şeyden ziyade daha belirsiz olan, hem toprağı hem de suyu kapsayan bir maddeyi ileri sürdüğünü görmekteyiz. Aperion adı verilen bu cevher, hem nicelik hem de nitelik bakımından belirsizlik anlamını taşımaktadır. Ayrıca bir coğrafyacı olan Aneksemandros, dünyayı evrenin tam merkezinde konumlandırarak tüm evrene aynı mesafeden bakan bir dünya tasavvuru oluşturmuştur. [26]Böylece dünyanın hareketinin herhangi bir yöne doğru olmamasının sebebi evrene eşit mesafede olmasındandır. İyonyalılar'ın son temsilcisi olan Aneksimenes ise, Aneksimandros'tan farklı olarak Thales'e benzer olarak değişmeyen bir töze ulaşma çabasındadır. Ona göre var olan şeylerin ötesinde ve değişime de sebep olan, çokluk içinde bir tekliği oluşturan şey havadır. Burada dikkat çeken husus, Aneksimenes'in birlikten çokluğa geçiş durumunu yoğunlaşma ve seyrekleşme kavramları ile ortaya koyma çabası olduğu görülür.[27]

İlk Çağ Yunan felsefesinde ikinci okul Pythagoras'ındır (öl. M.Ö. 495). Burada Pythagoras için özellikle felsefenin mahiyeti ve evrene dair olan sorgulama biçiminin

---

[22] R.G. Collingwood, **Doğa Tasarımı.** çev. Kurtuluş Dinçer, Ankara, İmge Yayınları. 1999, s.55.
[23] Cevizci, **Felsefe Tarihi,** s.39.
[24] Ahmet Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi,** Cilt 1, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s.88.
[25] Alfred Weber, **Felsefe Tarihi**, çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, Sosyal Yayınları. 1998, s. 12-13.
[26] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi,** s. 97.
[27] Cevizci, **Felsefe Tarihi,** s.41.

değiştiği görülmektedir. Şöyle ki, Pythagoras öncesinde evrende değişmeyen bir töz aranmaktaydı; fakat Pythagoras ilk ana maddeye değil, görünen dünyanın formuna dikkat çekmeye çalışmıştır. Ona göre madde karşısında form, nitelik karşısında nicelik ve fizik karşısında ise matematik vardır. Bilhassa matematiğin ilkeleri varlığın yasaları ile özdeş sayılmaktadır. Pythagoras'a göre sayı varlığın temel ilkesi; nesnelerin özüdür. [28] Herakleitos (öl. M.Ö. 475) kozmolojisine baktığımızda, evrenin bir başlangıç noktası yoktur. Ayrıca ona göre evrenin arkhesi ateştir. Evrenin başlangıcının olmamasının yanında bir sondan da bahsetmek mümkün değildir. Evrendeki farklı nesnelerin birliğini oluşturan şey onun ilk maddesini de meydana getiren maddedir.[29]

Klasik alem anlayışında evren, ay altı ve ay üstü olarak iki kısımda incelenmiştir. Aristoteles için doğa felsefesi, ay altı ve ay üstü nesnelerin hareket, dönüşüm, oluş ve bozuluş alanını kapsar. Doğa felsefesi bu bağlamda fiziğe karşılık gelmektedir. Doğa, Aristoteles' e göre varlık alanın, canlılığın yaşandığı bu şeylerin kendi özlerinde arızi olan değil, kendiliğinde bulunan, sükûnet veya hareketin asıl kaynağıdır. Onun için evren canlı bir organizmadır. Bu organizmada hareketinin kaynağı kendisidir. Ayrıca organizma, ruh taşıyan, akıllı ve bu akıl sayesinde de bir amaç doğrultusunda hareket etmektedir. Aristoteles'in ortaya koyduğu evren anlayışını Batlamyus, matematiksel önermelerle izaha kavuşturmaya çalışmıştır. Buna göre, yeryüzü kendi eksenleri etrafında iç içe geçmiş kürelerden oluşmaktadır. Bu küresel katmanların merkezinde yeryüzü bulunmaktadır. En dış katmanın belirsizliğinin yanında iç katmanda yıldızlar ve gezegenler vardır.[30] Bu klasik evren anlayışı, Hıristiyan düşüncesinin felsefe ile olan münasebetiyle beraber on yedinci yüzyıla kadar geçerliliğini sürdürmüştür.

---

[28] Abdülbaki Güçlü vd., **Felsefe Sözlüğü**, s. 1192.
[29] Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi,** s.187.
[30] Arslan, **Çağdaş Doğa Düşüncesi**, s.41-44.

2. Orta Çağ ve Rönesans Dönemi

Orta çağ düşüncesinde, Tanrının insanoğlunu en üstün bir şekilde yarattığı ve dünyada var olan her şeyin onun hizmetine sunulduğu fikri hakimdir. Orta çağ biliminde, düşünürler için doğa, sadece -modern bilimde olduğunun aksine- maddi dünyayı bilme çabası değildir. İnsanın, dünya üzerindeki rolü ve Tanrı ile olan münasebeti ile ilişkilendirdikleri için ayrıca değerli görülmektedir.

Orta çağ kozmolojisinde Aristoteles sistemi hakimdir. Özellikle Hıristiyan öğreti ile bir birliktelik söz konusudur. Bu bağlamda, melekler Tanrı'nın yardımcıları ve kainattaki düzen ve işleyiş için vazifeli olarak görülmektedir. Bu sistem içinde evren kapalı ve sonlu olarak düşünülmektedir. Merkezde hareketsiz olan dünya ile buna eş olarak diğer kürelerin dönüş hareketi mevcuttur. En iç kürede ay bulunmakta ve onun etrafında ise diğer gezegenler yer almaktadır. (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn) [31]

Orta çağ doğa felsefesi, doğanın matematiksel olarak incelenmesi ile, Aristoteles metafiziğini terk etmek suretiyle, Platoncu ve Pythagorasçı yöntem olarak fiziksel dünyayı anlama çabasıdır. Orta çağın yaşandığı tarih dilimine bakıldığında, miladi dörtyüzlü yılların ortalarında başlayıp, bin dörtyüzlü yılların ortalarına kadar geçen süreyi kapsadığı kabul edilmektedir. Dönemin felsefî faaliyetinin ilk başat düşünürü Augustinus (öl. 430) olup, dönemin son filozofu olarak görülen kişi ise Giordano Bruno'dur (öl.1600). Dönem içerisinde tek bir konu ya da soru biçiminin olmadığı, pek çok geniş alana yönelimlerin olduğu görülmektedir. Orta çağ felsefesinde, metafizik ile beraber teolojik alanda çalışmalar bulunmaktadır. Miladi üçüncü yüzyılın sonlarına dek, Hıristiyanlığın Roma imparatorluğundaki güçlü konumu, kilisenin papazlar tarafından yapılan baskın İncil yorumlarının yanında, ilk çağ felsefesinden arda kalan kavram ve düşünceler, orta çağ felsefesini oluşturmaktadır.[32] Bilim, bu bağlamda oldukça metafizik bir içeriğe sahiptir. Yapılan çalışmalarda doğa, nesnel olgulardan bağımsız bir şekilde ele alınmaktaydı. Ayrıca Roma imparatorluğunun düşünce sisteminde, olgusal olmayan Stoa felsefesinin izleri

---

[31] Jennifer Trusted, **Fizik ve Metafizik,** çev. Seval Yılmaz, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995, s.27.
[32] Abdülbaki Güçlü, vd., **Felsefe Sözlüğü**, s.1065.

de vardır. Hıristiyanlığın hâkim olduğu bu süreçte, doğaya dair bilgiler, elbette ki kilise öğretisinin de dile getirdiği ölçüde kıymetlidir.[33] Doğa için tasavvur edilen bilgi, deneyimden bağımsız bir şekilde ilerlemektedir.

Tarihsel açıdan, sekizinci yüzyıl ile on beşinci yüzyılları kapsayan skolastik felsefe, Hristiyan teolojisinin felsefi ve yöntemsel açıdan, bütüncül bir şekilde rasyonel olarak ortaya konulmasıdır.[34] Skolastik düşünce, kilisenin temel doktrinleri ile felsefeyi, inanç ile bilgiyi, bilhassa Aristoteles mantığıyla birlikte, bilimsel bir şekil verilmeye çalışılan bir Orta Çağ felsefesidir.[35] Skolastik felsefe, ilk baştan itibaren kurumsal bir yapı göstermiş, manastır ve katedral benzeri dini kurum ile üniversiteler aracılığıyla, sistemli bir şekilde felsefenin disiplinli ve teknik bir tarzda ilerlemesine yardımcı olmuştur.[36]

Kesin bir tarihten söz etmek zor olsa da, yaklaşık on beşinci yüzyılda kendini gösteren Rönesans, "yeniden doğuş" anlamına gelmektedir. Rönesans döneminde pek çok alanda değişimler yaşanmıştır.[37]Bunlar doğa, teoloji, felsefe, mantık, sanat ve kültürün yanında, yapılan yeni teknolojik buluşlar da yine bu değişimin içindedir. Bilim tarihinde Rönesans, toplum ve bilim arasındaki bir uyumsuzluk sorunu olarak da görülebilir. Şöyle ki, dinamik olan toplumda, geçmişin izlerini taşıyan bilim, statik bir yapı arz etmekteydi. Üniversitelerde verilen mantık, matematik ya da teoloji eğitimi yüzyıllardır sürdürülmekte olan eğitimin devamıydı. Bu dönemin icadı olan matbaa makinesi, insanoğlunun yeni fikirler basıp yaymaya tek başına teşvik görevi taşımaktaydı. Bu dönemde evren Batlamyus, insan bedeni Galen (öl.129), teoloji ise Aristoteles mantığı zaviyesinden yorumlanıyordu. Genel olarak Rönesans'ın belirgin özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz: İtalya ve güney Almanya da kent toplumlarında refah seviyesinin yükselmesi, buna paralel olarak yeni bir mimari anlayış, yine bir bilim ve entelektüel yaklaşım ve toplum yapısının ortaya çıkmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler tüm alandaki değişimleri tetiklemiştir. Sanat alanında ressamlar doğayı daha canlı bir şekilde resmederken, mimari alanda antikiteyi aşan eserler ortaya

---

[33] Cemal Yıldırım, **Bilim Tarihi,** İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012. s. 81.
[34] Cevizci, **Felsefe Tarihi,** s.307.
[35] Abdülbaki Güçlü, vd., **Felsefe Sözlüğü,** s. 1313.
[36] Cevizci, **Felsefe Tarihi,** s.307.
[37] Peter Whitfield, **Batı Biliminde Dönüm Noktaları,** çev. Serdar Uslu, İstanbul, Küre Yayınları, 2008 s.147.

koymuşlardır. Yeni keşfedilen araçlar hayatı kolaylaştırmanın yanında, pusulanın keşfi, Avrupalı denizcilerin yeni keşifleri ve zengin ürün ve sermayenin Avrupa'ya akışı, matbaanın etkin kullanımı ve matematiğin hayatın her alanında baskın bir şekilde yer alması bunlardan sadece birkaçıdır. Bunların yanında Rönesans döneminin göze çarpan özelliklerinden bir diğeri de, klasik modelin ya da modellerin sorgulanmasıydı. Bunu resimde, mimaride, toplumsal yaşamda ve astronomi de görebilmekteyiz. Örnek olarak, Orta Çağ astronomi alanında bir klasik olarak kabul edilen Batlamyus'un eserinin bu dönemde, diğer araştırmacılar tarafından elden geçirilerek tekrardan hazırlanması gösterilebilir.[38]

Nitekim Rönesans'ın bir ara dönem olmasında, Orta çağ felsefesinden, özellikle Aristotelesçilikten devraldığı felsefenin payı büyüktür. Bir köprü vazifesi olarak görülebilecek Rönesans, yaklaşık bin yıl süren Orta çağ ile Yeniçağ arasında yapılan felsefi bir faaliyettir. Aritotelesçiliğin rengini verdiği Ortaçağ Hıristiyan teolojisi, sonrasında Roger Bacon (öl.1292) ve Ockhamlı William (öl.1347) ile zayıflayıp alan kaybetmeye başlamıştı.[39] Özellikle Bacon, yaşadığı dönemin en önemli kültür merkezi olarak görülen Paris ve Oxford'da bir ansiklopedist olarak çalışmalarını sürdürmüştür. Çalışmalarında yeni bilimin ilk izlerini taşıyan düşünür, dönemi açısından, Aristoteles'ten sonraki ilk ansiklopedisttir.[40]

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda kozmoloji dünyasında birtakım gelişmeler göze çarpar. Orta çağda, Aristoteles'in sisteminin baskın olduğu düzlem içinde, bilhassa erekselliğin/gaiyyetin tüm doğaya uygulanabilme durumu örnek olarak gösterilebilir. Ereksellik, henüz doğada gerçekleşmemiş biçimlerin, bir gün oluşacağına dair inanılan bir kanıdır. Rönesans beraber oluşan yeni doğa kuramında ise, her değişimi ve süreci, bu değişmenin başlangıç noktasında bulunan maddi nedenden dolayı eylemin gerçekleşeceği vurgusu yer almaktadır.[41] Ereksellikte, başlangıçta etkisiz olan şeyler, buna karşılık yeni doğa düşüncesinde etkin nedenler ile açıklanacaktır. Buna göre maddi olmayan nedenler doğada yer almamalıdır. Rönesans

[38] Whitfield, **Batı Biliminde Dönüm Noktaları,** s. 117.
[39] Cevizci, **Felsefe Tarihi,** s. 375.
[40] Ahmet Erhan Şekerci, "Ansiklopedist Bir Düşünür Olarak Roger Bacon", **Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi,** İstanbul**,** Cilt 11, Sayı 2 Temmuz – Aralık, 2014 s.115.
[41] Collingwood, **Doğa Tasarımı,** s. 111.

doğa düşüncesinde, doğayı Tanrısal ve kendi kendini yaratan bir şey olarak görme eğilimi vardır. Ayrıca doğa, kendini yaratandan da ayrı, bizatihi kendini yaratıcı olarak ortaya koymaktadır. [42] Bu dönemde bilimsel bir devrimden bu bağlamda söz edilebilir. Bilim devrimi, hakikat araştırmasında deney ve gözlem ile, dünyanın işleyişine dair matematiğin bir açıklama olarak ve çözümleme sunarak görülmesinde ve doğa bilgisini daha faydalı biçimde açıklama gayretidir. [43] Bu düşünce Aristoteles siteminden kopuşu ifade etmektedir. Zira ona göre, doğa Tanrısal bir taklidin hasılası olarak görülmekteydi. Doğadaki değişim, yapının bir işlevi, onda olan maddi etkenden kaynaklanmaktaydı. Rönesans'ta doğa için ereksellik söz konusu değildir. Çünkü, Rönesans düşüncesinde doğada içkin enerjiler olduğu kabul edilmektedir. Canlı ve ruhu olan bir organizmadır evren. Öyle ki, bu doğadaki canlıcılık, Sokrates öncesi doğa filozoflarının evren tasavvuruna benzetilebilir. Fakat, matematiğin bu dönemde doğayı açıklama konumuna gelmesi ile, canlı bir organizma olan doğa, artık bir makine olarak tasarlanmaya başlanmıştır.[44]

Rönesans'ta, kesin bilgi arayışına dair tasavvurlar oluştuğunu görmekteyiz. Matematiğin bilgi karşısındaki açıklayıcı tavrının yanında, kişinin kendi tecrübe ve çabası ile bu bilginin elde edilebilirliği kanaati yükselmekteydi. Otorite bu bağlamda sorgulanmakta idi.[45] Henüz on altıncı yüzyıl için doğa, Tanrının bir mükemmel eseri olarak görülüyordu. Fiziksel dünyayı açıklama gayretinde olan kimseler için, evren deneyimsel olarak izah edilmeye çalışılıyordu. Doğayı bilme çabası, onun insan hizmetine sunma anlamında yavaş da olsa deney ve gözlem yolu ile araştırılması olarak belirmekteydi.[46] Rönesans döneminde, orta çağ ile düşünce bağının kopuşunda, doğa biliminde görülen farklı anlama ve yorumlamaların etkisinin olduğu söylenebilir. Zira Skolastik felsefe olarak adlandırılan, Kilisenin öğretilerini temel kabul eden sistem için doğa, deneyden kopuk bir şekilde ele alınmaktaydı. Doğa, kendi nesnelerini araştırmaksızın teoloji içinde bir değerlendirmeye tabi tutuluyordu.

---

[42] Collingwood, **Doğa Tasarımı,** s. 112.

[43] John Herry**, Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri,** çev. Selim Değirmenci, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s. 12.

[44] Collingwood, **Doğa Tasarımı,** s. 114.

[45] Herry, **Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri,** s.12.

[46] Herry, **a.g.e.,** s.12-13.

3. Modern Dönem

Doğa bilimi yüzyılı olarak görülen on yedinci yüzyıl, bilimsel düşüncenin kilisenin etkisinden kurtulduğu, ayrıca doğanın matematiksel olarak ifadesinin önem kazandığı bir dönem olmuştur. Bu süreçte, doğayı açıklamada kullanılan Orta çağ ve Rönesans dönemine ait metafizik söylemlerden kopuş olduğu görülmektedir. On yedinci yüzyılda, Leonarda da Vinci (öl.1519), Kopernik (öl.1543), Galileo (öl.1641), Kepler (öl.1630) ve Newton (öl.1727) doğaya dair dikkat çekici bilgiler ortaya koymuşlardır. Evrene dair Aristocu yaklaşımın karşısına, doğal oluşumların sabit kanunlarının hüküm sürdüğü bir anlayış hakim kılınmak istenmiştir. Kepler, gezegenlerin yörüngelerini keşfederek astrolojiyi astronomiye dönüştürmüş; Robert Boyle (öl.1691) ise, simyanın sona ermesiyle atom kuramını kimyada geliştirmiştir.[47] Tüm bu gelişmeler, teleolojik olmadan, doğayı tekrardan yeni bir biçimde izah etme çabası olarak görülebilir**.** Bilim üzerine çalışmaların on yedinci yüzyılda, ticari zenginlik ve Rönesans kültürünün etkin olduğu Almanya ve kuzey İtalya'daki odaklarından, Atlantik'e doğru yoğunlaştığını görmekteyiz.[48] On yedinci yüzyılda değişim gösteren yalnızca bilim değildir; bilimin sosyal ağları ve bilimsel düşüncenin konumu da bunun içindedir. Yaşanan bu değişmelerdeki gelişmeler, Aristotelesçi bilimle kuvvetli bir bağı olan üniversiteler üzerinden değil, sosyal ilişkiler ve yoğun entelektüel görüşmeler neticesinde oluşturulan *"görünmez akademiler"* de yürütülmüştür.[49]

Doğaya dair daha önceki felsefi teoriler, on yedinci yüzyıl ortalarında ciddi bir biçimde tenkite tabi tutulup, pek çok metafizik inancın tekrardan sorgulanması ile neticelenmiştir. Klasik Hıristiyan öğretisi (yaradılış ve kurtuluş) halen daha zihinlerde canlılığını koruyordu. Fakat, Orta çağ skolastik felsefenin etkisinde olan doğa felsefesi, yaşanan değişmeler sonucunda terk edilmeye başlıyordu.[50] Bu yüzyıl başlarında, Homojen bir uzay fikri kabul görmekteydi. Bunun neticesinde, yeryüzünde

---

[47] Bayram Ali Çetinkaya, **Felsefe Tarihi Antik Doğu'dan Modern Batı'ya,** Ankara, Nobel Yayınları, 2018, s.345.
[48] Stephen F. Mason, **Bilimler Tarihi,** çev. Umur Daybelge, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019, s.150.
[49] Whitfield, **Batı Biliminde Dönüm Noktaları,** s.196.
[50] Trusted, **Fizik ve Metafizik,** s. 95

ve gökyüzünde aynı fizik yasalarına göre işlediği kabul edilmekteydi. Dolayısıyla yeryüzü ve gökyüzü adına doğal bir hareket ve tesadüfün yer almadığı, bilimsel açıklamalar kabul görmeye başladı.[51]

On yedinci yüzyıl pek çok yeniliğin yaşandığı bir çağdı. Bundan dolayı yeni çağ nitelemesi bu dönemi ifade etmek için kullanılmıştır. Astronomideki gelişmeler bilimlerin başta inanç olmak üzere, bilimsel kabullerin köklü şekilde değişmesini sağlamıştır. Nitekim 1612 yılında Galileo öldüğünde bu değişime en büyük katkı veren bir bilim adamı olarak tarihte yerini alacaktı. Bu dönemde, Aristoteles ve Hıristiyan kozmolojisi her yönden eleştiri almaktaydı. Sosyal düzen içinde bilim ve dine dair kabuller tehdit altındaydı. Genelde bilim alanı, özelde ise Newton bilimi, evreni mekanik olarak, matematiksel örüntülerle açıklama çabasındaydı.[52] Mekanik evren tasavvurunda tüm varlık alanına, birer makine olarak bakmak suretiyle, tüm olgular bu yasalar çerçevesinde ele alınmaktaydı. Söz konusu tasavvur tüm canlılar alanını kapsamaktadır. Amaç evrende yaşanan değişimlerin tümünü fiziksel gerçeklik altında açıklamaya çalışmaktır.[53] Doğa bilimlerinde görülen bu değişim sonucunda, bilimsel olarak somut verilerin elde edilmesi sağlamıştır. Mekanik evren anlayışında evren, son tahlilde belirli bir amaçtan, tinsel bir güçten, kısmen mutlak bir us ya da Tanrısal bir düzenekten bağımsız bir biçimde açıklanabilme ihtimalini/imkanını ortaya koymaktaydı.[54] Evrenin, hareket eden atomlardan oluştuğu kabul edildiği taktirde, her fiziksel etki, bir sonrakinin habercisi durumunda, yani öncesi ve sonrası belli bir düzenekten oluşmaktaydı. Tabiat tıpkı bir saat ve makine gibi sabit yasalara uygun bir şekilde işleyen ve önceden tahmin edilen bir düzende devam etmekteydi. Bu determinist mekanik alem tasavvurunda, Tanrı her şeyi mükemmel bir şekilde yaratmakta, bozulmaz ve sürekli işleyen bir düzen halinde bırakmaktadır. Bu yüzyılda henüz bilim adamları mükemmel evren düzeneğini Tanrıya dayandırmaktaydılar. Bu düzeneğin işleyişi bir kez bilindiği taktirde, onun gelecekte de ne şekilde hareket edeceğini ön görmek mümkündü. Saat benzetmesinde evren muntazam bir şeklide

[51] Trusted, **a.g.e.,** s.96.
[52] Trusted, **a.g.e.,** s.163.
[53] Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi,** çev. Yasemin Aslay İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2002, s. 58.
[54] Arslan, **Çağdaş Doğa Düşüncesi,** s.84.

işlemekteydi. Kendi içerisinde bir sistem barındırmakta ve bu sistem Tanrı tarafından meydana getirilmekteydi.

Mekanik ilkelerin olduğu bu evrende insanoğlu, zayıf ve belli zorunlukları kabul ederek yaşamak durumundaydı. Evren ise, son derece mükemmel matematiksel düzlemde işleyen bir makineydi. Elbette bu matematiksel bağlam Newton'dan bağımsız düşünülemezdi. Edebiyat dünyasının hayal gücünde oluşan alem tasavvuru tüm gizemini kaybetmiş, gerçeklik oldukça soğuk ve sert, ama bir o kadar da net bir şekilde ortaya konmuştu. Miktarların/oranların ve sayıların evi olan bu evren, hesaplanabildiği ölçüde değerli sayılmaktaydı.[55] Mekanik evren içinde Tanrı, bir kurtarıcıdan çok daha fazlasıydı. O dönem için Tanrı, bir matematikçi ve tasarımcıydı. Düzeni ve tutarlılığı temin eden bir Tanrı'ydı. Nihayetinde insanoğlu, Tanrı'nın bu muazzam tasarımının farkına varıyor ve ne kadar çok bilgiye ulaşabilirlerse de, yaratıcıya o nispette yakın olduğunu görüyordu.[56]

On sekizinci yüzyıl bilim ve doğa anlayışlarına dair önemli değişimlerin yaşandığı bir yüzyıldır. On yedinci yüzyılda başlayan matematikteki gelişmeler bu yüzyılda daha da hızlanmıştır. Kuşkusuz bunda Newton'un fizik algısı ve alemi matematiksel olarak izah etmek çabası etkindir. Bu yüzyılda ayrıca zooloji ve botanik olmak üzere pek çok alanda doğal fenomenlerin olguların ölçümü ve sınıflandırılmaya tabi tutulması dikkate değer bir çabadır. Ancak tüm bunların yanında asıl dikkate değer olan bilim anlayışının imlediği yeni zihniyetin doğa, insan ve Tanrı arasındaki ilişkiye dair yeni felsefi açıklamaların ortaya çıkarmasıdır. On yedinci yüzyılda başlayan mekanik alem ve insan tasavvurları, on dokuzuncu yüzyıla kadar etkin bir şekilde varlığını korudu. Buna bağlı olarak insan bizatihi kendini, tıpkı tabiata bakar gibi mekanik yasalar ışığında ele almaya ve anlamaya çalıştı. Bu çabanın en tipik örneklerinden birisi de, gerek rasyonalist gerekse ampirist felsefenin başlıca ilgi alanının insan ve insan zihni olmasıdır. Nitekim Newton'un tabiat ilimlerinde ortaya koyduğu mekanik ve matematiksel açıklamaların aynısını insan kendini anlamak için uygulamaya ve izah edilebilir bir insan bilimleri ortaya koymaya çalışmıştır.[57]

---

[55] Trusted, **Fizik ve Metafizik,** s.163.
[56] Trusted, **a.g.e.**, s.164.
[57] Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi, s**.63.

4. Çağdaş Dönem

Her bir dönemin, kendisinden önce yaşanılan sancılar ve yetersizlikler üzerine kurulduğu düşünülebilir. Buraya kadar ele alınan dönemler boyunca evren, doğa ve bilim adına farklı izahlarda bulunulmuştur. Çağdaş dönemde, yeni araştırma alanlarının ortaya çıkışıyla birlikte, yeni doğa düşüncesinin ana hatları da belirmeye başlamıştır. Bilhassa, evrenin ve doğanın metafizik içeriklerinden bağımsız bir şekilde izah çabasında olunduğu görülmektedir.

Kozmoloji alanındaki fikirler bu dönemde çıkan yeni fizik anlayışlarıyla yenilenmekteydi. Doğa tasavvuru yirminci yüzyılın başında ortaya konulan izafiyet teorisi ve sonrasında tüm kabulleri ciddi bir şekilde sarsan Kuantumcu fizikle beraber yeniden ele alınmaya başlanmıştı. Ayrıca bir yüzyıl önce ortaya konulan evrim teorisi asıl etkisini, hem popüler hem de bilimsel açıdan yirminci yüzyılda daha baskın bir şekilde göstermekteydi. Nitekim yeni fizik ve evrimci biyolojinin imlediği yeni doğa bilimi kendi sınırlarını da çizmekteydi. Böylece çağdaş dönemde, statik evreni işaret eden Newtoncu açıklamaların yanında, sürecin daha dinamik ve karmaşık yapısıyla da karşılaşılmaktaydı.

Çağdaş düşüncede Hegel'in (öl.1831) doğa algısı ve evrene bakışı dikkate değerdir. Hegel için doğada görünen değişimler ve hakikatte doğanın kaynağı, kavramlar dünyasında gerçekleşen bir süreçten ya da mantıksal zorunluluktan ileri gelmektedir. Burada zamansal ve mantıksal bir ilişki dikkate alınarak, mantıksal önceliğin zamansal önceliğe dayanak olduğu görülür. Hegel'e göre doğa, bir yanılsamanın aksine, sadece düşüncelerimizde var olan değil fiziki bir gerçekliktir. Salt bir görünüşten ibaret olmayan doğa, sadece biz düşündüğümüz için var olan değildir. Bu doğanın fiziksel varlığı, ilkçağın aksine herhangi bir ruhsal öz taşımamaktadır. Ancak bu doğa içsel olarak bir "çaba"nın varlığı söz konusudur. Bu çaba ya da itici/muharrik güç neticesinde doğadaki tüm oluşumlar, belirli bir şeye

dönük olarak gerçekleşir. [58] Hegel'in doğa düşüncesi Darwin'in belli amaçlar doğrultusunda yaşamda kalma mücadelesi fikrini akıllara getirmektedir.

Çağdaş kozmolojide evren, kaynağı ve nedeni belirli olmayan bir patlamadan (Big-Bang) meydana gelmiştir. Evren, milyarlarca yılda oluşup yok olan galaksilerin, birbirinden bağımsız bir şekilde uzaklaşıp yakınlaşması ile bir genişleme göstermektedir. Bu süreç hala daha devam etmektedir. Yine çağdaş dönemde evrimci biyolojinin, yaşam biçimleri üzerine dikkat çektiği görülmektedir. Buna göre, canlı türlerinin sabit yapılarının olmadığı, insanın da dahil olduğu bu mekanizmada, her şey belirli bir dizgeyle değişip geliştiği fikrine dayanmaktadır. Bu bağlamda yeni oluşan fizik de, sabit ve değişmez olan maddenin ve atomunda, değişim halinde olduğu kabul edilmektedir. Modern fizik, buna göre bütüncül bir olgu dizgesinden ayrı olarak, olgunun salt kendisinin yalınlığını kabul etmiştir.[59] Böylece, evrende kati bir sabitlik formunun yer almadığı bir gerçeklilik olgusu ortaya çıkmıştır. [60] Bilim devrimin gerçekleştiği yüzyıldan sonraki dönemde, determinist ilkeler üzerine kurulu mekanik evren tasavvuru, yerini inorganik ve evrimsel sürece tabi olan bir evren düzeneğine bırakmıştır. Evrenin bu yeni tanımı sadece bilimde değil, dini ve felsefi alanda da farklı açılımlar göstermiştir. [61] Orta çağ evren düşüncesinde madde, yaşam ve ruh kavramlarıyla bileşik olarak görülüyordu. Dünya uzam olmasından dolayı maddi, akıllı ve devinim halinde bir canlılığın varlığını gösteriyordu. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda gelişmeye başlayan bilim dünyası ruhu evrenden soyutladı. Modern dönem fiziği ise sıralı madde devinimini doğada ölü bir şekilde olduğunu iddia etti.[62]

Yirmi birinci yüzyıla geldiğimizde karşımızda farklı bir doğa düşüncesi çıkmaktadır. Yüz yıl öncesine kadar, birbirinin mütemmim cüzleri olarak kabul edilen ama sonrasında birbirinden ayrıştırılan din, bilim ve felsefenin, yeniden inşa edilen doğa düşüncesinde bir birlikteliği söz konusuydu. Sosyal ve siyasi güç dinamikleri ve tarihsel süreçler ele alındığında, on yedinci ve yirminci yüzyıl arasındaki farklılıklar

---

[58] Collingwood, **Doğa Tasarımı**, s.146.

[59] Diemer, Patzig, Feys,Heınemann, König Margenau, Stegmüller, Delıus Frenzel, Stratenwerth Fetcher, Kempski Bauman, Krıngs Baumgartne, **Günümüzde Felsefe Disiplinleri,** çev. Doğan Özlem, İstanbul, Ara Yayınları, 1990, s. 248.

[60] Arslan, **Çağdaş Doğa Düşüncesi,** s.99.

[61] Arslan, **a.g.e.**, s.100.

[62] Collingwood, **Doğa Tasarımı,** s.155-156.

dikkat çekmektedir. Şöyle ki, her iki dönem doğa düşüncesi belirli özelliklerle birbirinden ayrılsalar da kendi iç koşulları başlangıç noktalarını belirlemiştir. On yedinci yüzyıl bilim devriminde, sosyal kargaşaya yol açan farklı dini inanç ve yorumlamaların çözümünde yine aklın önderliğine başvuruluyordu. Yirminci yüzyıla gelindiğinde ise doğa bilimlerinde ön görülemeyen ve cevaplanamayan sorularla karşılaşılmıştı. On yedinci yüzyılda daha ziyade teolojik bir amaç doğrultusunda doğa incelenmekteydi. Fakat ilerleyen zamanla birlikte, metafizik ve dini içeriklerinden bağımsız seküler bir bilim dünyası oluşmaya başladı.[63] Çağdaş doğa düşüncesi tüm bu birikimin beraberinde, yirminci yüzyıldan itibaren bilimin hız kesmeyen ilerleyişiyle kendini gösterdi. Zira doğa düşüncesi ve bilim dünyası daha ziyade bir teknik üretim ve insan maslahatına uygun olabilecek bir görünümde oluşmaya başladı. Çağdaş doğa düşüncesinde ise insanoğlu, sonsuz evren algısında doğaya tahakküm kuran bir konumda yükselmişti.

[63] Arslan, **a.g.e.,** s.100.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN KAVRAMININ TARİHSEL SÜREÇTEKİ YERİ

Bu bölümde çalışma başlığımızın ikinci ana kavramı olan insan konusunu ele almaya çalışacağız. Söz konusu kavramı yine belirli dönemler altında bilimsel ve kültürel değişimlere bağlı olarak, insana verilen anlam ve değer üzerinden inceleme gayreti içinde olacağız. Bu bağlamda farklı coğrafya ve kültürlerin yanında, dinlerin insana dair yaklaşımları da incelenecektir. İnsanın doğayla ve bilgiyle olan ilişkisi hem dini içerik bakımından hem de dinden bağımsız, kültür ve toplumsal bağlamda ele alınması konumuzun işlenişi bakımından önem arz etmektedir.

1. Rönesans Öncesi İnsan Anlayışı

1.1. İlk Çağdan Kurumsal Felsefeye Kadar İnsan Anlayışı

İlk yaşam serüveninden bu yana, insanoğlu kimi zaman kendi üzerinden, kimi zamansa doğa üzerinde düşünmeye başlamış, nihayetinde bir anlam ve değer dünyası kurmaya çalışmıştır. Tezin bu bölümünde, belli dönemler üzerinden insanoğlunun kendi adına sorduğu ve cevaplamaya çalıştığı sorular ile bizatihi insanı incelemeye çalışacağız. Antik Yunan'da başlayan doğa tasavvurlarına paralel olarak insana dair anlam arayışı da gelişerek devam etmiştir. Doğa'ya bakışla beraber insanı anlama çabası değişip gelişme göstermiştir. M.Ö. beşinci yüzyılın ortalarında Yunan düşüncesinde bir dönüşüm yaşanmıştır. Varlık ve gerçeklik adına yapılan sorgulamalar terk edilmiş, yerine insanın yaşamı, etik ve siyaset alanları üzerine yoğunlaşma meydana gelmiştir. Bilhassa, doğa felsefesi üzerine söylenebilecek çoğu sözü söyledikten sonra Yunan dünyası, dikkatini artık insana çevirmiştir.

Yunan dünyası, insanı Tanrı, ruh, logos, akıl ve erdem üzerinden ele alıp anlamaya çalışmıştır. Bu çabanın en nirengi noktasında, insanın bizatihi var olanlar içinde kendi alanını ve anlamını bulma arayışında yattığı denilebilir.[64] Evren hakkındaki ilk mitolojik doğa bilim açıklamaların aynı zamanda ilk insanbilimi çalışmaları olarak da kabul edilebilir.[65] Presokratik dönemin bir özelliği olarak kişinin

[64] Muttalip Özcan, **İnsan Felsefesi,** Ankara, Bilge Su Yayınları, 2016 s. 37.
[65] Ernest Cassirer, **İnsan Üstüne Bir Deneme**, çev. Necla Arat, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1980, s.15.

kendisini, değişim halinde olanla, değişmeyen ebedi olan arasında, yani yeryüzü ve gökyüzü arasında sıkışmış bir durumda hissetmiş olmasıdır.[66] Bu dönemde evrene ve doğaya dair sorgulamalar, bir yandan insanın yerini de sorgulama anlamına gelmekteydi. Doğayı insansı bir biçimde karşısına alan insanoğlu, bu biçimle bir değerlendirme yapmaktaydı. Örneğin Herakleitos'a göre tür adı olarak insan, tüm var olanlar gibi evrensel uyum ve ilkelere göre yaşayan bir varlıktı. Fakat diğer varlıklardan farklılık göstererek, tanrısal olandan pay alan, bir ruh taşıyan, düşünme gücüne haiz olan bir varlıktı.[67] Presokratikler için insan ve Tanrı düşünceleri iç içe geçmişti. Tabiata ve insana dair açıklamalar düalist tanımlar ve karşıtlıklar üzerinden anlatılmaya çalışılıyordu. Buna göre insan, ruh-beden, kadın-erkek, yöneten-yönetilen gibi insani ve evrensel bağlantılara sahipti. Nitekim Nietzche de bu bağlamda Yunan düşünürlerinin sadece insansı özellikler taşıyan Tanrıların varlığına inandığını ifade ediyordu. Buna göre tüm doğayı bu Tanrı-insanların değişik bir şekli ve gizli bir görüntüsü olarak düşündüklerine işaret etmektedir. Onlara göre, insan her şeyin özüydü, böylece her bir şey görünüş ve bir aldatmacaydı.[68]

Thales ile başlayan süreçte doğa filozoflarının evrenin yapısı, sürekliliği, değişimi, ilk ve asıl madde arayışları vb. sorulara farklı yanıtlar verildiği bilinmektedir. Bu farklı yanıtlar, dönemsel açıdan Yunan düşüncesine dair güvenirlik problemi olarak belli bir şüphe yaratmış olabilir. Nitekim dönemin düşünürleri, doğa tasavvurlarındaki farklılığa rağmen, zamanla farklı hususlarda ortak ve faydalı alanlarda benzer düşünceler ve yönelimler ortaya koyabilmişlerdir. Bu yönelimlerden kuşkusuz en önemlisi insandır. [69]

M.Ö. beşinci yüzyılda Yunan dünyasında ekonomi, siyaset ve sosyal yaşamda bazı değişimler yaşanmıştır. Yeni üretim biçimleri, toplumda yeni sınıflar ve yeni bir siyasal rejim kendini göstermiştir. Bunların yanında ahlakta, dinde, sanatta yeni değerler gelişmiştir. Ortaya çıkan bu yeni oluşumları ifade edenlerden birisi de

---

[66] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.37.
[67] Özcan, **a.g.e.,** s.41.
[68] Friedrich Nietzsche, **Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe,** çev. Nusret Hızır, İstanbul, Elif Yayınları, 1963, s. 37.
[69] Ahmet Arslan**, İlk Çağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a,** İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 14.

Sofistlerdir.[70] Sofistler nesneler dünyasının bilimsel bilgiyi vermediğini, herkes için geçerli bir doğrunun olmadığını savunmuşlardır. Ayrıca tüm insanlık için kapsayıcı bir yasanın olmadığını dile getiren Sofistler, toplumsal alanda iyinin kişiden kişiye, toplumdan topluma değiştiğini öne sürmektedirler. [71] Kendileri belli bir ücret karşılığında dersler vermekteydiler. Yüklendikleri misyon erdem öğreticileri olmalarıydı. Onlar belli bir kuramdan ziyade, bir düşünme biçimini aktarmaya çalışmaktaydılar. Yeni bir kültür biçimi oluşturmaya çalışan Sofistler, insan hakkındaki farklı yaklaşımlarını gösterme çabasındaydılar. Yunan düşüncesinde, gençlerin geleneksel olarak atlet veya savaşçı olması yönünde teşvik edilirken, Sofistlerin ise ideal insan olarak düşündükleri biçim yurttaş insandı.[72]

Yunan felsefe tarihinde, doğa felsefesinde yaşanan değişimin insan merkezli alana dönüşmesinde Sokrates'in önemi büyüktür. Onun felsefi sorgulamasının odağında insan bulunmaktadır. Sokrates, erdem ve yaşamın değeri hakkında kendi geliştirdiği diyalektik yöntemi -daha sonraları Sokratik yöntem- kullanmak suretiyle, insanlara bildiklerini sandığı şeyleri gösterme çabasındadır. İyilik, ölçülülük, doğruluk ve yiğitlik gibi niteliklerinin ne olduğu hakkında düşündürerek yanıt bulmak istemektedir.[73]

Sokrates için, insanın neliği hakkında sorulan sorular ve bulmak istenen şey, doğa felsefesi gibi tek bir hakikatten ya da nesnel bir sorgulamaktan farklı görülmekteydi. İnsanı araştırmak, sorgulamak bunlardan daha başka ve kapsamlı bir araştırma olmalıydı. İnsanlarla gerçekleştirilen ilişki neticesinde, yani diyalog halinde kalarak insanoğlu hakkında doğru izahatlar yapılabilinirdi. [74] Sokrates'e benzer olarak Platon içinde insanın mutluluğunu sağlayan yol erdem sahibi olmaktır. Her varlık ancak kendi ruhuna uygun erdemler neticesinde gelişebilir. Ruh bu anlamda kendi içeriğine ve bütünlüğüne ulaştığı vakit iyi bir yaşama sahip olur; aksi taktirde kötü bir yaşam kendini gösterir. Platon için insan noksanlık sahibi bir varlıktır. Kendi eksikleri ve gereksinimlerini yalnız başına yerine getirememektedir. Sosyal bir varlık olan

---

[70] Arslan**, a.g.e.,** s.16-17.
[71] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s. 50.
[72] Ahmet Arslan**, İlk Çağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a.** s. 21.
[73] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.59.
[74] Cassirer, **İnsan Üstüne Bir Deneme,** s.17.

insanın, toplum sayesinde ancak birçok insanın bir araya gelmesi suretiyle ihtiyaçları karşılanır.[75] Toplumda bir arada yaşayan insanlar yaradılışlarına göre, kimi asker, kimi tüccar, kimi de yönetici olur. En önemli eserlerinden olan *Devlet*'te Platon, kişinin hangi yaradılışta olduğunu belirleyerek ona göre kendine bir görev üstlenmesi ve o doğrultuda topluma ve kendine fayda sağlayacağını belirtir. Bu bağlamda tüm bireylerin hangi vazifede olursa olsun sahip olması gereken erdem ve ölçülülüktür.[76]

Aristoteles'e göre insan, her şeyden önce doğal bir varlıktır. Buradaki doğallıktan kasıt Aristoteles için, hareket ve durağanlığını, var olma ile kendi amacını, kendi içinde taşıyan, yapma ve yaratma gücüne sahip anlamındadır. Her bir doğal varlık olarak, insan için de "doğa" hem madde hem de form anlamındadır. İnsanın doğası kendi içinde taşıdığı hareket ve değişim ilkesinden kaynaklanır. Böylece bir bütün olarak insanın doğasında, madde bedene karşılık gelirken, diğer açıdan ise, şekil/form ruha karşılık gelmektedir. Zira insan doğası ne tamamen maddeden yani bedenden, ne de tamamen formdan yani ruhtan oluşmaktadır. İnsanoğlu bu içeriklerin bir toplamıdır. [77]

Antik Yunan felsefesinde, adı geçen filozoflar doğrultusunda insan görüşlerinde ortak bir kanı mevcuttur. Şöyle ki, Antik dönemde insan kavramına türüne belli anlamlar yüklenmiştir. Kimin insan sayılıp sayılmayacağı belirlenmiştir. Buna göre, kadınlar, çocuklar, akıl hastaları, barbarlar ve yaşamını beden gücüyle karşılayanlar asıl anlamda insan sayılmamıştır. Bunların dışında kalan, asıl insan olarak görünen kısım "özgür yurttaş" olanlardır. Sokrates'ten Platon'a ve Aristoteles'e kadar, her üçü içinde toplumun ilerlemesine katkı sağlayan kimseler özgür yurttaşlardır. Erdemli, iyi ve doğru devlet ancak bu kimselerin kendilerini yetiştirdikten sonra gerçekleşecektir. Bütün bu filozoflar, insanın teorik-pratik yaşamda meydana getirdiği değerlere bakarlar. Buna göre, bir tek insan yapabiliyorsa bunu, geri kalan tüm diğer tek tek insanlarda bunu yapabileceği düşüncesinden hareket ederek, tür olarak insanın neliğini anlatmaya çalışmışlardır. O dönem için ruh sahibi olan insan demek, canlı olması demektir; insan ise sadece ruh sahibi değil, akıl sahibi

---

[75] Platon, **Devlet,** çev. Sabahattin Eyüboğlu, M.A. Cimcoz, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020, s.55.
[76] Platon, **a.g.e.,** s.125.
[77] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.94.

olarak diğer canlılardan ayrılmaktadır. İnsan da diğer canlılarda olmayan bir şey, bu akıl ve düşüncedir. Aklın kullanımı kişinin eylemlerinin erdemle olan ilişkisi bağlamında değer kazanmaktadır. Akıl bundan yoksun olduğu sürece sadece insanda bir yeti olarak kalacak, diğer canlılarla aynı mesafede duracaktır. Ancak bilgelik ve erdem durumunu tüm insanlar için gerçekleşmeyeceğini, bunun sadece belli oranda insanın başardığını da bilmek gerekmektedir. Tarihin her döneminde bu tür insanlar var olmuş ve onlar Tanrısal, yüce veya bilge gibi sıfatlarla nitelendirilmişlerdir.[78]

Üstün insan anlayışının/fikrinin Epikuros (öl. M.Ö. 270) ile birlikte değişime uğradığını görmekteyiz. Epikuros'a göre kendi kaderi üzerinde hak sahibi olan kişinin en temel amacı mutluluktur. Zira kişi özgür olacak şekilde kendi bilinci içinde, çabası ile dış şeylerden bağımsız kılmak suretiyle mutluluğa ulaşmaktadır. Tanrısal bir varlık olarak değil, herhangi bir canlı olarak varlığını sürdürmelidir. Haz duygusu, Epikuros için mutluluk ifadesi olarak kullanılır ve bilge olsun sıradan insan olsun, en temel ihtiyaçlardan görülmektedir. Tüm eylemlerin gayesi varlığını sürdürmek kaydıyla yaşanılan haz duygusudur. Varlık olarak insan bu amaç doğrultusunda değerlendirildiğinde, diğer canlılardan bir farkı bulunmamaktadır. Zira, insanoğlunun iki açıdan diğer canlılardan farkı belirtilebilir. Birincisi, insanoğlunun bazı hazları daha fazla acı gerektirdiğinden dolayı reddetmesi yani tercih hakkının olmasıdır. İkincisi ise, insanın zorunlu ihtiyaçlarının karşılanmasının ardından, daha iyi ve güzel şartlar için çaba harcamak isteğidir. Sadece varlığının devamı insan için yeterli değil; en iyi yaşama ulaşma arzusu varlığı için değerlidir.[79]

İnsan doğası Stoa felsefesinde önemli bir yer tutmaktadır. Stoa insan anlayışında, hayatının bir amacı olması gereklidir. Bu amaç ise insanın doğaya uygun yaşamasıdır. Doğaya uygun yaşamakta, iyi olanın, erdemli olanın ve mutluluğun iç içe geçmiş halde bir birlikteliği vardır. Ana mesele Stoa için, insanoğlunun da her varlık gibi kendi bütünlüğünü korumak suretiyle en iyiye ulaşmadır.[80] Erdemli olmanın getireceği mutluluk, insanın doğasına uygun yaşama ile gerçekleşecektir.

---

[78] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.113-114.
[79] Özcan, **a.g.e.,** s.123.
[80] Özcan**, a.g.e.,** s.125.

İnsan, Orta Çağ felsefesinde irade sahibi bir varlık olarak kabul edilir; fakat her şeyi bilme gücüne malik değildir. Antikçağdan miras kalan düalizm bu dönem için de geçerlidir. İnsanda bir ruh ve beden bulunmaktadır. Amaç ruhsal yöne ağırlık vermektir. Ruhsal yön ise tanrısal olandır. Orta Çağ döneminde insan, özne ya da birey olarak görülmez. Tanrının yarattığı bir kuldur. Fakat, bireysel özellikler bir tarafa bırakılarak, insanın amacı dünya için çabalamak değil, Tanrı için çalışmaktır. Hıristiyanlık inancı bağlamında, Tanrı insan bedeninde cisimleşerek İsa cisminde tecessüm etmiştir. İlk günah ile dünyaya gelen insanoğlu, kurtuluşu için İsa'nın yolundan gitmelidir. Günahlı, kusurlu olan insan, ölümsüz bir hayata kavuşabilmek için, tanrısal olana hizmet etmelidir. [81]

Orta Çağ felsefesinin en önemli temsilcilerinden olan Aziz Augustinus, (öl. 430) teoloji ve felsefe problemlerini derinlikli olarak ele alan bir düşünürdür. O'na göre, insanın dünyadaki yeri, anlamı ve Tanrı ile olan ilişkisi için, iman gerekmektedir.[82] Augustinus ile birlikte Tanrı kavramında Stoa düşüncesinden ayrı olarak bir dönüşüm yaşanmıştır. Şöyle ki, Tanrı yaratıcı, yönetici, yön verici bir hüviyet kazanmıştır. Tanrının her şeyin yaratıcısı olması, insanın kendisinin sahibi/efendisi olmasından çok bir kul olarak görünümü belirgindir. Augustinus'un felsefesi Hıristiyanlık ile Antik Yunan felsefesi arasında oluşturduğu sentezdir. Bu sentez onun felsefesini değerli kılmaktadır. [83]

Orta Çağ boyunca hâkim olacak düşünceye göre insan, sadece Tanrı'nın varlığına derinden inanmalı ve O'na boyun eğerek kurtuluşa ermelidir. Agustinus'a göre varlıkların evrende bir hiyerarşisi vardır. Buna göre insan en aşağıdadır, melekler Tanrının yarattıkları olarak ikinci sırada yer alır. En üst seviyede ise Tanrı bulunur. İnsanoğlu Adem'in işlediği günahtan dolayı düşmüş, fakat İsa'nın yaşadığı çile neticesinde, kurtuluşa erecektir. [84] Alfred Weber'in (öl. 1958) deyişiyle Agustinus'un

[81] Çetinkaya, **Felsefe Tarihi,** s. 265.
[82] Çetinkaya, **a.g.e**., s.262
[83] Cevizci, **Felsefe Tarihi**, s.195.
[84] Ahmet Arslan, **İlk Çağ Felsefe Tarihi 5 Plotinos, Yeni Platonculuk ve Erken Dönem Hıristiyan Felsefesi**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 402.

kaygısı, insanın tüm pasif tarafını göstererek, Tanrı'nın hiçbir şeye muhtaç olmadığını ifade eder. İnsanın sahip olduğu her şey ise Tanrı'nın ona sunduğu bir lütuftur.[85]

Antik Yunan felsefesinin ideal insanı yaratma çabası Agustinus ile ortadan kalkmıştır. Bunun yerine, bilge kişi sıradan insana dönüşürken, bu sıradan kimseler Tanrı'nın yardımı ile mutlu yaşama kavuşacaktır. Merkezde din olgusunun bulunması neticesinde, tür olarak insan günlük rutinler içinde yaşayan bir varlıktır. Ancak bilge kişiler bu genellemenin dışındadır. Genel anlamda ise insanoğlu eksik, özgürlükten yoksun, günah işlemeye yatkın, zayıf bir varlığa dönüşmüştür. [86]

1.2. Semavi Dinlerde İnsan Anlayışı

Yaradılışı, amacı ve değeri üzerinden, nasıl bir varlık olduğu hakkında insan için kutsal metinler de açıklayıcı ayetler ve hükümler görmekteyiz. Zira kendi aralarında bazı muhtelif farklar barındırsalar da özü itibari ile üç din de insanın değerini ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu bölümde üç kutsal dinin metinleri bağlamında, insana dair yapılan izahları ele almaya çalışacağız.

1.2.1.Yahudilik

Diğer dinlerde olduğu üzere Yahudilik içinde sabit bir inanç teorisinden bahsetmek mümkün olmamaktadır. Yahudilik daha ziyade inançtan çok bir aidiyetlik vasfı taşıyan bir dindir. Aidiyet vurgusu elbette davranış kuralları ve ibadet yünüyle ilişkilidir. Yahudi tarih ve düşüncesine baktığımızda, miladi ilk yüzyılda yaşayan İskenderiyeli Yahudi filozof Philo'un (öl. 50) öğretileri ve sistemleştirdiği Yahudi inanç esasları oldukça önemlidir. Yahudi tarihinin dikkate değer başka bir düşünürü de İslam coğrafyası içinde yaşamış ve üretim yapmış olan Moses Maimonides'tir (öl. 1204). Maimonides'de bir Yahudi inanç birliği kurmaya çalışmıştır. Ancak tüm bu çabalar hiçbir zaman Yahudilerin tüm cemaatlerini birleştiren bir inanç formasyonunun oluşmasına izin vermemiştir. Yahudilikte daha ziyade Tanrı ile

[85] Alfred Weber, **Felsefe Tarihi,** çev. H. Vehbi Eralp, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1998, s.133.
[86] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.163-164.

İsrailoğullarının ilişkisi, ahitleşme ve seçilmişlik konuları temel inanç meselelerini etkilemektedir. Bunların yanında melek, ahiret ve kıyamet gibi konularda yine Yahudilik içinde tartışılan konular arasındadır. Hz. Musa'ya bildirilen On Emir hükümlerinin bilhassa ilk bölümleri, insanların Tanrı ile ilişkilerini düzenlemekte oldukça büyük etkiye sahiptir.[87] Tek Tanrı inancına sahip olan Yahudilik monoteist bir dindir. Kitab-ı Mukaddes'te Tanrının birliği üzerine çok fazla vurgu yapılmaktadır. Çok Tanrılı bir inanış ya da putperestlik Kutsal metinlerde kesin bir ifade ile yasaklanmıştır.[88]

Tevrat Tekvin/Yaradılış kısmıyla başlar. İnsana dair ilk bilgi kutsal kitabın ilk ayetleriyle başlayarak sonuna kadar genişleyerek devam eder. Yahudi kutsal Kitabı'nda insana, yaradılışı gereği bazı özellikler verilmiş ve diğer varlıklardan farklı olduğu dile getirilmiştir. Asil ve doğru iş tutan bir meziyete sahip olan insan, Tevrat'ın yaratılış bahsinde, nasıl yaratıldığının yanında, karakteri ve fıtratı üzerinde de durulmaktadır.[89] Yahudilik, genel olarak insana, özel de ise Yahudilere iki açıdan ayırt edici özellikler tanımlamaktadır. Bunlardan birincisi, insanın Tanrı suretinde yaratılması, ikincisi ise Yahudilerin Tanrı ile yaptığı antlaşma gereği diğer insanlardan farklı olarak "seçilmiş" bir varlık olmasıdır. Semavi/Vahyi dinler bağlamında düşündüğümüzde, insanın Tanrı'nın suretinde yaratılması, bizatihi varlık olarak insanın önemine dair ontik bir ayrıştırmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu da varlık olarak insanı iradî, haysiyet ve izzet sahibi bir varlık yapmaktadır.

Yahudiliğe göre, Tanrı tüm insanlığı kurtarmak ve onları mutlu etmek için, özel olarak İsrailoğullarını seçmiştir.[90] Yahudi geleneği açısından, insanın şerefi ve değeri Tanrı'nın katındaki kıymeti bağlamında önemlidir. O bizatihi insan olarak hem de Tanrı'nın ona verdiği önem bakımından değerlidir. Üstün niteliklere haiz olan insanın bu değerli izzet ve onuru Talmud içerisinde de oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Babil Talmud'unda "insan onurunun değeri o kadar büyüktür ki o, Tora'nın

---

[87] Şinasi Gündüz, **Yaşayan Dünya Dinleri**, İzmir, Diyanet İşler Başkanlığı Yayınları, 2019, s.227.
[88] Gündüz, **a.g.e.**, s.211, 235.
[89] Şevket Özcan, "**Dinlerin İnsana Verdiği Değer Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Örneği**" Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2013, s.50.
[90] Tümer Günay, Küçük Abdurrahman, **Dinler Tarihi,** Ankara, Ocak Yayınları, 2002, s.249.

buyruklarının yerini alır." ifadesine yer verilmiştir.[91] Yahuda'nın Tanrı tarafından seçilmiş olması özel ve etnik bağlamda değerlendirilmektedir. Bir insanın Yahudi olarak seçkin olması, Tanrı ile olan ilişkisinde özel bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

1.2.2.Hıristiyanlık

Tanrı'nın sevgisi ve merhametine bağlı olan Hıristiyanlık teolojisi, ibadet ve davranışlardan ziyade kurtuluş fikrine ve bunun da Mesih'in kefaretiyle olduğu inancına dayanmaktadır. Ayrıca tarihsel süreçte Hıristiyan kiliselerinin ve rahiplerin ittifak ettikleri ibadet uygulamaları üzerinde birleşilmiştir. Kiliselerde yapılan toplu ibadet uygulaması rahipler aracılığı ile gerçekleşmektedir.[92]

Yeni Ahit literatüründe, insanın diğer canlılar arasındaki önemi ve konumu daha ziyade İsa Mesih'in yeniden dirilişi ile gerçekleşen oluşum üzerinden değerlendirilir.[93] Zira Yeni Ahit'te "Rabbimiz İsa Mesih'in Tanrısı ve Babası kutlu olsun, sınırsız merhameti boyunca yeniden doğmamızı sağladı; İsa Mesih'in dirilişi bizleri canlı umuda atadı; göklerde sizin için saklanan bozulmaz, yozlaşmaz, solmaz mirasa kavuşturdu*"*[94] şeklinde ifade edilmiştir. Eski Ahit ile Yeni Ahit'te insana verilen değer Tanrı'nın bir lütfu şeklinde de değerlendirilmektedir. Fakat Yeni Ahit daha ziyade insanın maddi anlamına değil de manevi yönüne ağırlık vermektedir. Hıristiyanlık literatüründe insan yaratılmışların en mükemmeli olarak tavsif edilmiştir. Hz. Adem'in yaradılışı, insanın anlam ve öneminin ifadesinde bir başlangıç noktasıdır. Hz. Âdem hem ilk insan, hem ilk peygamber hem de ilk öğretici konumundadır. Diğer bir ifadeyle, bir Âdem olan insan ilk yaratılan bilinçli varlıktır. Tanrı'nın ona bahşettiği hikmet neticesinde, isimleri bilebilen, öğrenebilen ve öğretebilen bir canlıdır. Bu onun yeryüzünde etken bir varlık olduğunun göstergesidir. İradi bir özellik taşıyan insan,

---

[91] Mete Duygu, **Kutsal Kitaplar Bağlamında İlahi Dinlerde İnsan Kavramı,** Erzincan, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisan Tezi, 2019, s.47-48.

[92] Gündüz, **a.g.e.,** s.86,95.

[93] Duygu, **Kutsal Kitaplar Bağlamında İlahi Dinlerde İnsan Kavramı,** s.116.

[94] İncil, 3-12, İstanbul, Kutsal Söz Yayınları, t.y. 2012, s. 451.

yeryüzünde yaşam oluşturabilen ilk canlıdır. [95] Mükemmel olan Tanrı, ilk insan olan Hz. Adem'i de mükemmel bir şekilde yaratmıştır.

Hıristiyanlık inancında vaftiz, Yeni Ahit'te de söz edildiği üzere "İsa'nın ölümü ve dirilişi ile beraber birlik olma" şeklinde yer almaktadır. Vaftiz, değerli olan insanı günahlarından arındırarak, ona yeni bir hayat vermektedir.[96] Hıristiyan inancına göre, günah kavramı Adem'in Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmediği için ortaya çıkmıştır. Bunun neticesinde günah, Adem'den sonra tüm insanlara miras kalmıştır. İşte bu nedenden dolayı insan, günah ile doğmaktadır. İnsanoğlunu bu suçtan ebediyen kurtaracak kimse ise, Hz. İsa'dır. İsa kendisini bu suçluluktan dolayı insanlara kefaret olarak kurban etmiştir. [97] Teslis inancına göre, "Baba" olarak ifade edilen Tanrı, nurdur. Hz. İsa ise O'nun oğludur ve O'nun kişiliğinde onun bedeni ile birleşmiştir. Böylece Hz. İsa'nın bedeni insan, ruhu Tanrı olmaktadır. Teslis inancının da yine insanın kurtuluşu İsa ile gerçekleşecektir.[98]

Hz. İsa'nın acı çekerek çarmığa gerilmesi ve ölmesi Hıristiyanlık için önemli bir konuma sahiptir. Şöyle ki kurtuluş anlayışı Pavlus'un mektuplarında özenli bir doktrin olarak ortaya konmuştur. İlahi yasa, insanın kurtuluşu açısından önemlidir. Hz. İsa'nın çarmıhta ölmesi Yeni Ahit metinlerinde tanrısal bir istenç bakımından vuku bulmuştur. Adem'in işlediği günah neticesinde günahlı ve ölümlü olan bir insan tasavvuru vardır. Zira insanoğlunun kurtuluşu Tanrı'nın Hz. İsa'yı insan suretinde yer yüzüne göndermesi ve çarmıha gerilmesi sonucunda gerçekleşecektir. Çarmıhta Hz. İsa'nın ölmesi ise insanlık tarihi açısından hukuk ve günah döneminin kapanması anlamını taşımaktadır. Buna göre iman ve sevgi, ile kurtuluş dönemi başlamış olmaktadır. Böylece yeni ilahi yasa gereğince kurtuluş bu şekilde olacaktır. Tanrı'nın öz oğlu olan görülen Mesih [99], günahkâr bir insan sureti ile kurban edilmiş, insan benliğinde

---

[95] Ahmet Erhan Şekerci, "Epistemik Öznenin Ontik Ben İdraki: Eğitime Metafizik Bir Anlam Kazandırmak.", **Darulfunun İlahiyat Dergisi,** Sayı 2, 2021, s.509

[96] Mete Duygu, **Kutsal Kitaplar Bağlamında İlahi Dinlerde İnsan Kavramı,** s.116.

[97] Şevket Özcan, "**Dinlerin İnsana Verdiği Değer Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Örneğ**i," **s**.59.

[98] Tümer Günay, Küçük Abdurrahman, Mehmet Alparslan Küçük, **Dinler Tarihi,** Ankara, Ocak Yayınları, 2002, s**.** 283.

[99] Gündüz, **a.g.e.,** s.97.

yargılanmış ve ölümüyle insanlığı kurtuluşa erdirmiştir. Hıristiyan öğretisinin temel insan anlayışı teslis ve asli günah çerçevesinde izah edilmektedir.

1.2.3.İslam

Pek çok felsefi ve teolojik bakışa göre insan, yaşam olarak sadece dünya hayatıyla sınırlı olmayan bir varlık olarak telakki edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere Hz. Âdem, ilk insan olmak hasebiyle yaşamını sürdürebilecek kabiliyet ve kazanımlarda yaratılmıştır. Allah tarafından yaratılıp ilk halife olarak kabul edilmesi yine meleklerin secde ettiği ve kendi ruhundan üflediği, hikmet verdiği ilk mümkün varlıktır. İnsani nitelik açısından maddenin ruh ile beraber oluşageldiği ilk örnek olma hüviyetindedir. Bir beşer olarak Hz. Âdem, böylece canlı, mümkün, irade sahibi, etken bir varlık olarak kendini göstermiştir.[100]

Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette insan kavramsal açıdan ele alınmıştır. Diğer semavi dinlerdeki insan algısının benzeri ve devamı niteliğindedir. İnsan, kendine has yaratılışı bağlamında ele alındığında, ona bahşedilen özelliklere binaen diğer yaratılmışlardan oldukça farklı ontik ve epistemik bakımdan üstün bir varlık olarak nitelenmiştir. İnsan yaratılmışlar içinde Tanrısal sıfatların kısmi olsa da tezahür edebildiği irade sahibi tek varlıktır. Bilhassa akıl ve irade sahibi olması onun vahye muhatap kılmış, Allah ile yakın ilişkisinde farklı bir konum belirlemiştir.[101] Kendisine maddi, manevi özelliklerin verilmesiyle sorumluluk kazanmış ve yaratılanlar arasında ayrıcalık sağlanmıştır. Allah insanı elleriyle[102] ruhundan üfleyerek, en güzel surette yaratmıştır. Dünyadaki tüm yaratılmışlar onun hizmetine verilmiş[103], ayette de belirtildiği üzere israf etmeden hepsinin kullanımı kendisine bahşedilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu tür özelliklerden bahsedilirken, insan yaratılışmışlar arasında Allah'ın sıfatlarının da en fazla kendisinde görülen varlıktır.[104]

İnsanın ruh ve akıl sahibi olması ile beraber, onu başka varlıklardan ayıran diğer bir özellik de, varlıkların emaneti yüklenmekten kaçınıp, insanın ise emaneti kabul

---

[100] Şekerci, "Epistemik Öznenin Ontik Ben İdraki: Eğitime Metafizik Bir Anlam Kazandırmak," s.508

[101] İlhan Kutluer, "İnsan" maddesi, **"Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi"**, içinde İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s.320.

[102] Sad 38\75.

[103] Mü'minun, 23/115; Kıyamet, 75/36.

[104] Süleyman Kaya, "Kur'an'da İnsanın Değeri", **İlahiyat Dergisi,** Sayı 1, 2018, s.55-56.

etmesidir.[105] Emanet olgusu elbette hem sorumluluğu hem de ayrıcalıklı bir konumun ifadesidir. Zira insanoğlu Allah'ın vaadiyle sorumluluklarının bilincinde yaşayarak ebedi mutluluğa kavuşacaktır.

Semavi dinlerde insan ontik ve epistemik olarak diğer yaratılmış varlıklardan üst bir konumda tavsif edilmiştir. İrade ve akıl sahibi olması, bizatihi Tanrı'nın onu en güzel şekilde yaratması ve bilgi ile donatması ontik olarak onu ayrıcalıklı kıldığı gibi, epistemik olarak da sorumlu ve üstün kılmaktadır. Bu anlayış, çoğu dini algı ve buna bağlı kabullerde külli bir yaklaşım olarak uzun süre baskın bir görüş olmuş ve varlığını da sürdürmüştür.

2. Rönesans'tan Çağdaş Dünyaya İnsan Algısı

Rönesans dönemi kimi değerlendirmeler bir yana, çoğunlukla Antik Yunan düşüncesinin dirilişi ve Roma Stoa'sının yeniden keşfi olarak nitelendirilebilir. İnsana verilen anlam bu dönemde, Orta Çağ düşüncesinde hakim olan dini/teolojik bakış açısından ayrılmıştır. Artık insanın kendini özneleştirdiği, sanat, edebiyat ve düşüncenin yapıcısı olan, daha görünür bir varlık haline geldiği görülmüştür. İnsana dair düşünce bu dönemde hem öznel hem de nesnel anlamda ciddi bir gelişime ve değişime uğramıştır. Hıristiyan inancıyla özdeşleştirilen Orta Çağ tecrübesi bilhassa Kilise sistemine karşı verilen tepki, değişen insan algısında sayabileceğimiz ilk neden olabilmektedir. Bunun yanında toplumsal, siyasal ve ekonomik değişkenler yine bu değişimin önemli dinamiklerindendir. Son olarak ise, kavram olarak insana biçilen yeni anlamlandırma süreci değişikliğin en önemli etkenlerindendir.[106] İnsana dair şekillenmeye başlayan yeni anlam dünyası, onu tüm sosyal ve siyasal hatta Tanrı ile olan ilişkisinde önemli derecede değişimini sağlayacaktır. İlk hümanist söylemlerin bu dönemde ortaya çıktığı görülmektedir. İtalya'da açığa çıkan, bireysel olarak demokratik yapı isteği ve siyasi parti hareketleri, yine Rönesans dönemi bireyciliğinin siyasal alanda yükselişinin bir göstergesidir. İnsan kaderinin, kendi dışında bir etki ve

[105] Ahzab, 33/72.
[106] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.169.

güçten bağımsız bir şekilde, yalnızca insanın kendisinin oluşturacağını savunan hümanizm, Tanrı merkezli anlayışından insan merkezli kavrayışa geçişi başarmıştır.[107] Bilimsel çalışmaların, teknik anlamda ilerlemenin görüldüğü Rönesans döneminde, aristokrat sınıfı aşan, orta sınıfın yükseliş gösterdiği halklar, burjuvazi sınıfını meydana getirmiştir. Rönesans insan adına yeni bir kimlik geliştirmiştir; bu yeni kimse, benliğini kazanmış, kişiliğini gerçekleştirmiş bir kimsedir. Orta Çağın günahkâr, eksik, kusurlu insan algısı yerini yeni bir birey algısına bırakmıştır.[108]

Bilimsel bilginin geliştiği ve politikanın da bireyin çıkarlarına göre şekillendiği bu dönemde Machiavelli (öl. 1527), Antik Yunan'dan farklı olarak siyasetten etiği ayırmanın doğru olacağını belirtmiştir. Yönetici kimsenin sahip olduğu erdemleri ve dininin ön görülen durumlarda bir araç olarak kullanılabileceğini savunmuştur. Machiavelli'nin özgür birey anlayışı neticesinde, siyasetle Kilisenin bağlarının tamamen koparılması, bu modern birey için önemli bir koşut/öncelik sayılmaktadır. Şartlara göre değişen iyilik anlayışı, her türlü değeri sadece bir araç olarak insanın hizmetinde görmesi, yine yeni insan için oluşturulan bir mekanizmaydı. Kendisi etik ve toplumsal alanın değerlerden yoksun bırakılması ile o toplumun bilge kişilerini de yok saymış oldu.[109]

Machiavelli'nin siyasal ve toplumsal alanda yaptığı değişimin bir benzerini Francis Bacon (öl.1626) bilimsel alanda göstermiştir. Ona göre Antik Yunan'dan gelen ve Orta Çağda Hıristiyanlık ile harmanlanan tüm bilgiler ve otorite sayılan kimseler artık söz sahibi olmamalıdır. Yapılacak tüm çalışmalar, insanın yararına dokunmalı ve onun yaşamını geliştirmelidir. Bu anlamda bilgi insanı güçlü kılmalıdır. İnsan bir taraftan doğayı araştırırken ona hükmetmeyi öğrenecek aynı zamanda, kendi yararına olacak çalışmalar yürütecektir. Elde edilecek bilgi insana fayda sağlamalı, yeryüzünde hakim kılmalı[110] ve mutluluğuna da katkı sağlamalıdır. Yeni Çağ'ın öncü siyaset bilimcilerinden Thomas Hobbes'un (öl. 1679) bireyci insan anlayışında,

[107] Cevizci, **Felsefe Tarihi,** s.754; Bryan Magee, **Büyük Filozoflar Platon'dan Witttgenstein'a Batı Felsefesi**, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2001, s.56-57.
[108] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.170; Weber, **Felsefe Tarihi**, 134-135.
[109] Özcan, **a.g.e.,** s.179.
[110] Cevizci**, Felsefe Tarihi**, s. 450-451; Çetinkaya**, Felsefe Tarihi Antik Doğu'dan Modern Batı'ya,** s.376.

Rönesans'la temelleri atılan yeni doğa ve akıl anlayışının uzantıları ve etkilerinin izleri görülmektedir. Antik Yunan düşüncesinin üstün insan yaklaşımının yerine artık sıradan insan "birey" kavramı geçmiştir. O varlık olarak artık toplumsal yaşamın bir parçası haline dönüştürmüştür.[111] Düşünüre göre evrende var olan her şey, maddi bir yapıda bulunmaktadır ve bu fiziki olanın bilgisi yalnızca duyu ve deney yolu ile elde edilebilir.[112] Descartes'in ikili töz anlayışına karşı Hobbes, tek gerçeklik olarak maddi yapıyı, yani cisim dünyasını gerçeklik olarak kabul etmektedir. Buna göre, insanı doğal bir cisim olarak görür; onu diğer cisimlerle/varlıklarla kurduğu ilişki içerisinde değerlendirir. [113] Hobbes için geleneğin tamamen devre dışı bırakılması gerekiyordu. İnsan ve doğa ancak akıl ve bilim yoluyla incelenebilir, elde edilen bilgi bu şekilde kıymetli olabilirdi. Mekanik evren anlayışını benimseyen Hobbes'a göre, evrenin parçası olan insan da, mekanik süreçlere tabi bir varlık olarak kabul edilmelidir. İnsanı anlamanın en iyi yolu, nesnel anlamda hangi yasalar neticesinde oluştuğunun araştırılmasıdır. Mekanik bir düzlemde, doğa gibi düşünülen insan, onu taklit ederek kendi biyolojik yapısını inceleyebilir. Tıpkı insan bedenindeki organların doğal işleyişlerinde olduğu gibi, toplumu oluşturan bireylerde devlet yapısının unsurları olarak incelenebilir.[114]

Aydınlanmanın zirvesini temsil eden Kant (öl. 1804), Descartes (öl. 1650) ile başlayan ikili töz anlayışına ciddi bir katkı sağlayarak yeni bir tutum ortaya koymuştur. Ona göre insan, hem görünüş alanına sahip bir varlıktır; hem de doğadan kaynaklanan bir zorunluluğa tabidir. Bu zorunluluk alanını doğada yaşamsal kılan akıl yetisidir. Ayrıca akıl sahibi bir varlık olarak da özgürdür. Akıl sayesinde özgürlüğünün gücünü kullanır ve zorunluluğu kendi iradesiyle yönetebilmektedir.[115] Kant için kutsal olan insanın kendisi değil, onun ortaya çıkardığı ahlak yasasıdır. Bu bağlamda insanoğlu

---

[111] Özcan, **İnsan Felsefesi**, s.194; Friedrich Albert Lange, **Materyalizmin Tarihi**, çev. Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1998, s.242-243.

[112] Cevizci**, Felsefe Tarihi**, s. 465.

[113] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.195**;** Abdülbaki Güçlü vd**. Felsefe Sözlüğü,** s.680.

[114] Özcan, **a.g.e.** s.197.

[115] Immanuel Kant, **Pratik Aklın Eleştirisi,** çev. İoanna Kaçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2021, s.107.

kendisi için oluşturduğu yasayı, aklı sayesinde ona tabi olarak göstermesi kutsaldır. Ortaya çıkan ahlak yasası insanlığın onursal değerini temsil etmektedir. [116]

On dokuzuncu yüzyılda Alman idealizminin en önemli temsilcilerinden olan Hegel, felsefesi ve yöntemi bakımından bizleri farklı bir bakış açısına götürmektedir. Ona göre, hiçbir kavram ve düşüncenin, kesin ve sabit bir anlamı bulunmamaktadır. Tek bir yaklaşımın, kavram ve düşünce bazında sadece tarihsel düşüncede değişkenliği olanaklıdır. Tarihsel düşünce süreci Hegel ile başlamaktadır. Hegel, felsefî bütün kavram ve problemleri tarihsel bir bakış açısıyla ele almaya çalışmıştır. Tarihsel olarak insan da kavramsal olarak doğa gibi bir dizi süreç sonunda anlam kazanmaktadır. İnsanı insan yapan şey ona yüklediğimiz teklik, sabit bir kavram ya da tözden çıkarılmamaktadır. Tarih içinde, insanın yapıp etmeleri hem özne hem de nesne konumunda belirmesiyle, tarihsel alanda tamamlanmamış bir insan anlayışı söz konusudur. İnsanlık yaşadığı müddetçe bu süreç devam edecek; verilen anlamlar yalnızca bu sürece bağlı olan tarihsel alan için geçerli olacaktır. Tarihsel dönem içinde insanın kat ettiği yol, kendisine verdiğimiz anlamlar ile doğru orantılıdır.[117]

---

[116] Kant, **a.g.e.**, s.96.

[117] Özcan, **İnsan Felsefesi,** s.273; Magee, **Büyük Filozoflar Platon'dan Wittgenstein'a Batı Felsefesi,** s.197.

3. BÖLÜM

DARWİN’DE DOĞA VE İNSAN

Çalışmanın ilk bölümünde tarihsel süreçte doğaya verilen anlamların nasıl inşa edildiğini göstermeye çalıştık. Bu bağlamda düşünürler nezdinde doğa kavramının yeri ve önemi ifade edilmiştir. İkinci kısımda da insan kavramını merkeze alarak onun doğa ile olan ilişkisi filozlar bağlamında ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümümüzde ise Darwin'in evrim teorisi üzerinden insana ve doğaya verilen anlamın incelenmesine çalışılacaktır.

1. Darwin'den Önce Evrim Fikri

Evrim terimine benzer, dünyadaki yaşam formlarının kökenine dair tanımlama girişimleri Eski Yunan düşüncesinde karşımıza çıkmaktadır. M.Ö. beşinci yüzyılla birlikte yaşamın kökenini evrimsel tarzda açıklama çabası içerisinde olan kimseler vardı. Böylesine bir çabayı ilk gösteren düşünürlerden birisi de Agrigentumlu Empedokles'tir (öl. M.Ö. 435). Düşünür, canlı varlıkların kökenine dair farklı bir yaklaşım ileri sürse de evrimin önemli ve etkili bir basamağından söz etmiştir. Ona göre, dünyanın oluşumundan sonra bitkiler ortaya çıkmıştır. Hayvansal yaşamın bitkilerden sonra tomurcuklandığını ifade etmiştir. Fakat bitkiler bir bütün olarak hayvan formları meydana getirmemiştir. Zira ilk bitkilerden hayvanların bazı kısımları oluşmuştur. Bunlar, kafalar, kollar, gözler ve diğer tüm ayrık kısımlar olarak belirmiştir. Daha sonra ise bu kısımlar, pek çok farklı çeşitte canlıyı oluşturmak için bir araya gelmişlerdir. Bu safhada insan kafası olan hayvanlar, iki başlı canavarlar ve türlü yaratıklar ortaya çıkmıştır. Fakat Empedokles'e göre canavar formları uygun bir eşleniş biçimi bulmadıklarından dolayı soyları tükenmiştir. [118] Burada belirtilmesi gereken bir husus, Empedokles'in yaşadığı dönem göz önüne alınarak "canavar" kelimesine dikkat edilmesi gerektiğidir. Zira o dönem için kendi efsaneleri ve mitlerinden esinlenerek bir canavarın yaşamda var olduğuna inandıkları görülmektedir.

---

[118] Michael White John Gribbin**, Darwin Bilim Dünyasında Bir Hayat,** çev. Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1995, s.41-42.

Darwin'den önce yine Antik Yunan düşüncesinde evrim fikrine benzerlik gösteren düşünceler ortaya koyan diğer düşünür, M.Ö. birinci yüzyılda yaşayan Lucretius'tur (M.Ö. 55). Lucretius Epikürcü felsefe okuluna mensuptur. Bilindiği üzere Epikür okulu materyalist görüşü benimsemiştir. Lucretius hayvanlar dünyasındaki çeşitliliği akıllı bir tasarımcıya gerek duymadan açıklamaya çalışmıştır. Kendisi başlangıçtan itibaren doğanın her türden varlığı yarattığını dile getirmiştir. Fakat bazı varlıkların özellikleri yaşamda kalabilmelerine yardımcı olurken, diğer bazılarında olan donanım ise yeterli olmayıp kısa sürede nesilleri son bulmuştur.[119]

On sekizinci yüzyılda kimya ve biyolojide önemli gelişmeler yaşanmış ve pek çok önemli düşünür ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en göze çarpan isimlerden birisi de Comte de Buffon olarak bilinen, George Leclerc'dir (öl.1788). Buffon evrim teorisine benzer bir teori ortaya koymaya çalışmıştır. Buffon 1794–1894 yılları arsında kırk dört ciltlik Historie Naturalle adlı bir eser yayımlamıştı. Eser on sekizinci yüzyılda oldukça dikkat çekmiş ve spekülasyonlara neden olmuştu. Eseri önemli kılan nokta, biyolojide türlerin sabitliği ilkesini reddederek, doğanın bir dönüşüm alanı olduğunu iddia etmesiydi. O döneme kadar birbiriyle açıkça ilişkili görünen hayvan gruplarının durumunu –at ve eşek, insan ve maymun gibi- açıklayan ilk kişiydi. Fakat Buffon, ilerlemeci bir evrimden ziyade bir bozulma sürecinden bahsediyordu; böylece maymun insanın, eşek atın bozulmuş haliydi. Bunların yanında Buffon'da Charles Lyell (öl.1875) gibi yeryüzünde gerçekleşen büyük olayları İncil'den bağımsız açıklayarak, aydınlanma çağına uygun bir doğa haritası/anlayışı/tasavvuru ortaya koyuyordu. O, türler arasındaki ilişkileri açıklayarak, gelecekte karşılaşılabilecek evrim kuramlarının yolunu açmaktaydı.[120] Kendisi fosil ve diğer kalıntıların bir evrim sürecinde olduğunu dile getirmeye çalıştı. Fakat dönemin hâkim paradigmasına göre Kutsal Kitap evrenin oluşumu hakkında söylenebilecek her şeyi söylemiş, bu hususta herhangi bir boşluk olmadığı fikri hala canlılığını korumaktaydı.[121]

---

[119] Brian Garvey, **Biyoloji Felsefesi**, çev. Murat Can Mutlu, İstanbul, Ginko Bilim Yayınları, 2020, s.20.

[120] Whitefield**, Batı Biliminde Dönüm Noktaları,** s. 211.

[121] Yıldırım, **Evrim Kuramı ve Bağnazlık**, s.36.

Nicolas de Condorcet (öl.1794), Lord Monboddo (öl.1799) ve Georgies Cuvier (öl.1832) gibi düşünürlerde evrim fikrine benzer iddiaları ortaya koymaya çalışmışlardı. Bu düşünürler ilkel yaşam formalarından daha ileri bir forma ulaşma süresi üzerinde bazı dikkat çekici değerlendirmeleri bulunmaktaydı. Eğer insanoğlunun sosyal ve kültürel yaşamında bir ilerleme görülüyorsa, bu durumun biyolojik yaşamda da olabilirliği sorgulanmaktaydı. Diğer bir bilim adamı ise Coralus Linnaeus, (öl.1778) on sekizinci yüzyılda modern sayılabilecek botanik alanında bir sınıflandırma yöntemi kullanmıştır. Darwin'in dedesi Erasmus Darwin ise (öl.1802) Buffon gibi, organizmaların yaşam sürelerince uğradıkları değişikliklerin bir sonraki kuşağa geçişini dile getirmiştir. Fakat bu düşünceyi daha da sistemli şekilde ortaya koyan kimse ise Jean-Baptiste Lamarck'tır (öl.1829). Lamarck ilk kez sistemli ve tutarlı bir kuram oluşturan kişidir.[122]

Darwin'in çağdaşı Lamarck'ın teorisi Darwin'in teorisine benzerlik göstermesinin yanında, önemli ölçüde ayrılıklar da bulunmaktadır. Şöyle ki, Lamarck'a göre canlılarda görülen farklılıklar yaşamlarında oluşan değişiklikler sonucu meydana gelmektedir. Lamarck'a göre, edinilmiş özellikler bir sonraki nesle yararlı olsun olmasın aktarılacaktır. Fakat Darwin için sonradan edinilen özellikler çocuklara kesinlikle aktarılmamaktadır. Sporcu bir kimsenin çok gelişmiş kasları olabilir fakat çocuğunun da bu şekilde doğacağı anlamına gelmemektedir.[123] Bu durum yalnızca yarar sağlayan yanların her doğumda kalıtımla geleceğini göstermemektedir. Darwin'e göre edinilmiş özellikler kalıtım yolu ile geçerlilik taşımamaktadır. Sonradan kazanılmış özellikler kalıtım yolu ile kesin bir şekilde geçeceğine dair elimizde kesin bir sonuç yoktur.[124]Darwin ve Lamarck arasında kalıtım ile sonradan edinilmiş yanların aktarımı konusunda farklılıklar vardır. Bugün modern biyologlar da Darwin üzerinden bu konuda ilerlemişlerdir.

Dönemin diğer önemli bir düşünürü olan Pierre Laplace, (ö.1827) evrenle ilgili yaptığı çalışmalar sonucunda, onun bir tarihinin olmadığını ifade etmiştir. Evrenin

---

[122] Yıldırım, **Evrim Kuramı ve Bağnazlık,** s.36-37.

[123] Rebecca Stefoff, **Charles Darwin Evrim Devrimi,** çev. İnci Kalınyazgan, Ankara, Tübitak Yayınları, 2004, s.108-109.

[124] Garvey, **Biyoloji Felsefesi**, s.17.

kendini mükemmel şekilde işleyen bir makine olduğunu ve geçmişte nasıl sonsuz bir şekilde çalışmışsa gelecektede aynı şekilde çalışacağını ileri sürmüştü. [125] Rönesans'tan bu yana başlayan modern bilim hareketi kozmolojiden, jeolojiye, kimyadan, biyolojiye kadar her alanda kendini göstermekteydi. On dokuzuncu yüzyıla kadar biyolojide fazlaca yer almayan yahut açıklamasını Kutsal Kitaba bırakan bir konu, "tür" kavramıdır. Türlerin nasıl oluştuğuna dair cevaplama iki şekilde oluşmuştu. Bunlardan birincisi, İncil'de yer alan Tanrı'nın "türleri tek tek yarattığı" fikridir. Aslında Rönesans'la birlikte İncil tartışmaları başlamıştı ve bilim devriminin Kutsal Kitapla (Tevrat ve İncil) olan sorunları on dokuzuncu yüzyıla kadar devam etmişti. Türün ne olduğu dair verilen cevaplardan ikincisi ise, türlerin doğada evrimleşerek gerçekleştiğini savunan "evrim" teorisiydi. Darwin yaratılışçı teorilerin savunduğu "türlerin sabitliği" ilkesini reddederek, onların doğa içerisinde "doğal seçilim" yoluyla oluştuğunu ve oluşumlarını da Kutsal Kitabın söylediği gibi tek tek yaratılmış değil, evrimleşerek bugünkü hallerini aldığını ileri sürüyordu.

On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde ise, doğa üzerine yapılan çalışmalarda evrenin oluşumuyla ilgili açıklamaların mistik yahut dini tanımlamalardan bağımsız olarak meydana getirildiği fikri ön plana çıkmaktadır. Dönemin önemli Jeoloji araştırmacılarından Charles Lyell, dünya yüzeyinin erozyon gibi süreçlerin sonucunda şekillendiğini ve bu süreçlerinde yüz milyonlarca yıl aldığını belirterek birbirini tamamlayan iki ilke saptamıştı. Bunlar modern jeolojinin temellerini oluşturuyordu. Aslında Lyell öğrencilik yıllarında üniversitedeki bir hocasının fikirlerinden etkilenmiş ve felaketler jeolojisini kabul etmişti. Fakat daha sonra Lyell yaptığı birçok araştırmayla bu düşüncesinden vazgeçmiştir. Lyell, şu anda Jeolojide işleyen doğa yasalarının geçmiştekilerle aynı olduğunu, bu yasaların da fiziki ve matematiksel bir yapı gösterdiğini savunuyordu, gerçekleşen oluşumların yıkıcı afetler hipoteziyle ilgili olmadığını ileri sürerek, jeolojiyi sağlam bir temele oturtuyordu.[126]

Darwin'in kendisinden önceki "evrimcilerden" aktardığı beli başlı ilkeler bulunmaktadır. Bunlar; değişerek türleşme ilkesi, çevrenin canlılar üzerindeki

---

[125] A. Colin Ronan, **Bilim Tarihi**, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, Ankara, Tübitak Yayınları, 2005, s. 268.
[126] Whitefield**, Batı Biliminde Dönüm Noktaları,** s.267.

doğrudan ya da dolaylı etkisi, bireysel olarak görülen özelliklerin kalıtım yoluyla yeni kuşaklara geçme durumudur. [127] Darwin'i diğer araştırmacılardan farklı kılan ve teorinin onun ismiyle anılmasını sağlayan bazı hususlar bulunmaktadır. Şöyle ki, Darwin'in teorisinin temelinde materyalist bir bakış açısı vardır. Fakat evrim teorisini savunan bazı düşünürler de ise bu yoğunlukta bir bakış söz konusu değildir. Ayrıca diğerleri için insan konusu fazla bir gündem oluşturmamaktadır. Özellikle bazıları için, evrim düşüncesinin nihayeti Tanrı inancına bağlanmaktadır. Darwin'de ise böyle bir sonuç söz konusu değildir.[128]

3. Charles Darwin ve Evrim Teorisi

Evrim kuramı en genel biçimiyle canlıların zaman içinde bedensel olarak değişime uğradıklarını ve değiştiklerini iddia etmektedir. Bu süre zarfında gerçekleşen değişkenlik, uzun bir dönem sonunda daha karmaşık ve daha fazla sayıda türlerin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Ana ilkelerine bakıldığında evrim kuramının daha primitif hallerinin önceki yüzyıllarda ve hatta Antik Eski Çin ve Yunan'da belli oranda dile getirildiğini görmekteyiz. Fakat bilimsel anlamda ele alınması ise Rönesans ile beraber, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda gerçekleşen bilim devrimi ile yeniden araştırma ve ilgi alanı haline gelmiştir. Özellikle Aristotelesçi evren anlayışının terk edilip, doğaya ve evrene bakış açısının değişikliğe uğradığı bir dönemden geçen bilim dünyası, gözleme dayalı bir ilerleme içerisindedir. [129] Bilim adamları teleskopla gökyüzünü ve yıldızları incelerken, kendilerinin dışında olan koca bir evrenle karşı karşıya kalmışlardı. O dönem için elde edilen bulguların metodolojik olarak bir sınıflamaya tabi tutulması kaçınılmazdı. On yedinci yüzyılda özellikle bitki ve hayvan türlerinin incelenmesi sonucunda sınıflandırma ve adlandırma işlemi gerçekleşmiştir.

Aristoteles'ten bu yana biyologlar, canlı dünyasına dair iki önemli etken üzerinde durmuşlardır. Bunlar teleoloji ve sınıflandırmadır. Teleoloji var olan canlıların belli bir amaç doğrultusunda yaşamlarını sürdürmeleri anlamına

---

[127] Benjamin Farrington, **Darwin Gerçeği**, çev. Bozkurt Güvenç, Yalçın İzbul, İstanbul, Cep Kitapları Yayınları, 1985, s.75.
[128] Zelal Özgür Durmuş, Iraz Akış, **Evrim Sürüyor**, İstanbul, Yazılama Yayınları, 2012, s.145.
[129] Cem Taylan, **Darwin Kuramı Seçme Yazılar Eleştiriler,** İstanbul, Pankitap Yayınları, 2000, s.8.9.

gelmektedir. Örneğin gözlerimizin görme amacı için en iyi durumda olması, kalbimizin kanı vücudumuza pompalaması ve bizim yaşamımızı sürdürmemiz için çalışması gösterilebilir. Temelde vücudumuzda buna benzer örnekler tek bir amaca yönelik, organizmanın devamı için çalışmaktadırlar. Taksonomi ise Yunanca taxis kelimesinden türemiştir. Düzen ya da düzenleme manasına gelmektedir. Organizmaların bir prensip içinde belirli yöntemler halinde düzene sokulmasıdır.[130]

4. Evrim Teorisi

On yedinci yüzyılın başlarında Rene Descartes, ilk defa evreni bir metafor olarak makine gibi açıklamaya çalışmıştır. Yine Gottfried Leibniz, (öl. 1716) Johann Gottfried Herder (öl. 1803) ve Pierre Louis Maupertuis (öl. 1759) evreni mekanik düzlemde ele almışlardır. Bu yüzyıl içinde biyolojik formlar ve taksonomi ortaya konulmuştur. Evrim bir terim olarak ilk defa, 1762'de Charles Bonnet (öl. 1793) tarafından embriyolojik gelişimi açıklama konusunda, doğum öncesini tanımlama ve gelecek tüm nesilleri içinde barındırma anlamında kullanılmıştır. Daha sonraları ise bir büyüme ve ileriye doğru gelişimi ifade etmek için kullanılmıştır. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Fransız filozof Buffon, türlerin zaman içinde orijinal hallerinden çevresel faktörler ile değişim geçirdiğini savundu. Denis Diderot (öl. 1784) James Bornet, Lord Monboddo (öl. 1799) ve Darwin'nin dedesi Erasmus Darwin de bu tür düşünceleri daha da ilerlettiler. **[131]**

Darwin'in tüm çalışmaları, canlıların ortaya çıkış meselesi ile ilgilidir. Rönesans ile başlayan evrenin mekanik bir resmini sunma çabasıyla fizik, kimya ve diğer bilimlerde büyük ilerlemeler kaydedilse de, Darwin'in yaşadığı döneme kadar canlı dünyadaki çeşitlilik konusunda henüz kayda değer bir yol alınmış sayılmazdı. Darwin'e gelinceye kadar konuyla ilgili tek bilgi kaynağı vardı ve bu da dini bir nitelik taşıyordu. Hıristiyanlığın kutsal kitabında evrenin ve canlıların oluşumu konusunda yer alan ifadeler kilise tarafından çeşitli biçimler altında yorumlanmıştı. Fakat Darwin,

---

[130] Garvey, **Biyoloji Felsefesi**, s.14-15.
[131] Iraz Akış, N. Ezgi Altınışık, **Evrimin Işığında**, İstanbul, Yazılama Yayınları, 2016, s.63-64.

canlıların değişik türler şeklinde ortaya çıkışını ve yeryüzünde dağılımını dini kaynaklara başvurmadan ele almıştı.

3.1.Doğal Seçilim

Bir canlının hayatta kalabilmesi için verdiği yaşam mücadelesinde diğer canlılarla olan ilişkisi son derece önemlidir. Belirli bir türün diğer türlerle olan ilişkisinde kendinde bulunan ayrıcalıkları ve diğerlerinden zayıf ya da güçlü yanları onu farklı kılan özellikleridir. Darwin için yaşam mücadelesi, bu farklılıkların karşılıklı etkileşimi neticesinde birbirlerine gösterdikleri güç oranındadır. Bu durum ona göre o türün küçük büyük tüm değişimleri için, kendi varlığını korumak adına gerçekleştirdiği varoluş mücadelesidir. [132]

Doğal seçilimin iki önemli saç ayağı bulunmaktadır. İlki popülasyondur. Herhangi bir türün ortaya çıktığı yerde, yerel bir popülasyon mevcuttur. Bu popülasyon, o türün hayatta kalma ve üremesiyle kendi genetik tipini oluşturmaktadır. Bu durumda yerel ortamda bu tür kendi popülasyonuyla komşu popülasyon ilişki geliştirmek zorunda kalır. Çevrenin olumsuz koşulları, coğrafi nedenler ile birlikte tür, kendi gelişimini tamamlar; yaşamını sürdürmek adına güçlü yanları ile varlığını sürdürür. Popülasyonun arda kalanları ise güçlü bir ayırt edici özelliği olmayan zayıf türlerdir. İkincisi ise eliminasyondur. Popülasyonla doğrudan bağlantılı olan bu kavram, güçlülerin ve yaşadığı çevreye uyum sağlayabilenlerin yaşamda kalmaları anlamına gelmektedir. Doğal seçilim en yalın ifadesiyle bir eliminasyon sürecidir. Hayatta kalma, bir organizma özelliği olarak görülmemelidir. Yaşam için kolaylaştırıcı belli niteliklerin varlığıdır. Bir gruba ya da çevreye uygun olmak demek, hayatta kalabilme olasılığının arttığı anlamına gelmektedir. Buna göre her türün yaşamda kalma durumu aynı seviyede değildir. Popülasyonda var olan türlerin yaşamda kalabilmeleri ancak rasgele oluşan bileşimler sonucunda gerçekleşir.[133]

Doğal seçilim için uygun olanın belirlenimi önemlidir. Uygun olan bireyler, yeni oluşturulmuş bireylerin yaşamda kalma ve üremelerinde görülen farklılaşmadır.

---

[132] Charles Darwin, **Türlerin Kökeni**, çev. Sevim Belli, Ankara, Onur Yayınları, 1996, s.125.
[133] Ernst Mayr, **Evrim Nedir**, çev. Nurdan Soysal, İstanbul, Say Yayınları, 2018, s.153-154.

Çok fazla görülen organizma türlerinde, her kuşaktaki bireylerin çok az bir kısmı hayatta kalabilecek ve genetik durumuna bağlı olarak, geçerli koşullar altında diğerlerinden daha fazla yaşam süreleri artacaktır. Örnek olarak, istiridye ve bazı deniz canlılarında, üreme evresinde her iki ebeveynin milyonlarca yavru üretildiği türlerde dahi, popülasyonu aynı frekansta devam ettirebilmek için bu yavrulardan yalnızca iki tanesine ihtiyaç vardır; bir sonraki kuşak için rastlantı etkisi büyük bir yarar sağlayacaktır. Çevredeki değişimler ile savaşabilecek durumda yaşamda kalanlar popülasyonun devamını sağlamaktadırlar.[134]

Doğal seçme, ancak bir birey için faydası olan ve korunmuş kalıtsal bir değişikliğin saklanması ile var olabilir. Doğal seçimde ani ve büyük bir değişim birden bire meydana gelmez; yeni örgütlenmiş varlıklar sürekli olarak oluşmamaktadır.[135] Süreç içinde, yaşam mücadelesi gösteren birey üstünlüklerini kalıtsal olarak taşıyarak var olmaya çalışır. Hayvanların evcilleştirilmesi neticesinde, yaşamlarının herhangi bir kesitinde bazı değişimler ortaya çıkmaktadır. Bu yeni ortaya çıkan değişimlerin döllerde de çıktığı fark edilmiştir. Örnek olarak, yemek ve tarım için olan bitkilerin tohumlarının şekillerinde ve tadında, ipek böceği çeşitlerinin tırtıl ve koza evrelerinde, tavukların yumurtalarında ve yavrularının tüylerinin renginde, erginliğe ulaşan koyunların ve sığırların boynuzları gösterilebilir. Doğal seçme tıpkı bu örneklerde olduğu gibi, doğal bir hal içinde belirli bir yaşa uygun değişiklikleri üst üste koyarak biriktirir; ayrıca kalıtımla uygun bir dönemde gerçekleşmelerini sağlar. Böylece herhangi bir zaman içinde doğal seçilim, belli bir yaştaki organik varlıkları etkileyerek değişime uğratmaktadır.[136]

Yunan düşüncesinden bu yana, dünyada gerçekleşen olayların rastlantı mı yoksa zorunluluk mu olduğu tartışılagelmiştir. Darwin'in yaklaşımı açısından ele alındığında, bu olaylar hem rastlantı hem de zorunluluk sonucu meydana geldiği kabul edilir. Evrimde, genetik varyasyonun (çeşitleme) neticesinde pek çok rastlantı etkeni var olmuştur. Bu süreç doğal seçimin ilk aşamasıdır. İkinci aşamasında ise, ister seçilim ya da eliminasyon (atılma) olskun şans olmayan bir süreç gerçekleşir. Örnek

---

[134] Ernst Mayr**, Biyoloji Budur,** çev. Afife İzbırak**,** İstanbul, Say Yayınları, 2017, s.251; Darwin, **Türlerin Kökeni**, s.156.
[135] Darwin, **a.g.e.,** s.163.
[136] Taylan, **Darwin Kuramı Seçme Yazılar Eleştiriler,** s.108.

olarak gözler, bazı kesimlerin iddia ettiği üzere bir şans eseri değil, görme açısından en iyi yapıya sahip bireylerin nesillerce hayatta kalmalarının sonucudur. Doğal seçilim teleolojik bir işlevde gerçekleşmemektedir. Seçilim için uzun bir zaman dahilinde bir amaç ön görülmez. Her nesilde tekrardan oluşagelen bir mekanizmadır. Evrimsel soyların yok olması muhtemelinde, yönlerinin çokça yer değişiminde de bir amaç yönü bulunmamaktadır. Evrim süreci belirli bir işlem değil; birçok etkileşim sonucunda ortaya çıkmaktadır. [137]

3.2.Varoluş Mücadelesi

Bitki, hayvan ya da diğer organizma türlerinden olan herhangi bir birey, yaşamının her anında hayatta kalmak için mücadele eder. Savaşan bazen bir av olabilir, yırtıcılara karşı direnç gösterir; ya da yırtıcı bir hayvan olup diğer bir yırtıcılar ile mücadele içine girebilir. Hayatta kalmak için birey tüm yaşam koşullarını ve gereksinimlerini karşılamak zorundadır.[138] Her örgütlü bir organizma varlığını devam ettirebilmek için çoğalmak ister. Yaşamının belirli bir döneminde bir savaş içinde olan birey, mücadelesine sahip olduğu donanımları ile hayatına devam eder.[139]

Her bir türün çoğalma eğilimine etki eden faktörler farklıdır. Fakat genel anlamda bir değerlendirme yapılırsa, besin arayışı ilkini oluşturmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus, bir türün bireylerinin besin ararken, diğer bir hayvan türü tarafından yok olmaya karşı verdiği dirençtir. [140] Hem besin arayışında hem de türünün devamı için yaşam savaşı vermektedir. Türün devamlılığını sağlayan etkenlerden diğeri ise iklim koşullarıdır. Aşırı derecede soğuk ve kuraklığın yaşanması, türün çoğalma ve yaşam mücadelesinde vereceği gayreti etkilemektedir. Başlangıçta iklim etkisi yadsınabilir gibi görünse de türden bağımsız besin üzerinde iklimin etkisi büyüktür. Besin miktarı ile iklim doğrudan ilişki içindedir.[141]

---

[137] Mayr, **Evrim Nedir**. s. 157-158.
[138] Mayr, **a.g.e.**, s.159.
[139] Darwin, **Türlerin Kökeni,** s.131.
[140] Darwin, **a.g.e**., s.132.
[141] Darwin, **a.g.e.,** s.133.

Yaşanan coğrafyada güneyden kuzeye doğru gidildiğinde, veyahut nemi fazla olan bir bölgeden daha kurak bir bölgeye gidildiği zaman, çoğu vakit bazı türlerin diğerlerine oranla seyrekleştiği ya da tamamen ortadan kaybolduğu görülmektedir. Bazı türlerin yok oluşu da her zaman iklimden kaynaklanmamaktadır. Bu yaşanan kayıplar, bazen düşmanlar ya da beraber yaşadığı ve aynı besin için savaştığı rakipleri tarafından da gerçekleştirilebilmektedir. Bir türün başka bir bölgeye geçiş yaptığında yaşadığı azalma durumu, kimi zaman bir türün korunmuş olup, diğer bir türün azalmasına sebep olur. Bazı durumlarda ise, o türün zarar görmüş olması da olası bir durumdur. Kutup bölgelerinde olan iklim farklılıkları türlerin yaşam mücadelesinde önemli bir yer tutar. Çoğunlukla her çeşit türde, kuzey bölgelerinde rakiplerin sayısında azalma görülür. Şöyle ki bir dağın en üst noktasına varıldığında sert iklim koşulu ile birlikte, cılız bir canlı tür ile karşılaşılır. Kutup bölgeleri ve çöllerde türler, varoluş mücadelesinde cansız elementler ile girdiği savaş göze çarpmaktadır.[142]

Tabiatta herhangi bir türün varlığını sonsuza kadar sürdürebilmesi için düşmanlarının miktarına kıyasla, fazlaca bireylerden oluştuğunu görmekteyiz. Örneğin, tarlalarda genellikle tahıl, kolza ve benzer ürünler kolay bir şekilde yetişebilmektedir. Fakat taneler onların yemeye gelen kuşların sayısına oranla çok fazladır. Pekâlâ kuşlar, ürün alınan mevsimde besin açısından iyi durumdadırlar. Onlar için kış mevsimi tane oranlarında azalma yaşatabilmektedir.[143]

Darwin'e göre bir doğa incelemesinde dikkat edilmesi gereken husus, her organik varlığın miktar olarak çoğalmak için mutlaka bir çaba gösterdiğidir. Her bir tür, yaşamının belli bir kesitinde hayatta kalabilmek için mücadele eder. Her kuşak, genç ya da yaşlı, zorunlu ve büyük sıkıntılardan geçerek yaşam mücadelesini verir. Çevrede herhangi bir engelin azaltılması, sıkıntının az da olsa önlenmesi, türlerin bireylerinin miktarını hızlı bir şekilde fazlalaştırdığı görülmektedir.[144]

---

[142] Darwin, **a.g.e**. s.134.
[143] Darwin, **a.g.e**. s.136.
[144] Taylan, **Darwin Kuramı Seçme Yazılar Eleştiriler,** s.101.

3.3.Adaptasyon

Bir türün bulunduğu bir çevreye uyum sağlamasına adaptasyon adı verilmektedir. Uyum sağlaması bir anlamda evrim geçirmesi anlamına gelmektedir. Herhangi bir canlının bir çevreye uyum sağlaması demek, uyum sağlayamayanların doğal seçilim yoluyla yok olup, uyumlu olanların yaşamlarına devam etmeleri anlamına gelmektedir.[145]

Adaptasyon amaca yönelik bir süreç değildir. Her kuşakta eliminasyon sürecinde yaşamda kalabilen organizmalar ve onların yaşamları için önemli olan özellikler fiilen uyarlanmıştır. Elimine işlemi de bir amaca yönelik değildir. Uyarlanma (adaptasyon) edilgen bir süreç gösterir. Kendi aralarında organizmalar, daha iyi uyarlanma neticesinde hayatta kalabilirler, iyi uyarlanma gösteremeyenler ise elenmiştir. Çevresine uyum sağlayabilmesi onun sahip olduğu özelliklerinden kaynaklanır.[146]

Belli bir nüfusa sahip türlerin, kendine has özellikleri vardır; hiçbir tür bir diğeri ile aynı değildir. Sahip oldukları değişkenlerin çoğu ise kalıtsaldır. Yaşamda kalma mücadelesinde türün kalıtsal özellikleri son derece önemlidir. Bir tür yaşadığı çevreye ne kadar iyi bir uyum sağlarsa, döl vermesi o doğrultul da artar. Çevresine uyum sağlaması onun adaptasyon sürecidir. Adaptasyon, bir canlının yapısında ya da işleyiş mekanizmasında çevreye karşı onu daha uyumla hale getirmeye çalışan değişkenlerdir. Bu süreçte en önemli nokta, yaşama ve üreme olanaklarını arttırma durumudur. Adaptasyonun en temel ilkesi ise doğal seçilimdir. Seçilim her zaman canlıda adaptasyon göstermese de, doğal seçilim sonucunda canlılar çevrelerine uyum gösterebilirler. Evrimsel süreçte adaptasyon, o canlının yaşamı boyunca değil, nesiller boyunca gelişebilen bir özelliğidir. Herhangi bir canlı yaşam süresince bir dizi değişiklik göstermiş olabilir; bu şekilde çevresine uyarlanışı daha kolaydır. Fakat

---

[145] https://evrimagaci.org/senin-o-dedigin-adaptasyon-evrim-degil-yanilgisi, 15.02.2022

[146] Mayr, **Evrim Nedir,** s.192-193.

sonradan edinilen özelliklerini kuşaklar boyunca aktarılabildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. [147]

4.Evrimin Felsefi ve Biyolojik Arka Plan

4.1. Felsefi Arka Plan

On dokuzuncu yüzyıl boyunca pozitivizmin hızla ilerlediği görülmektedir. Daha evvel küçük ve daha seçkin tarafların ilgi alanında olan bilim, gittikçe geniş halk tabanına yayılmaya başlamıştır. Bu dönem içinde bilimin toplum nazarındaki yeri ciddi bir ivme kazanırken, dinin konumunda tam tersi bir durum yaşanmaktaydı. Bilim hemen hemen bütün Batı toplumunda yayılma göstermiş, buluş ve kuramlar halk içinde konuşulan, tartışılan bir konuma gelmiştir. Söz konusu gelişme, sadece fizik bilimlerinde değil, başta biyoloji olmak üzere, yeni bağımsız alanlarda da kendini göstermiştir.

Hakim fizik öğretisinin, mekanik evren anlayışının ana dinamiği olan determinizm, evrensel bir ilke olarak kabul edilmekteydi. Evrende olup biten her şey söz konusu bu neden-sonuç zinciri bağlamında değerlendirilmekteydi. Doğayı anlama çabası, metafizik bir angajmandan sıyrılarak, doğa ötesinde olan bir arayış değil de doğanın bizzat kendi içinde yapılacak araştırmalar sayesinde gerçekleşecekti. [148] Tabiata dair bu yeni yaklaşımın ve bağımsız bilimlerin güçlendiği bu dönemde evrim teorisi düşünce dünyasında kendine yer açarak, biyolojinin başat bir bilim dalı haline gelmesini sağlamıştır.

Evrim teorisi on dokuzuncu yüzyılda temelde İngiltere'deki bilimsel, felsefi, teolojik, ekonomik, politik, sosyolojik bir çevrede hakim olan bir paradigmanın içinde zuhur etmiştir. Elbette ki bir paradigmanın ortaya konulmasında yalnızca sosyolojik olanın değil, bilimsel anlamda da bir etken varlığın değeri yüksektir. Bu çerçevede,

[147] Ergi Deniz Özsoy, **Evrimsel Biyoloji Yazıları,** İstanbul, Bilge Su Yayıncılık, 2012, s.55-56.
[148] Yıldırım, **Evrim Kuramı ve Bağnazlık,** s.27.

tek başına ne bilim ne de sosyal ortam, birbirinden bağımsız varlık alanları değildirler.[149]

Darwin'e göre, farklı bir ırka mensup iki insan karşılaştığı vakit, tıpkı iki farklı türden hayvan gibi davranırlar. Önceleri savaşırlar, üstünlük yarışına girer, daha güçlünün zaferi ile yaşamalarına devam ederler. İşte doğal seleksiyonun etkisiyle alt ırk mensupları, üst ırkın mensupları tarafından sonunda alt üst olacaklardır. İngilizlerde bu düşünceden hareketle, sömürgeci düzenlerinde kaçınılmaz olarak doğanın gereğini yaptığını iddia ederek, kendi sistemlerinin meşruiyetini temellendirmeye çalışmışlardır. Böylece evrim kuramı, döneminde artan etkisiyle ve belki de farkında olmadan, pek çok alanda görünür ve etkin olmaktaydı.[150]

Yaşanan hızlı değişim ve ortaya çıkan etkinlik düzeyi, on dokuzuncu yüzyıl, bilimsel araştırmaların pratik alanla olan münasebeti ile de son derece ilişkiliydi. Şöyle ki bilim, ticaret ve endüstri alanında yetkinliğini göstermiş, insanların yaşamlarını kolaylaştırıcı olarak kabul edilmekteydi. Dinsel anlamda toplumun kimi kabulleri zayıflayarak, yerini bilim dünyasının ürettiği paradigmalara/keşiflere/kabullere bırakmıştı. Tren, elektrik enerjisi, aydınlatma, telgraf, telefon ve benzeri icatların bulunması sosyal hayata doğrudan etki etmiş ve yaşam standartları da kökten değişmeye başlamıştı. Yaşanan gelişmelerin insan hayatına kattığı konfor ve yaşama dair her tür problemin dinden bağımsız bir şekilde ve özellikle de bilimin ışığında çözülebileceğine dair kanı güçlenmişti. Hayatı kolaylaştırma, hastalıkları sona erdirme, insan ömrünü uzatma gibi sorunlar karşısında bilim, yetkin bir güç olarak görünmekteydi. Bilime duyulan saygı ve verilen değer her geçen gün artmaktaydı. [151]

On dokuzuncu yüzyıl düşüncesinde baskın olan iki ana paradigma yer almaktadır. Bunlar bilim ve teknolojidir. Bu dönem içinde ortaya çıkmış olan Marksizm, teknik anlamda yaşanan ilerlemenin neticesinde gelişme gösterirken; Darwinizm ise jeoloji, paleontoloji ve antropoloji gibi yeni alanların doğuşunda önemli bir etkendir. Kuşkusuz bilim insanları yaşadığı dönemin kimliğini üzerlerinde

---

[149] Caner Taslaman, **Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı,** İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2016, s.153.
[150] Rifkin, **Darwin'in Çöküşü, s**.54.
[151] Yıldırım, **Evrim Kuramı ve Bağnazlık,** s.28.

taşıyarak kendi düşüncelerini inşa etmekteydiler. Örneğin Galileo ve Newton on yedinci yüzyıl için ne derece önemli ve o dönemin ruhundan beslendilerse, Darwin de kendi yüzyılı için o denli önemli olduğu aşikardır.[152]

Marx ve Engels on dokuzuncu yüzyılda, tarihsel ve diyalektik materyalizmin ana hatlarını oluşturmaya başlamışlardır. Elbette bu süreç dönemin bilimsel gelişmeleri ve felsefi tartışmaları etrafında şekillenmiştir. Evrim kuramının yayımlanması neticesinde, Marx ve Engels için doğa tarihi, materyalist bir görünüm kazanacaktır. Bu bağlamda kuram, diyalektik materyalizmin ilkeleri ve kategorileri için doğadan deliller öne sürmekteydi. Ayrıca evrim kuramı, erkeselci/gaiyetçi yaklaşımın aksine, bilimsel mekanizmalarda idealizmin karşısında materyalizmi savunmaktaydı. On dokuzuncu yüzyıl felsefesi için erekselcilik, tüm doğanın işleyişi için geçerliydi. Erekselcilik, her şeyin belli bir amaçla belirlendiği veyahut bir amaca yöneldiğini savunmaktaydı. Doğa, o yüzyılın hakim paradigması içinde Tanrı'nın bir inayeti sonucunda bir amaç içinde görülmekteydi. Henüz o tarihlerde doğadaki değişim sebeplerinin mekanizmaları açıklanamamıştı. Fakat aksini gösteren evrim kuramı, bazı gecikmelerle birlikte 1859 yılında doğadaki canlıların biyolojik evrimden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Fakat bu tarih kuramın açıklanması açısından geç bir tarihtir. Darwin, 1831-1836 yılları arasında katıldığı Beagle adlı gezisinin akabinde İngiltere'ye döndüğü iki yıl boyunca teorisini oluşturmuştur. Gezi süresince, farklı coğrafyalarda yaptığı incelemeler oluşturacağı kuram için son derece önemlidir. Gezi sonrasında da deney ve gözlemlerine devam etmiştir. Darwin 1859'a kadar konuyla ilgili yayınlar yapmıştı. Ancak kuramın 1859'da yayımlanmasının ana nedeni, Alfred Russell Wallace'dan (öl.1913) aldığı bir mektuptur. Aynı kuramın mektupta yer aldığını gören Darwin, eserini yayımlamaya karar vermiştir.

Materyalizm ve idealizm arasında gerçekleşen çekişmelerde, idealizm daha fazla ilgi odağı olmuştur. Özellikle Auguste Comte (öl.1857) ve Immanuel Kant'ın dönemin bilimsel araştırmalarında etkisi yadsınamazdı. Hegel'in, *Mantık Bilimi ve Felsefi Bilimler Ansiklopedisi* adlı eserleriyle ortaya koymaya çalıştığı idealizm,

[152] Yıldırım, **a.g.e.,** s.205.

dönemin hakim felsefesinde yerini almaktaydı.[153] Her iki eserde doğa tarihi ve felsefesi adına önemli çalışmalardır. Hegel'in ana ilkesi başlangıç olarak Mutlak Tin'dir. Buna göre doğadaki süreçler, düşünce-madde-düşünce şeklinde ilerlemektedir. Onun tarih felsefesi ise teleolojiktir; bunun anlamı tüm süreçlerin bir anlam doğrultusunda ilerlemesidir. Diyalektik bir kategori yapmaya çalışan Hegel, hareket ve çelişkiyi kabul etmektedir. Her şeyi kapsayan ve her zaman aynı kalan doğa ve tarih düzeneği içinde, diyalektik bilgi çelişkisi vardır. Buna göre, diyalektiğin kategorileri önce zihinde oluşacak, daha sonra ise doğaya uygulanacaktır. Bu bağlamda Darwin doğaya diyalektik yaklaşım ile doğadaki gerçeklerden hareketle teorisini uygulayacaktı. Öyle ki dönemin çağdaş düşünürleri birbirinin izlerini takip etmek suretiyle kuramlarını oluşturmaktaydılar.[154]

Yaşanan bilimsel gelişmeler, idealist felsefenin konumuna karşı materyalist felsefeyi desteklediği görülmektedir. Yüzyılın başlarında, biyolojik evrimle ilgili ciddi bir katkı Jean-Baptiste Lamarck (ö.1829) tarafından yapılmıştır. Lamarck, yeni ihtiyaçların yeni organları meydana getirdiğini ve yeni organların kullanımının da fayda açısından değerli görüldüğünü ortaya koymaktadır. Bunun yanında kullanılmayan organların zamanla köreldiğini saptamıştır. Lamarck organizmaların kendi kendilerini geliştirme güdüsünün kendi içlerinde taşıdıklarına dair bir tez ileri sürmekteydi.[155] Lamarck'a göre organizma, çevreyle girdiği etkileşim sonucunda türlerin değişmekte olduğunu, ayrıca bu değişim sonucunda, edinilmiş karakterlerin de kalıtım ile aktarılabileceğini ileri sürmüştür. Buna göre her organizma kendine özgü bir evrimsel süreçten geçmektedir.[156]Organizmanın ortaya çıkışı, dünya üzerindeki türlerin kökeni ve bilhassa insanın doğada ki konumu idealizm ve materyalizm tartışmalarında önemli bir yeri vardır. Özellikle uzun yıllar boyunca insanın bir yaratıcısı olduğu ve doğanın insan için mükemmel bir şekilde tasarlandığı fikri hakim bir kanıydı. On dokuzuncu yüzyılda gerçekleşen üç önemli buluş hakim olan felsefi

---

[153] Hegel, **Mantık Bilimi Küçük Mantık Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi 1,** çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları

[154] Akış, "Darwin'in Evrim Kuramının Bilimsel Dünya Görüşüne Etkisi," **Madde Diyalektik ve Toplum Dergisi,** İstanbul, Cilt 1, 2018, s.293.

[155] Farrington, **Darwin Gerçeği, s.**74.

[156] Akış, "Darwin'in Evrim Kuramının Bilimsel Dünya Görüşüne Etkisi". s. 293.

görüşü de etkilediği söylenebilir. Bunlar hücrenin bulunuşu, enerjinin korunum yasası ve Darwin'in evrim kuramıdır. [157]

Darwin, yaşadığı dönem içinde sosyolojik ve iktisadi alanda bazı düşünürlerden etkilenmiş ve teorisini geliştirmiştir. Aydınlanma döneminin ünlü ahlak ve iktisat düşünürü Adam Smith'in (öl. 1790) eseri olan *Milletlerin Zenginliği* ile Darwin'in oluşturduğu kuram arasında benzerlikler bulunmaktadır. Adam Smith'in eserini oluşturduğu dönem, toplumsal ve ekonomik anlamda yeni bir dünya düzenin habercisiydi. Bireyciliğin, piyasa ekonomisinin, coğrafi keşifler ve bilimsel\teknolojik gelişmeler ile tarımda ve sanayide üretimin artması neticesinde zengin bir sınıf oluşmaktaydı. Smith için iş bölümü insan doğasının bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Zira bir şey başka bir şeyin değişimiyle yavaş yavaşta olsa kaçınılmaz olarak farklılaşmaktadır. Karşılıklı olarak insanlar birbirlerinin faydası mesabesinde ilişki kurmaktadırlar.[158] Darwin'in evrimci gelişim çizgisi ile Smith'in işi sınıflandırma ve konulara ayırma düşüncesinde benzerlik vardır. [159] Ayrıca yine Darwin'in, teorisini oluşturma aşamasında etkilendiği bir diğer kimse, kendi otobiyografisinde de belirttiği üzere Papaz Thomas Robert Malthus'tur (öl.1834). [160] Malthus, 1798 yılında *An Essay on the Principle of Population* (Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme) adlı bir eser yayımlamıştır.[161] Malthus'un yaşadığı dönemde ülkesi ciddi bir kuraklıkla baş etmek zorunda kalmıştır. Malthus'un endişeli tavrı, kendisini doğal kaynaklar ile insan ihtiyacının talepleri üzerinden bir araştırma yapmasını sağlamıştır. Buna göre yiyecek üretiminin aritmetik, nüfusun ise geometrik olarak artışta olduğunu görmüştür. Böylece Malthus'a göre, toplumdaki nüfus oranına karşın, her zaman yiyecek miktarında sıkıntılar yaşanması söz konusuydu. Zira nüfusun, mevcut kaynakların yanında stabil olarak kalması mümkün görünmemekteydi. Malthus için sadece yoksulluk, açlık ve kıtlık, sefalet, salgın hastalık, ihtilal, savaş ve benzer durumlarda, nüfusta bir azalma görülebilir ve durum kontrol altında tutulabilirdi.

---

[157] Akış, **a.g.m.**, s.292.

[158] Adam Smith, **Milletlerin Zenginliği,** çev. Haldun Derin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016, s.14.

[159] Taslaman, **Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı,** s.156.

[160] Daha geniş bilgi için şu esere bakılabilir. Ed. Nara Barlow, **Otobiyografi Charles Darwin.,** İstanbul, Pinhan Yayıncılık, 2017

[161] Bkz.Thomas Malthus, **An Essay on the Principle of Population.** London, Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard, 1798

Başka bir deyişle yaşamda kalma mücadelesinde doğa, güçlünün kazanmasını, zayıfın ise yok olmasını sağlamaktaydı. Bu bağlamda Malthus, tabiatta bir elemenin gerçekleştiğini dile getiriyor, üretken ve çalışkan olanların kazanıp, zayıf olanların ise kaybettikleri fikrini ön planda tutuyordu. Darwin Malthus'un teorisini canlılar dünyasına uygulamak istiyordu. Bertnard Russel'in (ö.1970) ifadesi ile "aslında Darwin teorisi, serbest ekonomi kurallarının ve Malthus'un nüfus teorisinin hayvan ve bitki alemine taşınmasından ibaretti." Darwin'in "yaşam mücadelesi" ve "doğal seleksiyon" kavramları bu bağlamda şekillendi.[162]

Toplumda gelişen ilerlemeci kapitalizm örneği, Darwin için teorisinde yine önemli bir etkendi. İngiliz fabrika sisteminde olan iş bölümü, Darwin için doğada da geçerli olabilirdi. Ayrıca dönemin kapitalist fabrika işletmecileri, kendi sistemleri adına Darwin'in teorisine sıcak baktıkları bilinmekteydi. Zira o dönemde işçilerin sıkıntılarının yaşandığı, çalışma şeklinin yenilikleri için baskıların olduğu ve işçi-işveren ilişkilerinde gerginliklerin üst safhada yaşandığı görülmekteydi. Burjuvazi düşüncesi, yeni fabrika sisteminde oluşan makineleştirme işleminde bazı sıkıntılar yaşamaktaydı. Darwin içinde canlı dünyasında aynı sorunlar vardı. Darwin, benzer bir sürecin doğada da var olduğunu dile getirmiş, kapitalist sistemin yarar sağladığı bu ekonomik düzene karşı onların fayda görecekleri bir teori oluşturmuştu. Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eseri, güneş batmayan imparatorluğun merkezi olan İngiltere'de yayımlanmıştır. Bu dönemde İngiltere, pek çok düşünsel ve bilimsel etkileşimin merkezi konumundaydı. Nitekim belki bilinçli bir şekilde olmasa da, evrim teorisinin meşruiyeti için, sömürü düzeninden doğaya karşı bir analoji kurulmuştur. Aynı zamanda sömürü düzenini meşru görmek içinse, doğadan sömürü sistemine tersi yönde benzerlikler addedilmişti. Zira Darwin için, İngiliz sömürgeciliğine dair biyolojik bir zihniyetin oluşmasına katkıda bulunduğuna dair bazı mülahazalar bulunmaktadır. [163]

Tüm bilimsel çalışmalar bir toplumun nazarında geliştirilir. Sosyolojik ortamdan bağımsız bir çalışma bu anlamda söz konusu değildir. Bilimsel çalışmanın gelişmesinde ve kabulünde, o toplumun ihtiyaçları ve değerleri önemlidir. Siyasal ve

---

[162] Rifkin, **Darwin'in Çöküşü**, s.47.
[163] Rifkin, **a.g.e.**, s.53.

ekonomi bağlantıları da yine kuram için önemli bir etken niteliğindedir. Evrim teorisi, İngiltere'de oluşmasına rağmen, yalnızca kapitalist İngiltere için çalışılmamıştı. Teori, insanlığa tüm dünya için endüstri çağını izah edip onaylayan bir dünya fikri geliştirmekteydi. Bu çok yönlü diyebileceğimiz teori, devrinin büyük ideolojik ekollerinin pek çoğu tarafından uygun bulunmaktaydı. Geoffrey West (1940-) bu konuda şu açıklamayı yapar: "Darwinizm tüm gruplarca kendine aykırı görüşlerinin savunmasında kullanılabilecek güçlü bir siper olarak benimsendi. Nietzsche, diğer tarafta Marx, Aristokrasi, Demokrasi, Bireycilik, Sosyalizm, Kapitalizm, Militarizm ve hatta din tarafından kullanıldı."[164]

4.2.Biyolojik Arka Plan

İnsanoğlu bilgiyi genellikle sınıflandırmayla ifade etmeye çalışmıştır. Canlı, ölü ya da cansız madde olarak nesneleri sınıflandırma alışkanlığı her insan için çok erken seviyelerde başlamaktadır. Bu bağlamda şeyleri bilhassa canlı ve cansız olarak ayırt etmek, belki de içgüdüsel bir tepki olarak karşımızda durmaktaydı. Fakat Darwin, evrim kuramında "içgüdüsel" dediğimiz alanı yok farz ederek, kendi teorisini meydana getirmişti. Çünkü evrim kuramı temelde, canlıların içlerinde barındırdıkları canlılık sürecini ve canlılığı yaratan süreçlerin, cansız fiziksel dünyada var olan süreçlerle aynı olduğunu ileri sürmekteydi. [165]

Biyoloji canlı organizmaların incelenmesine dair tüm disiplinleri içine almaktadır. Biyolojinin kurucu filozofu olan Aristoteles, bu bilimi tüm canlı organizmaları incelenmesi ve sınıflandırması için kullanmıştır. Tarihsel süreçte biyolojiyi müstakil bir bilim olarak düşünce sahnesine çıkaran Aristoteles'ten sonra, gerçek anlamda popülerliğini Darwin ile kazanmıştır. Darwin'le beraber ise kavramsal olarak biyoloji anlam genişlemesine uğramış ve yaşam bilimleri olarak da isimlendirilmiştir**.** Yaşam sözcüğü, yalnızca yaşama sürecinin maddesel bir anlamda kullanılması veyahut somutlaştırılması anlamına gelmektedir. Yaşam, olanaklar dahilinde bilimin araştırma konusudur. Biyoloji bu çerçevede yaşayan bir

---

[164] Rifkin, **a.g.e.,** s.73-74.
[165] Garvey, **Biyoloji Felsefesi,** s.9.

organizmanın ne olduğunu ve canlılık ile cansızlık arasındaki mesafenin ne içerdiğini açıklayabilir. Süreç içerisinde canlılığın ne şekilde cansız moleküllerin bir parçası olduğu da yine araştırma konuları arasındadır. [166] Biyoloji felsefesi, bilim felsefesinin de bir parçası olarak görülebilir. Geniş anlamda, bilim felsefesi ise bilimsel problemlerden oluşmayan fakat bilimin karşılaştığı sorunlarla uğraşmaktadır.[167]

Evrene dair doğaüstü açıklamalara karşıt olarak ilk kez Platon, Aristoteles ve Epikuros'un felsefelerinde farklı bir açıklama türü ile karşılaşmaktayız. Orta Çağ boyunca Tanrı ve O'nun kurallarına ve Kutsal Kitaba karşı son derece katı bir bağlılık söz konusuydu. Mekanik evren resmi kısmen bu düşünceyi zayıflatmaktaydı. Galileo, Kepler ve Newton'un, evren hakkında yaptıkları çalışmalar ve matematiğin alanda kullanılması mekanik evren anlayışında yaşanan gelişmelerdi. Yaşamsal süreçleri açıklama konusunda çokça kullanılan terim enerjiydi. Fakat ilerleyen çalışmalarla beraber devinim enerjinin yerini almış oldu. DuBis Raymond (öl.1872) doğayı izah ederken, evrendeki tüm değişimlerin atomların devinimi sonucunda gerçekleştiğini ileri sürmekteydi. Aynı zamanda doğal süreçler atomların mekanik işleyişlerine indirgenerek, tüm doğal nesnelerdeki değişimlerde, potansiyel ve kinetik olarak enerjinin toplamından ibaretti.[168]

İnsanın kendini doğada nasıl konumlandırdığı, bilimden ziyade felsefenin meselesi olup, evrim teorisinin bu konudaki söylemini önemsiz kılmamaktadır. Bizlerin metafizik olarak doğadaki yerimizi diğer canlılardan ayıran temel bir etken var mıdır? Yaşamsal belirlenimlerin ve yaşamın ne olduğuna dair açıklamalar, on altıncı yüzyıldan bu yana yapılmaktadır. Şöyle ki, ilk önce mekanikçiler olarak adlandırılan gruba göre, canlı organizmaların esasen cansız maddelerden herhangi bir farkı olmadığı ileri sürülmüştür. Bunun karşısında yer alan grup ise dirimselcilerdir.[169] Onlara göre ise canlı organizmalar cansız maddelerde bulunmayan bazı nitelikler taşımaktaydılar. Buna göre biyoloji ile alakalı konuların fizik ve kimya yasalarına

[166] Mayr, **Biyoloji Budur, s**.22.
[167] Garvey, **Biyoloji Felsefesi, s**.9.
[168] Mayr, **a.g.e., s.**27.
[169] **Dirimselcilik**: En genel anlamda canlı organizmaların işlevlerinin yeryüzündeki tüm diğer fiziki güçlerden, başka olarak yaratıcı bir gücün, canlılık niteliğinin veyahut dirimsel bir gücün neticesinde oluşa geldiğini savunan bir anlayıştır. Bkz. Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s.293.

indirgenip indirgenemeyeceği tartışılmaktaydı. Kimi dönemlerde hâkim paradigma ile mekanikçiler ağırlık kazanırken, kimi dönemlerde ise dirimselcilerin etkisinin artmakta olduğu görülür. Daha sonraları fizikçiler olarak belirtilen mekanikçilere göre, fizik ötesine ait bir yaşam bulgusu yoktur. Bunlara göre, yaşamın moleküler seviyede ancak fizik ve kimya ilkelerince açıklanması mümkündür. Dirimselciler açısından ise canlı bir organizma cansız maddeden farklı özelliklere sahip ve tarihsel süreç içinde kazandıkları genetik kazanımlarla meydana geldikleri ileri sürülmektedir. Günümüzde ise her iki kuramın birleşmesi ile meydana gelen organikçilik baskın olarak yer almaktadır.[170]

Yaşamı açıklama girişimi, bilimsel devrimden on dokuzuncu yüzyıla kadar dirimselciler tarafından yapılmaktaydı. Zira biyolojinin 1820'lerde görülen ilerlemesine kadar bu grubun bilimsel arenada pek yerleri yoktu. Bu arada, Rene Descartes ve onu takip eden bilim adamları, aynı zamanda hayvan ve bitkiler üzerine çalışanlarda, canlı ve cansız madde arasında bir fark olmadığını göstermeye çalıştılar. Fakat başarılı olamadılar. Aynı zamanda mekanik görüşün yükselişinden sonra yaşamın ne olduğuna dair yeni bir teori geliştirme çabası vardı. İşte bu yeni girişim biyoloji alanında dirimselciliği ortaya çıkarmış oldu.[171]

On yedinci yüzyılda dirimselcilik, mekanikçiliğin tam karşısında kendini konumlandırmaktaydı. Dirimselcilik bilimsel devrimin ortaya çıkardığı mekanik felsefeye, Galileo'dan Newton'a kadar tüm fizik anlayışına karşı bir başkaldırıydı. Bu grup, hayvanların bir makine olduğu ve yaşamın tüm evrelerinin bu hareket dahilinde maddi olarak izah edilmesi fikrine tamamen karşıydı. [172] Bir kısım dirimselciler ise, yaşamı meydana getiren bir gizli gücün veyahut teleolojik varlığın hakikatine de inanmaktaydı. Bu sebepten dolayı, doğal seçilim fikrine soğuk bakmaktaydılar. Darwin'in evrim teorisi herhangi kozmik bir teleolojik kuramı içermemekteydi. Onun yerine evrimsel değişimi açıklamak için doğal seçilimin mekanizması işlev görmekteydi. Darwin'in hayatta kalma mücadelesini doğal seçilim üzerine temellendirmişti. Bu temellendirmenin zemininde de onun biyolojik açıdan mekanik

---

[170] Mayr, **Biyoloji Budur,** s.23.
[171] Mayr, **a.g.e.,** s.30; Lange, **Materyalizmin Tarihi**, s.212.
[172] Mayr, **a.g.e.,** s.31; Akış, Altınışık, **Evrimin Işığında**, s.197-198.

bir nedensellik anlayışına bağlı kaldığını görmekteyiz. Böylece organizmalar nezdinde teleolojik ve dirimselci yaklaşım bu sebepten dolayı devre dışı kalmaktadır. Doğal seçilim, uyum alanında dirimselciliği reddetmiştir.[173] Darwincilik erekçi/gaiyyetçi veyahut dirimselci yaklaşımları kabul etmeyerek "yaşamı" açıklamaya dair yeni bir alanın temelini atmış oldu.[174]

Canlı olayları ve süreçleri araştıran biyoloji biliminin, mutlak deney alanını aşan, sorunları inceleyen felsefe dalına biyoloji felsefesi denmektedir. Biyoloji felsefesi sadece teorik bir doğa bilimi olmanın yanında felsefenin de bir dalıdır. Araştırma yöntemini, kimi zaman felsefeden kimi zamansa canlılar dünyasından, deneysel doğa bilimlerinden yararlanarak gerçekleştirir. Biyoloji felsefesinin büyük bir alanını kapsayan, teorik biyoloji en önemli çalışma sahasıdır. Başka bir deyişle teorik biyoloji felsefesi ile aynı anlamda da kullanılmaktadır.[175] Modern biyoloji felsefesi büyük oranda Darwin tarafından biçimlendirilmiştir.[176]

Evrimsel bir biyolog olan Theodosius Dobzhansky'e (öl. 1975) göre evrimin "ışığı" altında bakıldığında, biyoloji mantık çerçevesinde en doyurucu ve "büyüleyici" bilim dalı olduğu söylenebilir. Dobzhansky için biyoloji ve evrim her şeyin bilinip ve sonlandırıldığı bir süreç değildir. Aksine henüz çözüme ulaşmamış problemlerin varlığını da kabul ederek bir ilerlemenin ve gelişmenin sağlanabileceği bir alandır.[177]

Bilimsel bilgiyi doğrulayan şey, onun evrene karşı gösterdiği açıklama biçim ve çabasıdır. Doğal bir fenomeni yalnızca tanımlamak yetersiz kalmaktadır. Bu tanımlamaların yanında, genel bir ilke ortaya konulmalı ve geçmiş ile gelecek arasında tutarlı bir sistem geliştirilmesi gerekmektedir. Biyoloji açısından olguları belirli kavramlar bağlamında toparlayıp, kavramlar arasında tutarlı bir biçimde şekillenmesini sağlayan mekanizma ise evrim kuramıdır. Ayrıca bu teori, doğa

---

[173] Mayr, **a.g.e.,** s.35; Uzun vd., **Felsefe Sözlüğü**, s.398-399.
[174] Mayr, **a.g.e**., s.37. Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, s.183-184.
[175] Teoman Duralı, **Biyoloji Felsefesi**, Ankara, Akçağ Yayınları, s.51.
[176] Ernst Mayr, **Biyoloji Budur**, s.76.
[177] Theoodosıus Dobzhansky, "Evrimin Işığı Olmadan Biyolojide Hiçbir Şeyin Anlamı Yoktur", çev. Begüm Kovulmaz, **Cogito Darwin'in Devrimi: Evrim,** İstanbul**,** Yapı Kredi Yayınları, Sayı 60-61, 2009, s.137.

bilimlerine yeni metotların kabulünü ve çözümlenmemiş sorunların da işlenmesinin önünü açan bir anahtardır.[178]

Galileo, Kepler ve Newton'un çalışmalarıyla gerçekleşen bilimsel devrimin doğaya karşı idealist bir bakış açısı vardı. Örneğin yerçekiminin özelliği olarak taşın yere doğru hareketi onun olağan kuvvetinden kaynaklanmaktaydı. Daha sonraları ise bilimsel düşünceye materyalist bakış eklenmeye başlamıştır. Neticede idealist tavrın bir karşıtı olarak, tüm organik süreçlerin birer mekanizmanın işlevinden kaynaklandığı görüşü ağırlık kazanmıştı. Canlılık olgusu, fiziksel ilkelere tabi kılındı. Canlılığın tüm evreleri, atom ve moleküllerin basit hareketlerinden ibaret görünüyordu. Zira tüm bu bağlam, kendi içinde bir problem taşımaktaydı. Canlılığı fiziksel ve kimyasal süreçlere indirgeme yaklaşımı, canlı ve cansız maddenin aralarındaki farklılıktan kaynaklanan davranış ve uyum probleminden ortaya çıkmaktaydı. Biyolojik olarak süreçleri açıklama fikri, bu sorun karşısında yetersiz kalmaktaydı. Fakat doğayı ve onun içinde olup bitenleri bu şekilde inceleme fikri, kendi bağlamında dikkate değer bir gelişmeydi. Çünkü yapılan şey, herhangi doğaüstü bir güçten yararlanmak değil, doğanın bizzat kendi içinde çözüme kavuşturulma çabasıydı. Bilimsel devrim neticesinde ortaya çıkan yeni doğa anlayışı deterministti. Tüm oluşumlar fiziksel etkilerin sebep-sonuç dahilinde meydana gelmesinden ibaretti. Canlılığın ise kendine özgü bazı sorunları, bu açıklama içinde cevap bulamamaktaydı. Olgular dünyasında, neden sonuç ilişkisi dışında kalan rastlantı dediğimiz kimi durumlar vardır. Henüz bunun açıklanması tam olarak yapılamamaktaydı. Her canlı kendine özgü ve tekti. Büyüme canlı çeşitliliği ve bu türlerin farklılıkları kimi durumlarda kendilerini biricik kılmaktaydı. Aynı zamanda organizmanın doğal çevreye uyumu ve davranışı moleküllere göre açıklanabilecek bir şey değildi.[179]

Canlı bir oluşum, maddenin belirgin bir özelliği olarak değil, düzenlenmiş bir halidir. Canlı bir organizmanın incelenmesi, moleküllerinin birliğinin oluşturduğu düzenin incelenmesi anlamına gelmektedir. Canlılık, organizmanın parçalarının bütününün fazlasıdır. Bir organizmanın bilgisi, maddenin organize olmuş

---

[178] Kahraman İpekdal, Şafak Mert, "Biyolojik Evrim ve Evrim Kuramı", **Cogito, Darwin Devrimi: Evrim,** Sayı:60-61, Güz-Kış, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 60-61, 2009, s. 108**.**

[179] İpekdal, Mert, **a.g.m.**, s.108-109.

davranışlarını ortaya çıktığı geçmiş tecrübelerinde görülmektedir. Bunu sağlayan evrimleşmiş genetik programıdır. Genetik program evrimsel geçmişinin izlerinin birçoğunu gelecek nesillere iletmektedir. Canlılar dünyasında evrimsel bakış olmaksızın her bir türün oluşumu ve yok oluşunu izah etmek bu bağlamda mümkün görünmemektedir. Aslında tüm bu süreçler, özdeş ana ilkelerin farklı görüntüsüdür. Darwin ilk olarak, organizmanın oluşumunu ve yok oluşunu, onun çevreye uyum içinde davranışlarla gerçekleştiğini söylemektedir. Örneğin bir grup canlı bir gök taşı neticesinde ya da kuraklıktan kaynaklanan etkiden dolayı yok olmuş olabilir. Burada Darwin'e göre her iki olayda da gerçekleşen şey, uyum kabiliyetlerinin haricinde meydana gelen bir yaşam alanının doğurduğu bir sonuçtur. Evrendeki büyük canlı çeşitliliğini ve her canlının kendi taşıdığı biricikliğini bilimsel olarak ortaya koymak için bir kuram gerekliydi. Burada kavramsal çerçeveyi biyolojinin ilkelerince evrim kuramı gerçekleştirmiş oldu.[180]

5. Darwinizmde Doğa ve İnsan

5.1.Darwinizmde Doğa

Birinci bölümde ele alındığı üzere doğa, tarihsel düzlemde farklılaşan yorumları beraberinde getirmiştir. Bu bölümde kısaca bu değişimlerden söz edildikten sonra, Darwin'in evrim kuramı ile doğa düşüncesinde ne gibi bir değişime gerçekleştirdiği konusu üzerinde durulacaktır. Bir değişimin sadece belirli etkenler bağlamında dönüştüğünü düşünmek, bizleri indirgemeci bir anlayışa götürebilir. Bunun yerine değişimleri bir saç ayağına benzetirsek bir olay, tek bir yönden değil, pek çok açıdan yarattığı tepkiler üzerinden düşünmek daha sağlıklı görülebilir.,

Platon'dan beri üzerinde durulan özcülük düşüncesi biyoloji alanında bir türün değişmez niteliklerini ifade etmektedir. Buna göre, türler birbirinden bağımsız şekilde ortaya çıkarak değişmezler ve birbirleri arasında da bir ilişki söz konusu değildir. Aristoteles düşüncesinde varlık zinciri özcülük görüşüne örnek teşkil

180 İpekdal, Mert, **a.g.m.** s.109-110.

edebilmektedir.[181] Büyük varlık zincirine göre Tanrı, melekler, şeytanlar ve mitolojik varlıklar zincirin en üstünde bulunmaktadır. Tanrı'dan sonra ise insanlar gelmektedir. İnsanoğlu dünya üzerindeki varlıkların en üstünde yer almaktadır.[182] On dokuzuncu yüzyıla baktığımızda ise bazı bilim adamları tarafından özcülük fikri karşısında farklı görüşler bulmaktayız. Dönemin bilim adamlarından Lyell'in, jeolojinin ilkeleri adlı eserinde özcülüğün savunucusu olarak görülen Lamarck'ın türlerin değişmez fikrini eleştirdiğini görmekteyiz. Darwin ise kendi kuramı bağlamınca, özcü yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Türlerin bağımsız olarak varlığa gelmesi ve tarih süresince bu durumun tekrarlanması evrim için mümkün görünmemektedir. Bunun yerine evrimin mekanizmaları, işlevsel olarak varyasyonları ve kalıtımı geçerli olmaktadır. Kurama göre tür, değişmez bir ünite olarak değil, popülasyon yoluyla ifade edilmektedir. Neticede dönüşüme göre değil, varyasyona göre biçim alan bir evrim fikri oluşmaktadır. Evrim boyunca herhangi bir tür tamamen değişim göstermemekte, bunun yerine atasal olandan kopan tür, yeni bir türü meydana getirmektedir.[183]

Eski Çağ ve Orta Çağ düşüncesinde madde, yaşam ve ruh kavramları ayrık olarak değil, birbirlerinin yerine rahat bir şekilde kullanılmaktaydılar. O dönemler için dünya maddi, hareketli olması nedeni ile canlı ve düzenli olması hasebiyle de akıllı akıllı olduğu kabul edilmekteydi. Orta çağ alimleri için doğa bilimlerinin araştırılması Kutsal Kitaplar ve kadim metinlere yapılan bir hizmet olarak görülmekteydi. Bu tür bir inceleme Tanrı katında insanoğluna yapılan değerli bir vazifeydi. İlk izlenimler Aristoteles sisteminin etkisiyle, doğaya nedensellik bağlamında bakılmaktaydı. Orta Çağ doğa bilimi modern bilimden şu şekilde ayrılmaktadır. Doğadaki her şeyin diğer şeylerle bir bağlantısı ve uyumu olduğu düşünülüyordu. Örneğin araştırılacak olay etik, teolojik ve metafizik anlamda üçlü bir saç ayağıyla açıklanmaktaydı. Alimler nazarında doğa bilimi yalnızca maddi dünya hayatı ile değil, aynı zamanda kişinin o dünyadaki kimliği ve Tanrı ile olan münasebeti ile son derce ilişkili olmalıydı.[184]

---

[181] Iraz Akış, "Darwin'in Evrim Kuramının Bilimsel Dünya Görüşüne Etkisi," s.296.

[182] https://evrimagaci.org/antik-yunandaki-buyuk-varlik-zinciri-algisi-evrim-fikrinin-yesermesini-nasil-onledi-(22.03.2022)

[183] Akış, "Darwin'in Evrim Kuramının Bilimsel Dünya Görüşüne Etkisi," s.296.

[184] Trusted, **Fizik ve Metafizik,** s.22.

On dördüncü yüzyıl kozmolojisinde hareketsiz olan yeryüzü, Tanrı'nın meleklerinin yardımıyla idari edildiği bir yerdi. Kıyamet gününe kadar olan zamanda Tanrı hiyerarşik evrenin merkezinde yer alacaktı. Evrende ilahi düzen bağlamında herhangi bir değişiklik de olmayacaktı.[185] Doğada görülen her türlü çeşitliliğin ardında beliren ilkeler gücünün yanında, onun karmaşıklığına dair her türlü yeni delille beraber Tanrı'nın her şeye gücü yeten mutlak bir varlık olduğuna dair düşünceye olan imanını da arttırmaktaydı.[186] On altıncı ve on yedinci yüzyıla gelindiğinde, gelişmeye ve değişime uğrayan bilimsel bilgi için ruh kavramı dışarıda tutulmaktaydı. Ayrıca maddenin belirli bir şekildeki hareketleri ölü bir devinim olarak nitelenen modern fiziği oluşturmuştu.[187]

Rönesans ve reform hareketlerinin etkisiyle, olaylara ve doğaya karşı kutsal kitapların söylemlerinden farklı bir açıklamanın da olabileceği fikri gelişmekteydi. Esasında bu gerçekleşen şey, kilisenin söylevlerinden farklı, yeni durum ve kanıtlardı. Bu yeni oluşumlar hem toplumda hem de doğada bir değişimin gerçekleştiğini göstermekteydi. Toplumun değişim dinamikleri beliriyor, Rönesans'la beraber 1500'lerde başlayan yeni bir toplumsal sınıf oluşuyordu. Fakat hala daha Shakespeare'in eserinde, hükümdarların ilahi olarak yönetimde bulunduğu fikri canlılığını korumaktaydı. Sosyal olarak sınırların büyümesi on yedinci ve on sekizinci yüzyıl boyunca yaşanan Aydınlanma döneminde devam etti. Kent merkezlerinin genişlemesi neticesinde burjuvazi sınıfında artış yaşanıyordu. Buna binaen kilisenin ilahi yönetimde olabilirliği ve yöneticilerin nesilden nesile aktarılması ile gerçekleşen yönetim biçimi tartışma konusuydu. [188]

Avrupa tarihinde 1500'lerde başlayan doğanın değişmezliği fikri, Kuzey ve Güney Amerika'nın keşfi neticesinde sarsılmaktaydı. Şöyle ki keşifler, doğa üzerinde açıklanması gereken pek çok problem getirmekteydi. Doğada yeni tür bitkiler, hayvanlar ve jeolojik yapılarla karşılaşılmaktaydı. 1700 ve 1800'lü yıllar doğa üzerine çalışmaların hızlandığı dönemlerdi. İsveçli bir doğa bilimcisi Carolus Linnaeus, (öl.1778) 1776'da geliştirdiği sınıflandırma ile bitkileri ve hayvanları geniş

---

[185] Trusted, **a.g.e.,** s.34.
[186] Whitfield, **Batı Biliminde Dönüm Noktaları**, s.229.
[187] Collingwood, **Doğa Tasarımı,** s.156.
[188] Ateş, **Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi,** s.21.

kategorilerle ele almaktaydı. Böylece türler cinslere, cinsler familyalara, familyaları takımlara, takımları da sınıflara ayırmaktaydı. Dönemin el verdiğince çalışmalarda, doğadan yeterince örnek alınmaya çalışıldı. Sadece araştırma yapan bilim insanları değil, gezgin ve tüccarlarda bu çalışmaya katılmışlardı. Mikroskobun ve mikroorganizmanın icadı yeni bir dünya keşfinin araçsal yanını teşkil etmekteydiler. Tüm bu gelişmeler Aydınlanma ile beraber doğaya karşı bilinen bilgileri sorgular durumdaydı. On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru, doğa üzerinde yeni gelişmeler yaşandı. Sedimantasyon (tortu oluşması, çökelme) ve erozyon bu dönemin yeni buluşlarındandı. Yapılan araştırmalarda kayaların üzerinde zaman ve değişimin etkisinin izleri bulunmaktaydı. Bunun adı uniformitaryenizmdi (tekdüzencilik), 1785'de jeolog James Hutton (öl.1797) olan İskoçlu bilim adamı tarafından bulunmuştu. Buna göre, yerkürenin yaşı hesaplanabilmekteydi. Bunu açıklamak için, sedimantasyon, erozyon ve seller gibi süreçlere bakılabilecekti. Dağların oluşumu, denizlerin ve katman tabakalarının meydana gelişi, teolojik ya da Tanrısal bir açıklamanın dışında tutularak jeoloji sayesinde doğal süreçlerle ortaya konabilecekti.[189]

On sekizinci yüzyılın materyalist düşüncesi, evreni mekanik olarak ortaya koymak suretiyle evrenden ereksel nedenleri kati bir biçimde dışarda tutmuştur. Darwin'in evrim kuramında evrendeki tüm organizmaların bir "inşa edeni" yani yapıcısının olmadığı vurgusu ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda evrendeki gayesel nedenler devre dışı kalmıştır.[190] On sekizinci yüzyılda bilim, Pierre-Simon Laplace (öl. 1827) matematiğinin yükselişini, Carl Linnaeus (öl. 1778) taksonomisini kullanarak bir düzen ve sistem içerisinde ilerlemekteydi. Doğa felsefesi bazı önemli filozofların desteğini almaktaydı. Mesela Kant, Friedrich Schelling (öl. 1854) ve Goethe (öl. 1832) doğanın organik bütünlüğü üzerine vurgu yapmaktaydılar. Bütüncül doğa bilgisi daha sonraları Darwin'in kuramı için büyük önem taşıyacaktı. Ayrıca bu yüzyılda bilimin yetersizliği ve ayrı disiplin okullarının bilim adına farklı görüşleri mevcuttu. Bu durum hem tarihsel hem de mekândan bağımsız bir bilim kavramının ve değerinin mümkün olmadığını gösteriyordu. İnanç sisteminin bilim dili üzerinde

---

[189] Ateş, **Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi,** s. 22.
[190] Weber, **Felsefe Tarihi,** s.395.

belirgin rolü vardı. Bilim, fenomenlere dair nihai bir açıklama ortaya koymasa da doğayı kendi çağının inanışları üzerinden her seferinde yeniden kurmakta olduğu söylenebilirdi. [191] On dokuzuncu yüzyılda henüz Darwin teorisini açıklamadığı sıralarda doğa bilimlerinde gelişmeler devam etmekteydi. Hücrenin keşfedilmesi, enerjinin korunum ve dönüşüm yasasının bulunması doğanın durağan değil, dinamik bir yapıda olduğunu göstermekteydi. Jeoloji ve biyoloji alanında yapılan çalışmalar ve ilerleyen zaman anlayışı bunlarla paralel bir şekilde ilerlemekteydi. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğine ise, daha önceleri savunulamaz olan yer kürenin epeyce yaşlı olduğu fikri değişmekteydi. Doğa zaman içinde değişim göstererek var olmaktaydı. Dünyanın değiştiğine dair geliştirilen fikir, doğa içinde bir değişim yaşandığını ve bunun da tüm canlıları kapsadığı anlamına gelmekteydi. Bu açıdan bakıldığında Darwin, dinamik doğa içinde değişimi göstermeye çalışarak teorisini ortaya koymuştu.[192]

Evrim kuramı için tarihselci yaklaşım önemli bir yer tutmaktadır. Evrim, biyolojik evrimin düzeneklerini, doğa tarihi içinde izah ederek, dünya üzerindeki yaşamın tarihini ortaya koymaya çalışmıştır. Aydınlanma dönemi ve sonrası fizik ve kimyada yaşanan gelişmeler henüz doğa tarihi ve evrimsel süreci ortaya koyacak düzeyde değildir. Farklı olarak jeoloji bilimi dünyanın tarihi üzerinde çalışmalar yaparak, biyolojinin de büyüyen etkisiyle bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Darwin ile doğada görülen tarihsel gelişim bilimsel bir alana taşınmıştır.[193]

Darwin, evrimi değişim, şans ve seçilim seviyesinde bir zorunluluk bütünlüğü olarak görmektedir. Türlerin değişebilirliği düşüncesi, doğadaki bilinen çeşitliliğin, art arda yaşanan uyumun gösterdiği başarı neticesinde, zamansal bir deneyim ile oluşmaktadır. Uyum gösteremeyenler ise doğa tarihi içinde yok olmaktadır. Evrim kuramının işleyen bu mekanizması, doğada ereksel ya da Tanrısal bir açıklamayı dışarda tutmaktadır. Evrime göre, bir organizma çeşitli düzeneklerle özellikleri düzeyinde farklılaşabilmektedir. Ayrıca bazı düzeneklerle özelliklerini muhafaza

---

[191] Whitfield, **Batı Biliminde Dönüm Noktaları**, s.230-231.
[192] Ateş, **Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi,** s.23.
[193] Akış, "Darwin'in Evrim Kuramının Bilimsel Dünya Görüşünün Doğuşuna Katkısı", s.296.

ederek, yeni kuşaklara aktarabilmektedir. Evrim bu ikisi arasındaki karşıtlıktan yeni adaptasyonlar meydana getirmektedir.

On dokuzuncu yüzyılda dirim biliminin henüz ortaya çıkmasından önce, canlı bir organizmanın doğumu ve yeniden üretimi gibi konular üzerinden canlılık tartışılmaktaydı. [194] Doğaya belirli bir spesifik yaşam şekillerinin yeniden üretmesi için bir çaba atfedilmekteydi. Doğa inek üretimini yapan bir insan benzeri, her zaman yeni ve gelişmiş şekiller yaratmaya gayret eden bir şey olarak düşünülüyordu. Fakat bir inek üreticisi için, gelişmişlik demek, kendi çıkarları doğrultusunda bir ilerleme demektir. Yani üreticinin amacı dışarıdan ineğe yöneltilmiş olmaktadır. Fakat doğa yaşam tarzını geliştirirken ise içten bir yönelim vardır. Varlığını sürdürmesine olanak sağlayan daha elverişli bir şekilde yaşam fikri ön plandadır. Bu bağlamda yaşam ve canlılığın tarihi kendi içinde ne kadar farklı türe ev sahipliği yapar ve canlılığını ne kadar sürdürürse, o derecede etkinliğini devam ettirebilecektir. Bu canlılık faaliyeti madde ve ruh ayrımından daha öte bir var olabilme anlamına gelmekteydi. Yeni oluşacak dirim bilimde, yaşam maddeyi içinde barındıran fakat bilinçten tamamen soyutlanmış bir şekilde tasarlanıyordu. Hatırlanacağı üzere doğa bundan önceki dönemler içinde canlı ve bir amacı doğrultusunda yaşam sahibi olarak görülmekteydi. Darwin tam da burada kuramı için dirim bilimden yararlanabilmişti. Örneğin, bir canlı için çevre değiştiğinde yani balıkların yer aldığı bir deniz kurumaya başlayıp, sular çekiliyorsa, evrim mekanizmaları balıkların nesilden nesile aktarırken, önce çamurda sonra ise toprakta yaşama biçimine uyarlayabiliyordu. Diğer bir örnek olarak, denizde yaşayan bir balık gelecek için daha güçlü ve değişken balık olabilirdi. Zayıf balıklar ise denizin dışında dışarda kalacaktı. Evrim kuramı canlılar için hem içkin hem de kendinden aşkın bir yaşam gücünü ifade ediyordu. [195]

Evrim kuramı, canlılar dünyasını biyolojik evrimin bir ürünü olduğunu ortaya koymuştur. Darwin, canlılar arasında görülen farklılıkları evrimin düzenekleri ile açıklama olanağı sağlamıştır. Bu şekilde biyolojik evrimin temelleri atılmış, ayrıca süreç içinde bir amaç olmadığı da görülmüştür. Burada evrim kuramı kendi içinde bir yaratıcı, Mutlak Tin ve zihinsel bir güce yer vermemektedir. Modern fiziğin gelişim

---

[194] Collingwood, **Doğa Tasarımı,** s.156.
[195] Collingwood, **a.g.e.** s.58.

aşamasında, kapalı bir biçimde canlı olan dünyanın kendi içinde taşıdığı bir zıtlığın yer aldığı düşüncesi vardı. Henüz Descartes'in ikili töz anlayışının etkileri devam etmekteydi. Fakat aynı zamanda Descartes de hayvanları otomatlar şeklinde ele almayı öne sürerek, modern fiziğin ilk örneklerini ortaya koyuyordu.[196]

5.2. Darwinizmde İnsan

İnsanoğlu, kendi bilincinin farkına vardığından beri çevresinde olup bitenlere karşı merak içinde olmuş ve nedenlerine dair fikirler üretmiştir. Gözlemleri neticesinde olayların ve yaşamın nasıllığına karşı her zaman bir cevap bulma arayışında olmuştur. Yaşadığı toplum ve kültürden bağımsız bir cevabın mümkün olmadığı kimi zamanlarda ise, mitolojik ya da dini bağlamda kalmak suretiyle bir kanaate varmıştır. Neticede her bir topluluğun, kültürün kendine ait bir yaratılış hikayesi yer almaktadır. Böylece Avustralya'dan Amerika'ya, Afrika'dan Asya ve Avrupa'ya dünyanın her bir köşesinde, insan topluluğunun yer aldığı tüm zamanlarda pek çok mit ve hikâye oluşmuştur. Önceleri birbirinden habersiz ve bağımsız duran toplulukların hikayeleri ve inançları ayrı idi. Fakat zamanla birbirleri ile geliştirdikleri ilişkiler neticesinde, hikâye ve inançlar bir bütünlük ve zenginlik sağlayarak gelişme göstermiştir denebilir. Zira Avusturya Aborjinleri ya da Amerika Kızılderililerinin, Çin, Japon ve Hint medeniyetlerinin, Kuzey Avrupa, Afrika ya da Mezopotamya uygarlıklarının her birinin kendine özgü farklı yaratılış hikayeleri mevcuttur. [197]

Mitolojilerde yer alan ilkel ve avcı toplumlardaki yaratılış öyküleri ve tarihsel arkeolojik bilgiler ve hikayeler, insanoğlunun tarıma geçiş süreciyle değişime uğramıştır. Ticaretin gelişip ve deniz aşırı ülkelere gidilmesiyle beraber, yerleşik hayat başlamış; kültür, inanç ve dini motifler yaratılış hikayelerinde varlığını sürdürmüştür. Şöyle ki doğada hayvanlar ile tümüyle iç içe yaşamış insanoğlu, yerleşik hayatla beraber topluluk oluşturmuş ve tarım merkezli bir yaşantıyla konumunu değiştirmiştir. Artık insanoğlu doğaya ve hayvanlara karşı tasarruf hakkını kendinde görmekteydi. Böylelikle o yaşamdaki konumunu kendi hükmüyle inşa etmekteydi. Böylece

---

[196] Akış, "Darwin'in Evrim Kuramının Bilimsel Dünya Görüşünün Doğuşuna Katkısı", s.296.
[197] Ateş, **Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi,** s.19.

Darwin’in tarihsel sürecin pek çok evresinden sonra, aslında insanı doğa içinde yeniden dönüştürdüğünü söyleyebiliriz.

Evrim kuramı, türlerin değişmezliği düşüncesini ortadan kaldırarak büyük varlık zincirini yıkmış, insanı yaratılışın en üst basamağından aşağıya indirmiştir. Darwin’in oluşturduğu varlık zincirinde canlılar arası ilişki, tıpkı bir ağacın dalları arasında olan ilişkiye benzetilebilmektedir. Doğal seçilim sayesinde, tüm canlı dünyası yaşam sahibi olmak bakımından tek bir eşitliliğe sahip durumdadır. Tüm canlılar olarak bizler adaptasyon süreciyle, evrimsel tarihin mevcut var olanları ve hayatta kalabilme şansı elde etmiş türleriyiz. Evrime göre, canlılar arasında bir taksonomi ya da bir marifet belirtisi yoktur. [198]

Klasik felsefe geleneğinde yapıldığı üzere “insan nedir?” sorusuna, zorunlu ve yeter sebeplerin bir araya gelmesi neticesinde, ontolojik ve epistemolojik bir yanıt verilebilir. Fakat, evrim kuramında ise doğal seçilim ile, ancak bir popülasyonun üyeleri arasında gerçekleşen aktarımın tanımı yapılabilir. Ayrıca bireylerin çevreye karşı uyumunun sonucunda yine varlığı bu şekilde gösterebilir. Eğer insanı evrim kuramına göre değerlendireceksek, evrim süreci de hala daha devam ediyorsa, insan popülasyonlarında her zaman beliren farklılıklar olacaktır. Buna göre her türlü koşul ve şartları içine alan bir ölçütler bütününü açıklamak mümkün görünmemektedir. Oluşan türler başka bir türlerden oluşmakta ve süreç içinde kesin sınırlar çizmek zorlaşmaktadır. Bu tür durumlar teorinin uygulama zorluğundan kaynaklanmaktadır.

Biyolojik anlamda da insan kavramı yeter sebep ilişkisinden ve koşullardan ayrı, işlevsel bir tanım içinde kalmaktadır. Hal böyleyken, özel manada insanı diğer tüm türlerden ayırt etmek üzere zorunlu ve yeter şartların belli olduğu bir tanıma sokmak oldukça zor görünmektedir. Netice itibariyle, evrim teorisinin “insan nedir” sorusuna klasik felsefe yaklaşımı gibi bir yaklaşımla ele almak oldukça güçtür.[199]

Darwin öncesi dönemin hâkim düşüncesine göre, yaşama verilen anlam dini geleneğin sınırları içerisindeydi. Genel kabul içinde, doğada canlılar dünyasının farklı

---

[198] Ateş, **a.g.e.** *s.*158.

[199] Mehmet Elgin, “İnsan Nedir?” Sorusu Evrim Teorisi Çerçevesinde İşlenebilir mi?, **Cogito Darwin’in Devrimi: Evrim**, Sayı:60-61, Güz-Kış, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009, s.297.

tiplerde hayvan ve bitkilerin yer aldığı ve nesiller boyu bu durumun aynı kaldığı inancı yer almaktaydı. Aslanlar çiftleşir aslan yavruları doğar, koyunlar çiftleşir kuzular doğar ve böylece yavrular büyüyerek aslan ve koyun olurlar. Bitkiler içinde aynı şey söz konusuydu. Latin çiçeği tohumları latin çiçeğine, fındık da fındık ağacını meydana getirecekti. İncil'deki inanca göre yaşam, Yaratılışın yedi günü boyunca, Tanrı tarafından her bir türün tek tek yaratılmasıyla meydana çıkmıştı. Ayrıca dünyadaki tüm türler, üreyen çiftlerle beraber Nuh'un gemisine binmek suretiyle, sel suları çekilene dek beklemiş ve Tufan bitince yeryüzüne tekrar dönmüşlerdir.[200]

Darwin' e göre ise insanoğlu doğanın bir parçasıydı. Şöyle ki, her şey gibi insan da fizik, kimya, biyoloji vb. disiplinler altında bir canlı olarak incelenebilinirdi. Darwin'e göre yaşam için doğal seçilim, asıl nedensel olan etkendir. Son olarak bu durum, doğadaki herhangi bir canlıdan insanoğlunun farkı olmadığı anlamına gelmekteydi. Darwin'e göre, bir çam ağacı, Afrika keçisinden insandan (ontolojik ve aksiyolojik) farklı olmayan bir nitelik taşımamaktadır. Kimileri için Darwin'in *Türlerin Kökeni*'nde ifade ettiği şey bir devrim niteliğinde değerlendirilebilir. İnsanı tamamen doğallaştırmak demek doğanın bir parçası haline getirme çabası anlamındadır. Buna göre insan, diğer her bir şey nasıl ortaya çıkıyorsa ve işliyorsa, hangi yasalar meydana geliyorsa insan da o yasalara tabii kılınmaktadır. Doğadaki varlıklar mekanik sürecin bir sonucu olarak meydana geliyorsa, insanda bu sürecin bir üyesi olarak karşımızda durmaktadır. Darwin *Türlerin Kökeni* adlı eserinde, insanoğlunu doğa içinde o büyük resmin bir parçası haline sokmuştur.[201]

Diğer bir eseri olan *İnsanın Türeyişi* ise, *Türlerin Kökeni*'nden yaklaşık on iki yıl sonra yayımlanmıştır. Kitabın giriş bölümünde belirtildiği üzere, Darwin insanın diğer başka hayvanlardan türemiş olduğunu ve özel bir biçimde yaratılışa tabi olmadığını gösterme gayretindedir. Bunun yanında metinde, insanın daha alt bir seviyeden geldiğine dair bazı kanıtlar sunulmaktadır. Darwin, sosyal ilişkiler, bazı duygu biçimleri, iç güdü ve tepkileri de yine benzeşim ilkesine göre izah etmeye çalışmaktadır. Zira tüm bunların yanında kendisinin karşılaştığı bazı sıkıntıların da

---

[200] Kenan Ateş, **Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi,** s.15.

[201] Michael Ruse, "Darwinci Devrimin Anlamı ve Önemini Yeniden Düşünmek" çev. Şeyda Öztürk, **Cogito Darwin'in Devrimi: Evrim,** Sayı:60-61, Güz-Kış, İstanbul Yapı Kredi Yayınları 2009, s.221.

olduğunu belirten Darwin, o dönemin bilimsel gelişmeleriyle yetinmek mecburiyetinde olduğunun altını çizmektedir. Kendisinden sonra gelişen genetik bilimi Darwin'in kuramındaki kimi zorlukların giderilmesinde son derece önemlidir. [202]

Doğal seçilim evrim mekanizması içinde ilerleme şartıyla hareket eden bir düzenek değildir. İlerleme fikri evrim içinde değerlendirilememektedir. O sadece doğada var olanların kim olduğuna bakmaksızın işleyen bir mekanizmadır. Darwin'e göre, insan da bu sistemde doğa içinde özel olmayan yerini, sadece canlı olmaklığı bakımından sürdürme çabasında bu mekanizmanın içine sokulmuştur. Onu bu düzenekte özel kılan bir şey yoktur denebilir. [203]

Kopernikus'un Dünyayı evrenin merkezinden çıkarıp, sonsuz evren içinde herhangi bir gezegenden biri haline dönüştürmesi yaşanan etki gibi, Darwin'in insanı doğadaki diğer canlılarla eş tutmasının etkisi de büyük olmuştur. Böylece insan ile diğer canlılar arasında ontik bir fark kalmamıştır. Evrim kuramının birçok din ile münakaşa halinde olmasının nedeni, insan kavramına yeni bir anlam ve kimlik kazandırmak suretiyle dini söylemlerin yerine ikame edilmesidir. Evrim kuramının gelişmesiyle yaradılış piramidinin en üstünde kendisinin yer aldığını düşünen insanoğlu, böylelikle büyük bir hayal kırıklığına uğrayacaktı. Çünkü, doğal seçilim, bir üstünlükten ziyade canlıların birbirleri ile olan akrabalıkları etrafında şekillenen bir ağaç benzeri oluşumu ortaya koyuyordu. Bu durumda hiçbir canlının, diğer bir canlıya karşı üstünlüğü söz konusu değildi. Evrime göre insanoğlunun tarih içinde oluşturduğu sanat, kültür, medeniyet, teknoloji tüm bunlar evrim kuramının indirgeyici tutumuyla, nöronların birbirlerine olan bağı ve uzantılarından başka bir şey değildi.[204]

On dokuzuncu yüzyılda insan kavramına dair yeni anlamlandırmalar görülmektedir. Akıl ve irade sahibi, kıymetli olan, yöneten ve Tanrının yeryüzünde iyiliği ve barışı sağlayacağını öne sürdüğü kadim din ve kültürlerde yer alan geleneksel insan anlayışında paradigmatik değişimler yaşanmıştır. Özellikle Darwin'in evrim

---

[202] Charles Darwin, **İnsanın Türeyişi**, çev. Orhan Tuncay, İstanbul, Gün Yayıncılık, 2002, s.8-9.

[203] Ruse, "Darwinci Devrimin Anlamı ve Önemini Yeniden Düşünmek." s.224.

[204] B. Duygu. Özpolat, Ömer. Gökçümen, "Evrimin Işığında İnsan ve Düşün,**" Cogito, Darwin'in Devrimi: Evrim,** Sayı:60-61, Güz-Kış, 2009, s.257.

teorisiyle ortaya koyduğu yeni insan anlayışı karşısında din adamları teoriye dair bakış açılarını yeniden ortaya koymaya çalışmışlardır. Nitekim yaşanan bilimsel gelişmeler karşısında kayıtsız kalamayan din adamları, evrim teorisini tekrardan gündemlerine almışlardı. Bu bağlamda teist evrim düşüncesi, teorinin değersiz/anlamsız kıldığı "insan" kavramını tekrardan değerli kılmak için ortaya konmuş önemli bir çabadır.

Din ve evrim teorisi arasında bir çelişki görmeyen, dinin öne sürdüğü Tanrı ve yaradılış bahsi ile, modern biyolojide ortaya konan evrim teorisinin uyumluluk gösterdiğini dile getiren düşünce teist evrim düşüncesidir. Bu anlayışa göre, Tanrı evreni belirli bir doğa yasaları içerisinde yaratmıştır. Teist evrimciler, modern astronomi, fizik ve jeoloji ile birlikte antropolojinin ve biyolojinin de buluşlarını da kabul etmektedirler. Fakat tek anlamlı bir teist evrim düşüncesinden söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle teist evrime dair bazı değerlendirmeleri burada hatırlamamız gerekmektedir.[205]

Evrim düşüncesinin içeriği değiştiği oranda teist evrim inancının da değişime uğradığı görülmektedir. Örneğin Hıristiyan teist evrimciler içerisinde Tanrı'nın evrim sürecine ne şekilde müdahale ettiği hususunda farklı görüşler yer almaktadır. Bazılarına göre Tanrı doğa yasalarını yaratmış ve sonradan bir müdahalesi bulunmazken diğer bazıları içinse, Tanrının evrendeki canlılar dünyasına birtakım müdahaleleri söz konusudur. Bilhassa insan kökeni konusunda yapılan müdahale bu bağlamda değerlendirilebilinir. Günümüzde Protestan Ruhban okullarında tesit evrim yaklaşımının okutulmasının\benimsenmenin yanında, ayrıca Papa II. John Paul tarafından teist evrim düşüncesine yeni bir yorum eklenmiştir. Buna göre Tanrı evrimi gerçekleştirendir; özellikle Tanrının eli değmeden insan ruhu oluşamayacaktır. Evrim teorisinin ilk olarak ortaya çıktığı dönemde de farklı yaklaşımlar mevcuttu. Henüz evrim teorisinin ilk zamanlarında dahi, teist evrim fikrini savunan düşünürler bulunmaktaydı. Darwin ile çağdaş olan Alfred Russell Wallace (öl.1913) ve botanikçi olan Asa Gray (öl.1888) bunlardan bazılarıdır.[206] Çağdaş düşüncede ise, Francis Sellers Collins (1950-) adlı Amerikalı genetikçi, din ve bilim arasındaki ilişkiyi olumlu

---

[205] Recep Alpyağıl, **Evrim ve Tasarım Gelen-eksel ve Çağdaş Metinler Seçkisi,** İstanbul, İz Yayınları, 2013, s.473.
[206] Alpyağıl. **a.g.e**. s.474.

yönde yorumlayan bir bilim adamıdır. Collins'e göre Hıristiyanlık ile evrim bağdaşabilmektedir. [207]

İslam düşüncesine bakıldığında ise insan şerefli bir varlıktır. Allah'ın halifesi, adaleti ve barışı sağlayacak olan kimsedir. İslam düşüncesinde evrim fikri daha ziyade bir tekâmül nazariyesi bağlamında ele alınmıştır. Evrim teorisini ele alan ilk düşünürler Cahız (öl.868) ve İbn Müskeveyh'dir. (öl.932) Ayrıca İbni Haldun (öl.1406) ve İbni Arabi'nin (öl.1240) eserlerinde tekamül fikri içinde canlı yaşamının sırasıyla, madenler, bitkiler, hayvanlar ve insanlar şeklinde meydana geldiği düşüncesi ortaya konulmuştur.[208] Benzer düşünceler İbni Arabi tarafından da dile getirilmişti. Ona göre, karmaşık alemin ortaya çıkışında öncelikle madenler bitkilere dönüşmektedir. Daha sonra bitkilerden hayvanlar ve son olarak insan yaratılmaktadır. Allah, bu türlerin her bir tanesinin sonuncusunu da yaratmıştır. Şöyle ki, son evredeki madenle ilk evredeki bitki yer mantarıdır. Son evredeki bitki ve ilk evredeki bitki ise hurmadır. Ayrıca son evredeki hayvan ve ilk evredeki insan türünü ise maymun olarak belirtmektedir. İbn Arabi için, insan en mükemmel bir düzeyde olduğundan, yeryüzünde Allah onu halife olarak kabul etmiştir. İnsanın yalnızca bir hayvandan müteşekkil olmadığı, halife olan insanın kıymetli olduğuna vurgu yapılmaktadır. İnsanoğlunun halife olmasından kaynaklanmak mutlak anlamda en güzele layıktır. Her insan halife olarak görülmez. Beşer olan yani hayvani olan insan halife olamamaktadır. Burada övgüye layık olan insanı kamildir, diğerleri beşerdir. İnsanı kamil ile beşer insanın kıyas durumu, maymun ve insan benzeşmesi gibidir.[209]

Darwin öncesi hem Batı hem de İslam dünyasında evrimi andıran ve belki de onu imleyen düşünürlerin/düşüncelerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Ancak söz konusu fikirler ile Darwin sonrası bilimsel ve zamanla ideolojik bir örgüye bürünen teorinin savunuculuğu ya da aleyhtarlığından öte ne demek istediğini anlamak önemlidir. Burada basit bir öz güven savunuculuğundan ziyade, tarih içinde benzer

---

[207] Francis S. Collins, Tanrı'nın Dili: Bilim Tanrı İnancıyla Uzlaşabilir mi?, çev. Harutyun Parlak, **Evrim ve Tasarım Gelen-eksel ve Çağdaş Metinler Seçkisi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, Alpyağıl **a.g.e.** s.475

[208] O. Shanavas, "Darwin Öncesi Müslümanlar ve Evrim Teorisi", çev. Metin Demir, Alpyağıl, **Evrim ve Tasarım Gelen-eksel ve Çağdaş Metinler Seçkisi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2013, s.180.

[209] T.O. Shanavas, a.g.m., s. 181.

bilgi ve teorilerin farklı coğrafyalarda ve kültürlerce söz konusu edilip tartışıldığı gerçeğini hiçbir zaman unutmamak gerekmektedir. Ancak asıl önemli olanın, teoriyi toplumsal bir olgu haline getiren düşünürün fikirleri olduğunu da unutmamak gerekmektedir.

SONUÇ

Belirli bir olgunun, sosyolojik ve kültürel yanlarının etkilerinden söz etmek kimi zaman oldukça güç bir durum haline gelebilir. Bazı teoriler pek çok etkeni kendisiyle birlikte taşıyarak ve eklemleyerek varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Zira bu durum olgunun/teorinin özü değişmeksizin gerçekleşmektedir. Evrim de böyle bir teoridir. Belki de hiçbir teori evrim teorisi kadar kendi alanın dışında da etkin olarak günümüze gelmiş değildir. Öyle ki evrim kuramı, sadece bilim dünyasında değil, ortaya koyduğu görüşler ve açtığı yeni tartışma alanlarıyla bilhassa dini alanda kendine yer bulmuştur.

İlk kez ortaya çıkışından günümüze değin evrim teorisinin ele alınışında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bazıları için teori kendi yaşamlarına anlam katan bir paradigma haline gelmişken, bazıları içinde dini kabullerin karşısında konumlanan bir tabu olarak görülmüştür. Ama her hâlükârda bilimsel ve dini açıdan popüler bir tartışma zemininin oluşmasına da imkan sağlamıştır. Her şeyden önce bu tez çerçevesince yapılmaya çalışılan şey, bir taraf olmaktan ziyade, olgu ve durumları tarihsel süreç bağlamında yaşanan değişim ve kabulleri bilimsel/felsefi anlamda ele alma çabasıdır.

Halihazırda popüler kültürün etkisiyle tarafgirlikten uzak bir duruşun en sağlıklı yaklaşım olacağını düşünmekteyiz. Teze literatür bağlamında bakıldığında ise yapılan tekrarların yanında, dini alandan bağımsız bilimsel katkıların yer aldığını göstermeye çalıştık. Darwin, teorisini oluştururken, salt bilimsel bir şekilde merak ve ilgisinden kaynaklanan bir çaba ve gelişme göstermiştir. Kendi biyografisinde görüldüğü üzere, herhangi bir dini kasıt ya da ikna süreci gütmeksizin, bilimsel kaygı ve merakı önceleyen bir teori ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak teorinin ortaya konulduğu on dokuzuncu yüzyıla baktığımızda bilimsel gelişmelerin ciddi bir ivme kazanmasına rağmen, dini kabuller karşısında tam olarak kabul edilmesini sağlayacak bir zihinsel ortamın varlığından söz etmek te mümkün değildi. Nitekim, Darwin dini dokunun/anlayışın toplum nazarında ki etkisini görebildiği için teorisinin

yayımlanmasını bir müddet geciktirmiştir. Kuşkusuz bu kararın kişisel ve sosyal nedenlerinin yanında başka özel sebepleri de bulunmaktadır.

Klasik kozmolojide doğa mükemmel bir yapı olarak tasvir edilirken, modern dönem sonrası özellikle Darwin'le beraber söz konusu bu mükemmellik algısı yıkılmıştır. Doğanın kutsallığı ve ereksel açıdan anlam kırılmasına uğraması neticesinde, insanında ontik değerinin azaldığı ve mekanik bir doğanın parçası haline geldiği yeni bir anlam dünyası ortaya çıkarmıştı.

Metin içinde yapılmak istenen, Darwin'in teorisinin olağan üstü bir şey olmadığını, döneminin hakim bilimsel düşüncesinin doğal bir sonucu olduğunu göstermeye çalışılmaktır. Nitekim, geleneksel/kadim kabullerdeki doğa ve insan anlayışlarının modern bilimin ışığında nasıl değişime uğradığını ve Darwin'in evrim teorisiyle de nasıl bir şekil aldığının ortaya konulması gayreti içinde olunmuştur.

Çalışmamızın ilk iki bölümünde doğa ve insan kavramlarını tarihsel süreç ve dini kabuller çerçevesinde ele almaya çalıştık. Kadim kabullere göre insan, tarih boyunca tüm yaratılmışlardan üstün, akıl ve irade sahibi bir varlık olarak tasavvur edilmiştir. Aynı şekilde doğa tasavvuru da Aristocu ve Batlamyusçu anlayışa göre inşa edilmiş ve insanında buradaki önemi kozmolojik olarak temellendirilmiştir. Bu kabuller İlk Çağ ve Orta Çağ boyunca hem bilimsel hem de dini olarak yaygın bir şekilde işlenmiş ve kabul görmüştür. Nitekim günümüzde hakim olan üç büyük semavi dinin insan algısı ve belli oranda doğa tasavvuru kadim düşüncenin kabullerini yaşatmaktadır. Ancak bilimsel anlamda yaşanan devrimlerin ortaya çıkardığı yeni doğa tasavvurunun imlediği insan algısı da tüm dünyada olduğu gibi dini anlayışın kabullerinde de derin tartışmaların ve değişimlerin yaşanmasına neden olmuştur.

Modernizmin sanayi devrimi ile gerçekleştirdiği birlikteliği ile yaşamın her alanına sirayet eden değişim, insana dair yeni bakışların önünü açmıştır. Darwin'in evrim teorisini hazırlayan koşullar Hıristiyan Batı dünyasında din ile bilimsel bilginin kopuşu sürecinde gerçekleşmiştir. Bu olgu diğer dinlerin Hıristiyan Batı dünyasından devşirdiği bir problem olarak görülebilir. Zira metinde de belirtildiği üzere Müslüman coğrafyada Darwin'den önce teoriyi ele alan kimseleri görmekteyiz. Belki de dikkat

edilmesi gereken husus, teist bir Müslüman olarak evrim teorisini Darwin özelinden değil, salt kuram üzerinden tekrar incelemek olabilir.

Darwin'in doğal seçilim ile yaptığı şey tam olarak ne Tanrı rolünü üstlenmek ne de Tanrı'ya karşı bir kazanım sağlamaktır. Darwin'in amacı, süreçte oluşmuş tüm varoluşun temelini başlangıç dinamikleri ile ortaya koymaktı. Ancak onun için bile, canlılar dünyasının ilk oluşumunun nasıl başladığından söz etmek bile, kendisi için de oldukça zor görünmekteydi.

Evrim teorisi doğa ve insan üzerinden tüm varoluş alanına bir anlam yüklemiş ve her ikisini de yeniden yorumlama fırsatı sunmuştur. Evrim, bizatihi insanoğlunun kendisinin de tek bir özün parçası olduğunun kabul edilmesini mümkün kılmıştır. Bu öz insanla beraber tüm diğer varlıkları da içermektedir. Bu teori ile insan ve hayvan aynı ontolojik bir çerçevede sunulmuştur.

Evrim teorisi neticesinde tüm canlılar biyolojik evrimin bir parçası haline gelmiştir. Darwin kuramı ile canlılar arasındaki farklılıklar bir üstünlük olarak değil, yapısal olarak ifade edilmiştir. Böylece biyolojik evrimin başlangıç noktası oluşmuş olduğu söylenebilir. Kuram canlı dünyasının farklılıklarını sistem (doğal seçilim, adaptasyon, varoluş mücadelesi) içinde ortaya koyarak, bir erekten ziyade tarihsel sürecin birer neticesinde oluştuklarını ifade etmiştir. Teori içinde bir yaratıcı, mutlak bir varlık ya da zihinsel bir güçten söz etmek olanaksızdır.

Doğal seçilim ile tüm canlılar dünyasının tek bir varoluş hikayesinin unsurları olduğu kabul edilmiştir. Hiçbir canlının ötekine karşı ontik bir üstünlüğü söz konusu değildir. Tüm canlılar, evrimsel süreç içinde birbirleri arasında, doğaya uyum ve yaşama tutunabildikleri ölçüde güçlü ve değerlidirler. Bu anlayışın bir tezahürü olan, *Türlerin Kökeni* adlı eser ile Darwin, doğa içinde yaşam sahibi olanlar arasında insanoğlunu yalnızca basit bir canlıdan ibaret olduğunu ifade etmiştir.

Teori Darwin'den sonra biyoloji alanı özelinde oldukça gelişme göstermiş ve bilimsel çevrelerce kabul görmüştür. Öyle ki, bu kabulün ortaya çıkardığı zihinsel paradigma, teori karşıtı bir söyleminde varlığına şiddetli bir karşı çıkışın ve bilim karşıtı bir duruşun ifadesi olarak kabul edilmiştir. Darwin'in belki de kendisinin hiç düşünmediği ya da planlamadığı şekilde günümüzde teori artık bazı kesimlerce

ideolojik söylemlerin bir çıkış noktası ve ateist kabullerin ikna edici unsuru haline gelmiştir. Ancak bunun yanında teoriye hem bilimsel hem de teistik açıdan yaklaşanların bu söylemlerin tam aksine insanı klasik değer algısına bağlı bir şekilde evrimci bir anlayışı da dışlamadan hayata geçirme çabalarını da görmekteyiz. İnsanın akıl ve ruh sahibi olan canlı olma durumu ile teorinin imlediği iradesiz bir varlık olma halininin kabulü şeklinde ifade edilen ideolojik evrimci anlayışın birbiriyle çatışması gayet doğaldır. Ancak bizim bu çalışmamızda ortaya koyduğumuz en önemli yargılardan birisi, teorinin bilimsel ve sosyal kabullerle beraber ortaya çıkardığı entelektüel birikimin her ne kadar kuvvetli olmasına rağmen, onun da mutlak olmayacağıdır. Zira insana dair ontik bir anlam ve düşüncenin imlenmediği her teori nihayetinde medeniyet olgusuna vurulacak en büyük darbelerden birisi olacaktır. Bu nedenle yeni bilimsel gelişmeler ışığında tüm gerçekliğin sık sık yeniden ele alınması ve indirgemeci tavırlardan kaçınılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Arslan Ahmet: **İlk Çağ Felsefe Tarihi 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi 1,** İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Arslan Ahmet: **İlk Çağ Felsefe Tarihi 5 Plotinos, Yeni Platonculuk Erken Dönem Hıristiyan Felsefesi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Arslan Ahmet: **İlk Çağ Felsefe Tarihi 2 Sofistlerden Platon'a,** İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Arslan İshak: **Çağdaş Doğa Düşüncesi.** İstanbul, Küre Yayınları, 2011.

Akış Iraz: Darwin'in Evrim Kuramının Bilimsel Dünya Görüşüne Etkisi". **Madde Diyalektik ve Toplum Dergisi** Cilt 1, Sayı 4, 2018.

Akış Iraz, N. Ezgi Altınışık: **Evrimin Işığında.**, İstanbul, Yazılama Yayınları, 2016.

Alpyağıl, Recep: **Evrim ve Tasarım Gelen-eksel ve Çağdaş Metinler Seçkisi**, İstanbul, İz Yayınları, 2013.

Ateş Kenan**:** **Dünü ve Bugünüyle Evrim Teorisi,** İstanbul, Evrensel Basım Yayın, 2009.

Barlow Nara: **Otobiyografi Charles Darwin.** Çeviren Serda Brauns, Pinhan Yayıncılık, 2017.

Ernest Cassirer: **İnsan Üstüne Bir Deneme**, Çeviren Necla Arat, İstanbul, - Remzi Kitabevi, 1980.

Cevizci Ahmet: **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 2002.

Cevizci Ahmet: **Felsefe Tarihi**, İstanbul, Say Yayınları, 2018.

Collingwood Robin George: **Doğa Tasarımı,** Çeviren, Kurtuluş Dinçer, Ankara, İmge Yayınları, 1999.

Çetinkaya Bayram Ali: **Felsefe Tarihi Antik Doğudan Modern Batıya**, İstanbul, Nobel Yayınları, 2018.

Darwin Charles: **Türlerin Kökeni**, Çeviren Sevim Belli, Ankara, Onur Yayınları, 1996

Darwin Charles: **İnsanın Türeyişi**, İstanbul, Gün Yayınları, 2002.

Duralı Teoman: **Biyoloji Felsefesi**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1997.

Duygu Mete: "Kutsal Kitaplar Bağlamında İlahi Dinlerde İnsan Kavramı", Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Durmuş Zelal Özgür, Iraz Akış: **Evrim Sürüyor,** İstanbul, Yazılama Yayınları, 2012.

Farrington Benjamin: **Darwin Gerçeği**, Çeviren Bozkurt Güvenç, Yalçın İzbul, İstanbul, Cep kitapları Yayınları, 1985.

Garvey Brian: **Biyoloji Felsefesi**, Çeviren Murat Can Mutlu. İstanbul, Ginko Bilim Yayınları, 2020.

Gribbin Michael White John: **Darwin Bilim Dünyasında Bir Hayat.** Çeviren Yelda Türedi, İstanbul, İnkılap Yayınları, 1995.

Günay Tümer, Abdurrahman Küçük: **Dinler Tarihi.** Ankara, Ocak Yayınları, 2002.

Gündüz Şinasi: **Yaşayan Dünya Dinleri**, İzmir, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

Hegel: **Mantık Bilimi Küçük Mantık Anahatlarda Felsefi Bilimler Ansiklopedisi 1,** Çeviren, Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 2014.

Herry John: **Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökenleri**, Çev. Selim Değirmenci, İstanbul, Küre Yayınları, 2009.

Hunter C. G.: **Darwin'in Tanrısı**, Çev. Orhan Düz. İstanbul, Gelenek Yayınları, 2003.

İncil: İstanbul, Kutsal Söz Yayınları, 2017.

Kant Immanuel: **Pratik Aklın Eleştirisi,** Çev. İoanna Kaçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2021.

Kaya Süleyman: "Kur'an'da İnsanın Değeri". **İlahiyat Dergisi,** Sayı I, Bolu, 2018.

Kur'an-ı Kerim: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.

Kutluer İlhan: "İnsan" maddesi, Türkiye **Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c. XXII., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.

Lange Albert: **Materyalizmin Tarihi**, Çeviren Ahmet Arslan, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1998.

Thomas Malthus: An Essay on the Principle of Population. London, Printed for J. Johnson, in St. Paul's Church-Yard, 1798.

Mason Stephen F.: **Bilimler Tarihi,** Çeviren Umur Daybelge, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.

Mayr Ernst: **Biyoloji Budur**, Çeviren Afife İzbırak, İstanbul, Say Yayınları, 2017.

Mayr Ernst: **Evrim Nedir,** Çeviren Nurdan Soysal, İstanbul, Say Yayınları, 2018.

Nietzsche Friedrich: **Yunanlıların Trajik Çağında Felsefe,** Çeviren Çevirmen Nusret Hızır, İstanbul, Elif Yayınları, 1963.

Ronan A. Colin: **Bilim Tarihi**, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, Ankara, Tübitak Yayınları, 2005.

Özsoy Ergi Deniz: **Evrimsel Biyoloji Yazıları**, Bilge Su Yayıncılık, İstanbul, 2012.

Öztürk Şeyda ed.: **Cogito Darwin'in Devrimi: Evrim**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 60-61, 2009.

Özcan Muttalip: **İnsan Felsefesi.** Ankara, Bilge Su Yayınları, 2016.

Şevket Özcan: “**Dinlerin İnsana Verdiği Değer (Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam Örneği**)”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Dinler Tarihi, Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2013.

Platon: **Devlet.** Çeviren Sabahattin Eyüboğlu, M.A. Cimcoz, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.

Patzıg Dıemer, Feys Heınemann, Könıg, Margenau, Stegmüller Delıus, Frenzel, Stratenwerth Fetcher, Kempskı Bauman, Krıngs Baumgartne: **Günümüzde Felsefe Disiplinleri**, Çeviren Doğan Özlem, Ara Yayınları, 1997.

Rifkin Jeremy: **Darwin’in Çöküşü**, Çeviren Ali Köse, İstanbul, Ufuk Kitapları Yayınları, 1984.

Smith, Adam, **Milletlerin Zenginliği**. Çeviren Haldun Derin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.

Şekerci, Ahmet Erhan: “Epistemik Öznenin Ontik Ben İdraki: Eğitime Metafizik Bir Anlam Kazandırmak,” **Darulfünun İlahiyat Dergisi,** Sayı 32 (2) (2021).

Schultz Duane P., Sydney Ellen Schultz: **Modern Psiklolji Tarihi,** Çeviren Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

Stefoff, Rebecca: **Charles Darwin Evrim Devrimi,** Çeviren İnci Kalınyazgan, Ankara, Tübitak Yayınları, 2004.

Taslaman Caner : **Evrim Teorisi Felsefe ve Tanrı**, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2016.

Taylan Cem: **Darwin Kuramı Seçme Yazılar**, İstanbul, Pankitap Yayınları, 2000.

Tort Patrick: **Darwin ve Darwincilik**, Çeviren İsmail Yergüz, Ankara, Dost Yayınları, 2007.

Trusted, Jennıfer: **Fizik ve Metafizik**, Çeviren Seval Yılmaz, İstanbul, İnsan Yayınları, 1995.

Weber Alfred: **Felsefe Tarihi,** Çeviren H. Vehbi Eralp, Ankara, Sosyal Yayınları, 1998.

Whitfield, Peter: **Batı Biliminde Dönüm Noktaları.** Çeviren. Serdar Uslu. İstanbul, Küre Yayınları, 2008.

Wilson Edward O. **İnsan Varlığının Anlamı.** Çeviren Zeynep Sezer, İstanbul, Olvido Yayınları, 2017.

Yıldırım Cemal: **Bilim Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012.
E

Yıldırım Cemal: **Evrim Kuramı ve Bağnazlık**, 3. Baskı, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2007.

Zeller Eduard: **Grek Felsefesi Tarihi**, Çeviren Ahmet Aydoğan, İstanbul, İz Yayınları, 2001.